Generał Maciej Sulkiewicz

Bohater Krymu, Azerbejdżanu i Polski

Generał Maciej Sulkiewicz (1865–1920)

Według fotografii z 1899 r.

Generał Maciej Sulkiewicz

Bohater Krymu, Azerbejdżanu i Polski

Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej
Najwyższe Kolegium Muzułmańskie

Wrocław 1448/2026

Generał Maciej Sulkiewicz. Bohater Krymu, Azerbejdżanu i Polski

Redakcja i opracowanie:
Musa Çaxarxan Czachorowski

Korekta:
Barbara Pawlic-Miśkiewicz

Redakcja techniczna:
Robert Błaszak

Wydawca:

15-207 Białystok, ul. Piastowska 13 F
(+48) 605 612 137
mzr@mzr.pl, www.mzr.pl

© Copyright by Muzułmański Związek Religijny w RP
Najwyższe Kolegium Muzułmańskie, 1448/2026

Wszelkie prawa zastrzeżone

Wydanie pierwsze

ISBN 978-83-65802-57-6

Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Publikacja wyraża jedynie poglądy autora/ów i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Skład, druk i oprawa:
Agencja Wydawnicza ARGI
ul. Wodzisławska 16
52-017 Wrocław

Musa Çaxarxan Czachorowski

Tatar, muzułmanin, Europejczyk

W polskiej historiografii postać generała Macieja Sulkiewicza (1865–1920), Tatara urodzonego w kresowych Kiemiejszach (w międzywojniu w województwie nowogródzkim II RP, obecnie na Białorusi), sprawia wrażenie niedowartościowanej. Tak jest przynajmniej w naszym kraju, bo z pewnością nie na Krymie ani w Azerbejdżanie, gdzie też znalazł swoją tragiczną śmierć. Złożyło się na to kilka czynników. Przede wszystkim M. Sulkiewicz nie miał akurat okazji – jak wcześniej wielu polsko-litewskich Tatarów – zapisać się w pamięci potomnych bohaterskim uczestnictwem w jakimś zrywie narodowym skierowanym przeciwko zaborcy. Będąc synem carskiego oficera, taką samą karierę wybrał również dla siebie. Po ukończeniu uczelni wojskowej i uzyskaniu stopnia oficerskiego służył z daleka od rodzinnej ziemi, raczej nie mając warunków do utrzymywania kontaktów ze środowiskiem, które opuścił w wieku kilkunastu lat.

Z czasem M. Sulkiewicz awansował na kolejne stopnie wojskowe, dochodząc ostatecznie do generała lejtnanta, obejmując coraz wyższe stanowiska. Służbę w armii rosyjskiej zakończył jako dowódca 1 Korpusu Muzułmańskiego, którego formowanie rozpoczęło się z jego inicjatywy w drugiej połowie roku 1917. Był zdolnym i cenionym generałem, przy tym muzułmaninem, i jako taki stawał się coraz bardziej znany i ceniony wśród muzułmańskich społeczności Powołża oraz Krymu. Zaczął coraz bardziej udzielać się w tatarskim ruchu narodowo-wyzwoleńczym, aby po wybuchu rewolucji bolszewickiej stać się jego niekwestionowanym przywódcą wojskowym. Rada utworzona przez delegatów muzułmańskich organizacji wojskowych skierowała go na Krym – pragnący wybić się na niepodległość – gdzie 25 czerwca 1918

roku utworzył rząd, pełniąc w nim obowiązki premiera oraz ministra spraw wewnętrznych i wojskowych.

Krótkie istnienie Krymskiej Republiki Ludowej, które obejmowało zaledwie lata 1917 i 1918, zakończyła sowiecka interwencja. Jednak w okresie sprawowania obowiązków premiera wielką zasługą generała Sulkiewicza było opieranie się we wszelkiego rodzaju działaniach politycznych, gospodarczych i społecznych na szerokiej reprezentacji mieszkańców Krymu bez względu na pochodzenie i wyznanie. Wprawdzie zwracano ponoć uwagę na nadreprezentację polskich Tatarów oraz Polaków, lecz w rządzie i na najważniejszych stanowiskach w państwie byli też krymscy Tatarzy, Rosjanie, Karaimi, Niemcy, Ormianie, nawet Francuz. Z polskich Tatarów dość wymienić nazwiska powszechnie znane: Aleksander Achmatowicz (1865–1944), krymski minister sprawiedliwości, późniejszy senator Rzeczypospolitej, Leon Kryczyński (1887–1939) – dyrektor kancelarii ministerstwa spraw wewnętrznych, polskotatarski dziennikarz, wydawca, muzealnik i archiwariusz, pracownik wymiaru sprawiedliwości II RP, oraz Olgierd Kryczyński (1884–1941) – organizator krymskiego sądownictwa, w odrodzonej Polsce działacz społeczności tatarskiej, prokurator Sądu Najwyższego.

Maciej Sulkiewicz, znany również jako Matwiej, Sulejman Pasza, Muhammad, Mamed Bek, był nie tylko wysoko cenionym dowódcą wojskowym i politykiem, ale też humanistą, żywo zainteresowanym m.in. tatarską i wojskową historią. Na własny koszt wydawał książki, publikował artykuły, opracowywał podręczniki oraz instrukcje wojskowe, propagował czytelnictwo, wspierał rozwój szkolnictwa, angażował się w rozliczne przedsięwzięcia społeczno-kulturalne. Z pewnością zasługuje na nasz szacunek i uznanie. Nie zdążył jednak wziąć udziału w walce o polską niepodległość i zapewne ta nieobecność najbardziej zaważyła na dość nieznacznym zainteresowaniu jego osobą – nawet w środowisku polskotatarskim. Niemniej przez całe życie pozostawał wierny najlepszym tradycjom narodowo-wyzwoleńczym, które realizował tam, gdzie kierowało go serce i poczucie obowiązku.

Z zupełnie inną sytuacją mamy do czynienia w krymskiej, ukraińskiej, rosyjskiej oraz azerbejdżańskiej (a pewnie i w tureckiej) literaturze historycznej. Postać i działalność Generała zostały tam wszechstronnie opisane. W Azerbejdżanie uznawany jest wręcz za narodowego bohatera, podobnie

wśród krymskich Tatarów. Co ciekawe określa się go jako „Tatara litewskiego", „Tatara polsko-litewskiego", „Tatara polskiego", „Tatara", „Rosjanina", „Polaka". Przypomnijmy tu, że M. Sulkiewicz zapisany został w księgach metrykalnych meczetu w Niekraszuńcach (obecnie na Białorusi), tworzących niegdyś centrum społeczności tatarskiej Rzeczypospolitej. Po zmianie granic, która dokonała się w roku 1945, wszyscy tamtejsi Tatarzy – Polacy przecież – opuścili Niekraszuńce i wyjechali do nowej Polski.

Niniejsza publikacja stanowi pierwszy w kraju tak bogaty zbiór artykułów o generale Sulkiewiczu, szesnastu pochodzących ze źródeł azerbejdżańskich, ukraińskich, rosyjskich oraz jednego polskiego. Mam nadzieję, że ożywią pamięć o tym wyjątkowym na owe czasy Tatarze, muzułmaninie, Europejczyku, i po stu latach od zamordowania przez sowietów znajdzie on wreszcie symboliczną mogiłę wśród swoich, na Muzułmańskim Cmentarzu Tatarskim w Warszawie.

Musa Çaxarxan Czachorowski

Sulejman Sulkiewicz
(Maciej – Matwiej – Aleksandrowicz Sulkiewicz)

Urodził się 20 lipca 1865 roku w rodzinie szlachty z guberni wileńskiej. Po otrzymaniu ogólnego wykształcenia w Michajłowskim Korpusie Kadetów w Woroneżu postanowił poświęcić swoje życie sprawom wojskowym i wstąpił do Michajłowskiej Szkoły Artylerii. Naukę kontynuował w Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego, po której zostaje przydzielony do służby w Odeskim Okręgu Wojskowym. W sierpniu 1895 roku objął stanowisko starszego adiutanta dowództwa 34 Dywizji Piechoty. W roku 1899 Sulejman Sulkiewicz otrzymał swoje pierwsze odznaczenie – Order św. Stanisława III klasy. Następnie awansował na podpułkownika i został mianowany starszym adiutantem sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego. Uczestniczył w misjach w Turcji, Tyraspolu, Benderach, Austro-Węgrzech, Sewastopolu, był uczestnikiem kampanii chińskiej 1900–1901, wojny z Japonią, podczas której uhonorowano go Złotym Orężem z dedykacją „Za Waleczność". W tym okresie Sulkiewicz został kawalerem Orderu św. Włodzimierza III klasy i uzyskał pozwolenie na przyjęcie i noszenie Krzyża Komandorskiego Orderu Gwiazdy Rumunii III klasy, a także Krzyża Oficerskiego Korony Rumunii. W roku 1916 awansował do stopnia generała lejtnanta. W maju 1920 roku generała Sulejmana Sulkiewicza aresztowano i stracono w Azerbejdżanie jako kontrrewolucjonistę.

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Сулейман Сулькевич (Мацей (Матвей) Александрович Сулькевич) -
Республиканская крымскотатарская библиотека им. И. Гаспринского
(gasprinskylibrary.ru)

Bibliografia:

1. Зарубин В.Г., Надикта В.М. Под командой Сулькевича и Шнейдера / Зарубин В.Г., Надикта В.М. // Историческое Наследие Крыма.– 2005. – № 10. – С. 109–111.
2. Линев К.Ф., Шарапа В.Ф. С.Сулькевичнинъ Кърым ульке укюмети // Йылдыз. – 1994. – № 2. – С. 215–223.
3. Ченнык, С. Литовский татарин, который хотел примирить всех : [Матвей Сулькевич – генерал российской армии, мусульманин по вероисповеданию, навсегда остался в крымской летописи] / С. Ченнык // Первая крымская. – 2005. – 27мая-2июня.– С. 27.

Arsłan Bej (Leon Najman Mirza Kryczyński)

Generał Maciej Sulkiewicz (1865–1920)

Maciej Sulkiewicz wiódł ród swój z Tatarów litewskich. Ojcem jego był Aleksander Sulkiewicz, podpułkownik pułku huzarów wojsk rosyjskich, matką zaś Rozalia z Sobolewskich.

Urodził się Sulkiewicz 20 czerwca 1865 roku w majątku rodzinnym Kiemiejsze[1] w pow. lidzkim, zapisany do ksiąg metrykalnych muzułmańskiej parafii w Niekraszuńcach; wykształcenie wojskowe otrzymał w Rosji w woroneskim korpusie kadetów, w Michajłowskiej Szkole Artylerii i w Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego, którą ukończył w roku 1894. Na służbie w armii rosyjskiej znajdował się od roku 1883, a pierwszą rangę oficerską podporucznika otrzymał w roku 1886. Przeszedł szereg szczebli oficerskich do generała włącznie, otrzymując nominację na generała majora w październiku 1910 roku i awansując na generała lejtnanta w kwietniu 1915 roku. Zajmował Sulkiewicz szereg ważnych stanowisk w armii rosyjskiej; i tak w randze podpułkownika wziął udział w wojnie z Chinami (1900–1901) w randze zaś pułkownika w wojnie rosyjsko-japońskiej 1904–1905, jako szef sztabu 15 Dywizji Piechoty, a następnie dowódca modlińskiego pułku piechoty. W kampanii tej został odznaczony, między innymi nagrodami – Złotym Orężem „Za Waleczność".

Wspomnianym pułkiem piechoty, który stacjonował w czasie pokoju w Odessie, dowodził Sulkiewicz do lipca 1910 roku. Wybuch wojny światowej w roku 1914 zastał gen. Sulkiewicza w Odessie na stanowisku szefa sztabu 7 Korpusu

[1] Wieś w województwie nowogródzkim II Rzeczypospolitej, po roku 1945 w granicach sowieckiej Białorusi.

Piechoty, które zajmował po dwuletnim pobycie na Syberii, gdzie był generałem kwatermistrzem okręgu wojskowego w Irkucku. W wielkiej wojnie światowej uczestniczył generał Sulkiewicz początkowo na tym samym stanowisku szefa korpusu, a następnie (od 25 II 1915 r.), jako dowódca 33 Dywizji Piechoty oraz dowódca 37 Korpusu Piechoty (od marca 1917 r.)[2] na froncie północnym w. r. Służbę w armii rosyjskiej zakończył Sulkiewicz w połowie 1918 roku na stanowisku dowódcy 1 Korpusu Muzułmańskiego, którego formowanie rozpoczęło się z jego inicjatywy na froncie rumuńskim już w drugiej połowie 1917 roku.

Jako wojskowy był gen. Sulkiewicz jednym z najbardziej utalentowanych oficerów Sztabu Generalnego, wyróżniając się wybitnymi zdolnościami naukowymi, organizacyjnymi i taktycznymi[3]; przyczynił się on znakomicie do wyszkolenia wojsk okręgu odeskiego, w którym pracował przez lat kilkanaście. Dzięki Sulkiewiczowi manewry, gry wojskowe i inne zajęcia, związane z wyszkoleniem wojskowym, poważnie się rozwinęły, co spowodowało, że wyszkolenie armii tego okręgu stanęło na bardzo wysokim poziomie[4]. Wydał tu Sulkiewicz dwa tomy swoich rozkazów i wskazówek wojskowych, znanych nie tylko w armii rosyjskiej, lecz i w sferach wojskowych armii zagranicznych[5]. Poza wojskowością wykazywał Sulkiewicz żywe zainteresowanie także sprawami muzułmańskimi, skoro w roku 1902 w drukarni wojskowej w Odessie drukuje drugie wydanie dzieła polskiego orientalisty prof. A. Muchlińskiego pt. *Issledowanije proischożdienija i sostojanii litowskich tatar* [*Badania nad pochodzeniem i statusem Tatarów litewskich*][6].

Po wybuchu rewolucji rosyjskiej gen. Sulkiewicz, nawiązawszy kontakt z Komitetem Centralnym (tzw. Askery Szuro z siedzibą w Kazaniu), wybra-

---

[2] *Spisy oficerów Sztabu Generalnego*, wydane w Petersburgu przez główne dowództwo Sztabu Generalnego w r. 1913 i 1917.

[3] Gen. G. Mileant, b. szef głównego technicznego zarządu rosyjskiego Sztabu Generalnego, *Wspomnienia o Sulkiewiczu*, 1929 r. Rękopis w posiadaniu Leona Kryczyńskiego.

[4] Gen. Daniłow, *Rossija w mirowoj wojnie 1914–1915 g.*, oraz gen. W. Czeriemisinow, gen. kwat. armii frontu rumuńskiego, *Wspomnienia o gen. Sulkiewiczu*, 1929 r. Rękopis w posiadaniu L. Kryczyńskiego.

[5] Gen. A. Szuberski, szef sztabu 3 Korpusu Kaukaskiego, *Wspomnienia o gen. Sulkiewiczu*, 1920 r. Rękopis w posiadaniu L. Kryczyńskiego.

[6] L. Kryczyński, *Bibliografija po tataram Polszy, Litwy, Biełarussi i Ukrainy*, Piotrograd 1917 roku, s. 25.

nym w maju 1917 roku w Moskwie na Wszechrosyjskim Zjeździe Delegatów Muzułmańskich Wojskowych Organizacji, przystępuje do formowania na froncie rumuńskim 1 Samodzielnego Korpusu Muzułmańskiego. Memoriał gen. Sulkiewicza w sprawie uformowania trzech muzułmańskich dywizji został wydrukowany w swoim czasie w „Izwiestijach" Wszechrosyjskiej Rady Muzułmańskiej[7].

Generał Sulkiewicz w głębi duszy żywił myśl, że poprowadzi muzułmański korpus do Krymu lub Kazania celem wprowadzenia w życie nacjonalnych dążeń tamtejszych muzułmanów. Korpus ten formował się w Jassach z oficerów i szeregowych muzułmanów armii rosyjskiej. W marcu 1917 roku korpus się przesunął i stanął w Tyraspolu. Tymczasem wybuchła wojna między rządem krymskim a bolszewikami. Askery Szuro wydało rozkaz gen. Sulkiewiczowi wyruszyć z korpusem na pomoc muzułmanom w Krymie, lecz Niemcy zagrodzili mu drogę[8]. Korpus muzułmański został przez niemieckie dowództwo rozbrojony na wiosnę 1918 r. i gen. Sulkiewicz z garstką oficerów przybył na Krym. Tutaj za zgodą dowództwa wojsk niemieckich utworzył rząd krymski, którego został premierem – ministrem, obejmując jednocześnie teki ministra spraw wojskowych i marynarki oraz ministra spraw wewnętrznych; do gabinetu swego generał Sulkiewicz powołał na stanowiska ministrów: spraw zagranicznych – prezesa Krymskiego Parlamentu tatarskiego Dżafara Sejdameta; sprawiedliwości – Tatara litewskiego, obecnego senatora RP, Aleksandra Achmatowicza, skarbu – Rosjanina Nikiforowa; dróg, komunikacji, poczt i telegrafów – gen. Frymana; handlu i przemysłu – Rosjanina Nikitina. Oprócz tego w skład gabinetu wszedł, jako minister rolnictwa i aprowizacji, przedstawiciel Niemców – krymskich kolonistów; na sekretarza stanu powołał gen. Sulkiewicz Ormianina Nałbandowa. Tym sposobem utworzył Sulkiewicz gabinet koalicyjny z pewnym wpływem głosów muzułmańskich. Po rekonstrukcji gabinetu premier – gen. Sulkiewicz, Achmatowicz, Sejdamet, Fryman, Nikiforow i Nikitin pozostali przy dotychczasowych swoich stanowiskach, tekę zaś ministra rolnictwa objął Tatar krymski Mustafa Murza Kipczacki, oświaty – sen. Czarykow. Kierownictwa pozostałych ministerstw rozdzielono w sposób następujący: sprawy wojskowe – Tatar litewski gen. Aleksan-

[7] 10 XI 1917 r. Nr 18–19, s. 4–5, L. Kryczyński, ibidem, s. 71.

[8] A. Ishaki, *Tatarska organizacja wojskowa podczas wojny*, „Wschód", Warszawa 1932 r. nr 1–2, s. 21.

der Milkowski, aprowizacja – Polak Dąbrowa, dobra państwowe – Tatar litewski Bohuszewicz. Ster rządu prowadził gen. Sulkiewicz w kierunku ugruntowania niezależności Krymu i jego pacyfikacji[9].

Gen. Sulkiewicz utworzył rząd 25 czerwca 1918 r. W deklaracji swojej ogłosił, że zadaniem jego, aż do wyjaśnienia sytuacji międzynarodowej, będzie obrona samodzielności Półwyspu Krymskiego[10].

W organizacyjnych swoich przedsięwzięciach za najpilniejszą na razie sprawę uznał Sulkiewicz zwołanie Krymskiego Sejmu i w tym przedmiocie czyni doniosłe przygotowania. Uznając autonomię Tatarów krymskich w ich sprawach religijnych, oświatowych i kulturalnych i w kontakcie z tatarskim parlamentem (tzw. Kurułtajem) na Krymie oraz poszczególnymi dyrektoriatami Parlamentu, dąży gen. Sulkiewicz do tego, aby najważniejsze zagadnienia państwowe, dotyczące ustroju politycznego Krymu, zostały rozstrzygnięte przez Sejm Krymski: ponieważ jednak nie od razu mogło to nastąpić, sam wydaje szereg ustaw o znaczeniu zasadniczym; są nimi ustawy: o obywatelstwie krymskim, o zakazie cudzoziemcom nabywania gruntów stanowiących własność obywateli krymskich, o wakufach (ziemie wakufne zostały wyjęte z zarządu dóbr państwowych i oddane dyrekcji spraw religijnych Tatarskiego Parlamentu), o organizacji senatu i sądu apelacyjnego, o reemigracji (ogromne masy Tatarów krymskich zostały za rządów rosyjskich zmuszone do emigracji do Turcji[11], o organizacji poszczególnych ministerstw itd. Za rządów Sulkiewicza powstaje też na Krymie uniwersytet w Symferopolu. Natomiast rozpoczęte przez niego formowanie zbrojnych sił na Krymie napotyka na poważne przeszkody, stawiane przez niechętne temu dowództwo niemieckie (gen. von Kosch) na Krymie, wobec czego siły wojskowe Krymu składają się z nielicznego oddziału żołnierzy. Przeprowadza gen. Sulkiewicz pacyfikację Krymu, znękanego wojną domową poprzedniego okresu (okupacja bolszewicka w końcu 1917 i początku 1918

---

[9] *Vide* akta Tatarskiego Archiwum Narodowego w Wilnie, pt. *Krym – sprawy zewnętrzne* 1918 r. t. I oraz *Krym – sprawy wewnętrzne* t. II.

[10] D. Sejdamet. *Krym*, Wyd. Instytutu Wschodniego, Warszawa 1930 r. *Vide* rozdział *Rząd gen. Sulkiewicza*, s. 111.

[11] *Vide* L. Kryczyński, *Szkice polityki rosyjskiej na kresach*, t. I, *Ucisk religijny Tatarów krymskich*, t. II, *Walka z oświatą i kulturą Tatarów krymskich,* Baku 1919–1920 r. (prace w języku rosyjskim).

r.), kiedy to nie było miejsca na terytorium Krymu, gdzie by krew nie została przelana; łagodzi też premier tarcia, jakie wynikły między Tatarami a Grekami podczas okupacji bolszewickiej. Nie uznając hegemonii jednej narodowości nad drugą, gen. Sulkiewicz stawia sobie za zadanie stosunki między narodowościami różnoplemiennego Krymu (Tatarzy, Ukraińcy, Rosjanie, Grecy, Niemcy, Karaimi, Polacy, Ormianie) tak ułożyć, aby oparte były na wzajemnym szacunku i równouprawnieniu. W wyniku tego zapatrywania do skonstruowanego przez Sulkiewicza gabinetu koalicyjnego weszli przedstawiciele różnych narodowości. W myśl swojej koncepcji politycznej gen. Sulkiewicz przeprowadza częściową nacjonalizację administracji i samorządu Krymu, powołując na odpowiedzialne stanowiska (naczelników powiatów, d-cy korpusu straży granicznej, komisarzy policji oraz prezesów i członków samorządów) muzułmanów, wśród których znaczny procent stanowią Tatarzy litewscy.

Na zewnątrz kraju gen. Sulkiewicz prowadzi politykę obrony Krymu przed pochłonięciem go przez Ukrainę, dążącą do inkorporacji Krymu, a niemniej przed zakusami rosyjskiej Armii Ochotniczej gen. Aleksiejewa, dążącej do wcielenia Krymu w obszar „jednej, niepodzielnej Rosji". Wszelkie uzurpatorskie propozycje gen. Aleksiejewa Sulkiewicz stanowczo odrzuca, aby zaś ugruntować samodzielną międzynarodową sytuację Krymu i położyć kres wojnie celnej z Ukrainą, wysyła na zaproszenie rządu Ukrainy we wrześniu 1918 r. do rządu Ukrainy (z gen. Skoropadskim na czele) delegację pod przewodnictwem ministra i senatora Achmatowicza[12]. Delegacja ta prowadzi pertraktacje ze specjalną delegacją rządu Ukrainy z ministrem Lizogubem na czele, przy czym przedstawiciele Krymu bronią tezy niepodległości Krymu[13]. Per-

[12] W skład delegacji wchodzili p.p. A. Achmatowicz, D. Nikiforow, Czarykow, L. Fryman (postanowienie krymskiej rady ministrów z 15 IX 1918 r.); następnie delegacja uzupełnia się kierownikiem min. aprowizacji p. Dąbrowa, po jakimś czasie do Kijowa przybywają dwaj przedstawiciele krymskiej tatarskiej Dyrektorii, z którymi sen. Achmatowicz utrzymuje ścisły kontakt.

[13] *Vide* akta Tatarskiego Archiwum Narodowego w Wilnie, *Krym – sprawy zewnętrzne* 1918 r. t. I, D. Sejdamet, ibidem, s. 109–112; A. Achmatowicz, *Tragedia Tatarów krymskich*, „Rocznik Tatarski", Wilno 1932 r. t. I; *Ukraina i Krym*, „Krym", Symferopol 10 V 1918, nr 1; *Krym i Ukraina*, tamże 11 X 1918, nr 63. *Diplomaticzeskije piertraktacje*, „Kijewskaja Mysl" 10 X 1918, nr 182, s. 2; N. Jaworski, *Krym i Ukraina*, „Jużnyj Kraj", 21 VIII 1918, nr 129; *Krymsko-ukraińskije pieriegowory*, „Odesskije Nowosti", 8 X 1918 r. nr 10811; *Krymskaja delegacja w Kijewie*, „Oko", Kijów 1918, nr 13–14; *Protiest protiw slijanija Kryma i Ukrainy*, „Tawriczeskij Gołos", Symferopol, 2 X 1918, nr 1.

traktacje te stanowią treść tzw. dyplomatycznej Niebieskiej Księgi. Jednym z najpoważniejszych posunięć gen. Sulkiewicza w międzynarodowej polityce było wysłanie do Stambułu posła od rządu krymskiego w osobie b. naczelnego redaktora tatarskiej gazety „Millet" Sabry Ajwazowa. Poseł ów entuzjastycznie przyjęty został przez Turcję, która udzieliła mu zaszczytnego miejsca wśród ambasad europejskich, sam zaś fakt wysłania posła do Stambułu wywołał popłoch w Berlinie, dokąd wysłany był w swoim czasie, jako delegat rządu krymskiego, Dżafar Sejdamet. W Berlinie przedstawiciel ten, przy energicznym poparciu pierwszego wezyra Turcji b.p. Talata paszy, doprowadził do odwołania zamknięcia handlowej granicy ukraińskiej; ustalono również, że Krym będzie dopuszczony na konferencję pokojową po ukończeniu wojny[14]. Jednocześnie nawiązywał gen. Sulkiewicz kontakt z innymi państwami muzułmańskimi, powstałymi na b. terytorium Rosji; w tym celu wystosował odpowiedni list do ministra spraw wojskowych republiki azerbejdżańskiej (m. Baku).

Na stanowisku głowy rządu gen. Sulkiewicz entuzjastycznie był witany przez Parlament tatarski, ludność tatarską i prasę muzułmańską („Krym"[15], „Millet").

Świetlana pamięć o „Sulejmanie paszy", jak nazywała gen. Sulkiewicza ludność tatarska Krymu, na zawsze pozostanie wśród tamtejszych muzułmanów. W związku z przybyciem Sulkiewicza na Krym, ludność opowiadała sobie legendę tatarską, według której, po upadku panowania Rosjan na Krymie, przyjdzie z północy muzułmanin, który zrzuci jarzmo niewoli; nazywano Sulejmana paszę tym właśnie człowiekiem, który Krym miał wyzwolić. Natomiast ze strony Rosjan, a szczególnie działaczy partii narodowej – demokracji ściągnął Sulkiewicz na siebie niesłychane napaści prasy tego obozu („Tawryczeskij Gołos", redagowany przez d-ra Pasmanika), które nie ustały i po ustąpieniu Sulkiewicza, a echa ich słyszymy po dziś dzień w prasie tegoż obozu[16]. Premier znosił te nagonki cierpliwie i ze stoicyzmem, nie uciekając się do represji.

---

[14] D. Sejdamet, ibidem, s. 111.

[15] *Vide* Generał Sulkiewicz, „Krym", Symferopol 7 VI 1918, nr 13 – Otwarcie Parlamentu, tamże, 6 VIII 1918, nr 50.

[16] M. Winawer, *Nasze prawicielstwo*, „Krymskija wospominanja 1918–1919", Paryż 1927, s. 4, 8, 13, 15, 16 i inne

W ogóle rządy Sulkiewicza nacechowane były humanitaryzmem; były to rządy człowieka – demokraty w pełnym i najszlachetniejszym tego słowa znaczeniu. Dlatego też niesprawiedliwie oskarża gen. Denikin premiera Sulkiewicza o to, że dążył on do utworzenia na Krymie chanatu i że udał się do Azerbejdżanu, aby w dalszym ciągu zadośćuczynić żądzy władzy[17].

Z chwilą odwrotu z Krymu wojsk niemieckich (październik 1918 r.) i zajęcia półwyspu przez wojska rosyjskiej Armii Ochotniczej, rząd gen. Sulkiewicza upadł po kilkumiesięcznym istnieniu. Usiłuje wówczas gen. Sulkiewicz przekonać d-wo wojsk Ententy o konieczności uformowania korpusu muzułmańskiego z pochodzących z Rosji jeńców muzułmanów, znajdujących się w obozach koncentracyjnych, jednakże propozycję tę odrzucono i Sulkiewicz pod presją d-wa wojsk ros. Armii Ochotniczej (gen. Denikina) zmuszony zostaje opuścić Krym. Udaje się więc do Azerbejdżanu, gdzie w końcu 1918 r. otrzymuje stanowisko szefa sztabu generalnego wojsk azerbejdżańskich, wybitnie się przyczyniając do organizacji tej armii[18]. Jest on jednym z twórców przymierza wojskowego, zawartego przez rząd Azerbejdżanu z Gruzją w czerwcu 1919 r.[19]. Po klęskach rosyjskiej armii ochotniczej i cofnięciu się oddziałów tej armii na terytorium Azerbejdżanu bierze gen. Sulkiewicz udział w rozbrojeniu tej armii, stojąc na czele specjalnie do tego celu powołanego przez rząd Azerbejdżanu komitetu. Gdy w końcu grudnia 1919 r. do Baku przybył przedstawiciel rządu Rzeczypospolitej Polskiej przy rządach Gruzji, Azerbejdżanu i Armenii p, Wacław Ostrowski[20], gen. Sulkiewicz uczestniczy razem z innymi polskimi muzułmanami (vice-ministrem sprawiedliwości Olgierdem Kryczyńskim i wicedyrektorem kancelarii MSZ Konstantym Sulkiewiczem) w bankiecie, wydanym na cześć delegacji przez prezesa ogniska polskiego w Baku śp. adwokata Krypskiego; na bankiecie tym wygłasza generał głęboko patriotyczną mowę, sławiąc imię Polski na Wschodzie.

---

17 A.J. Denikin, *Oczerki russkoj smuty*, t. III, *Biełoje dwiżenje i borba dobrowolczeskiej armii, maj-oktiabr 1918 r.* Berlin 1924. r. VI, Krym, s. 42–44.

18 P. J. B. *Organizacja azerbejdżańskiej armii narodowej w 1916–1920 r.* „Głos Wschodu", Warszawa 30 V 1925 r. nr 32.

19 *Vide* Dziennik Ustaw rządu Republiki Azerbejdżańskiej, Baku, 26 lipca 1919 roku, nr 3 (w jęz. ros.).

20 Towarzyszył p. Ostrowskiemu sekretarz osobisty p. Michał Rogójski.

Gen. Sulkiewicz podczas pobytu p. Ostrowskiego w Baku niejednokrotnie podkreślał to, że jest z pochodzenia Tatarem, że pochodzi właśnie z Wileńszczyzny i że jest wielkim przyjacielem Polski, uważając się sam prawie za Polaka[21].

W maju 1920 r. po wkroczeniu XI armii bolszewickiej do Azerbejdżanu, gen. Sulkiewicz zostaje aresztowany i uwięziony w lochach bakińskiej czeriezwyczajki; przebywa tu między innymi razem z późniejszym posłem Rzeczypospolitej Polskiej przy rządzie Stanów Zjedn. A. P. Tytusem Filipowiczem[22]. 15 lipca 1920 r. Sulkiewicz ginie za sprawę narodową w kaźni bolszewickiej, zamordowany przez czekistów[23].

Kilka szczegółów o aresztowaniu i ostatnich chwilach gen. Sulkiewicza podaje b. naczelnik ogólnego wydziału w departamencie dyplomatycznym MSZ Azerbejdżańskiej Republiki P. Mieczysław Rudziński, uwięziony przez bolszewików w Baku. P. Rudziński między innymi podaje co następuje:

„Dn. 28 IV 1920 r. nastąpił przewrót bolszewicki… Zostałem aresztowany wraz z misją polską… po kilku dniach przewieziono nas do czeriezwyczajki… Wkrótce potem przywieziono ś.p. gen. Sulkiewicza, Był b. pesymistycznie nastrojony, przypuszczał, że go rozstrzelają. Czekał na swój los z rezygnacją i zupełnym spokojem. Rozmawiałem z nim często, gdyż wszyscy znajdowaliśmy się w ogólnej sali. Początkowo spaliśmy wszyscy na podłodze, mając zamiast poduszki gazetę pod głową. Potem wybudowano prycze… Parę tygodni po przewrocie, nad ranem, był jeszcze zmrok, czekiści cicho poczęli budzić kilkanaście osób, którym kazano zabierać rzeczy. Rozbudziliśmy się wszyscy. Czekiści przynaglali do pośpiechu, nie mówiąc dokąd zabierają więźniów. Śp. gen. Sulkiewicz (spałem niedaleko od niego) zdążył kilku nam uścisnąć dłoń. Żegnając się powiedział, że jest pewien, że zostanie rozstrzelany. Pocieszaliśmy, sami zresztą niepewni co to wszystko znaczy. Muszę stwierdzić, że zachowanie się generała było pełne godności i odwagi… W parę dni przeczytaliśmy w gazetach komunikat czeriezwyczajki o rozstrzelaniu kilkunastu osób, a między innymi i śp. Sulkiewicza… wszystkim zarzucona »kontrrewolucyj-

---

21 List do mnie p. Ostrowskiego z 25 II 1932 r.

22 P. Filipowicz przyjechał do Baku w kwietniu 1920 r. na czele misji polskiej, w skład której oprócz p. Filipowicza wchodzili: prof. Kazimierz Smogorzewski, kpt. Rawicz-Kolosiński i Władysław de Bondy.

23 S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Wilno 1929, s. 313.

na działalność«. Rozprawy sądowej nie było, o ile pamiętam, w stosunku do ś.p. Sulkiewicza śledztwo nie było prowadzone..."[24].

Inne znów szczegóły o ostatnich chwilach gen. Sulkiewicza podaje p. M.E. Resul-Zade[25]:

„ [...] Obecnie po raz pierwszy podaję do wiadomości powszechnej opowiadanie mego brata członka Parlamentu Mehmeda Alego Beja, naocznego świadka bohaterskiej śmierci nieustraszonego generała Sulkiewicza. Mehmed Ali Bej, który siedział w jednej celi więziennej z generałem Sulkiewiczem, tak opowiada: »Wezwano generała, aby udał się za czekistami. Zrozumieliśmy, że wybiła ostatnia godzina jego życia, że go prowadzą w *raschod* – na śmierć. Zapadła cisza grobowa, nie śmiejąc zajrzeć mu w oczy, nie mogliśmy zdobyć się na słowa otuchy i pociechy... Uprzedził nas sam generał; spokojnym i opanowanym głosem wyrzekł on te pamiętne słowa: *Cieszę się, że umieram jako oficer armii muzułmańskiej. Żegnajcie!*«.

Ten oto wypadek dziejowy pokazał nam, czym jest Tatar polski".

Tak zszedł z tego świata człowiek o wielkim rozmachu politycznym i rozległym horyzoncie, człowiek o niezłomnych przekonaniach i energii, jeden z najwybitniejszych działaczy wśród Tatarów litewskich. Krwią przepłacił gen. Sulkiewicz chwalebne swoje zamiary, ale za to czyny jego żyć będą na zawsze, jako najpiękniejszy przykład bezgranicznego poświęcenia narodowej sprawie tatarskiej.

Arsłan Bej (Leon Najman Mirza Kryczyński)
Generał Maciej Sulkiewicz (1865–1920)
„Rocznik Tatarski", tom I, rok 1932, s. 247–255

---

[24] List do mnie p. adwokata *M. Rudzińskiego* z 20 II 1932 r.

[25] M.E. Resul-Zade, *Aleyhim selam!*, „Rocznik Tatarski", t. I, Wilno 1932, s. 207.

Maciej Aleksandrowicz Sulkiewicz

Sulkiewicz Magomet Sulejmanowicz (ur. 20.12.1864). Generał major (1910), generał lejtnant (26.04.1915). Ukończył Korpus Kadetów w Woroneżu, Michajłowską Szkołę Artylerii i Nikołajewską Akademię Sztabu Generalnego (1894). Uczestnik kampanii w Chinach 1900–1901 oraz wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905. Brał udział w I wojnie światowej: kwatermistrz generalny Irkuckiego Okręgu Wojskowego, 1914–1915. Od 26.02.1915 r. dowódca 33 Dywizji Piechoty, 1915–1916. Dowódca Muzułmańskiego Korpusu Kawalerii, 1916–1918. Jako muzułmanin, po rewolucji październikowej i traktacie brzeskim, przebywając na Krymie, przy wsparciu wojsk niemieckich wkraczających na Ukrainę i po klęsce Taurydzkiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej zadanej przez tatarskich nacjonalistów, został przewodniczącym nowo utworzonego krymskiego rządu krajowego. Od 25 czerwca do 18 lutego 1918 roku (po wizycie w Niemczech) usiłował uzyskać uznanie niepodległości Krymu, a nawet zaproponował utworzenie niezależnego Chanatu Krymskiego pod protektoratem Turcji i Niemiec. Po sporach między członkami rządu i lądowaniu aliantów w Sewastopolu, przekazał swoje uprawnienia krymskiemu rządowi, na którego czele stał eserowski działacz Solomon S. Krym, wybrany na to stanowisko 15 listopada 1918 roku podczas spotkania krymskich ziemstw i radnych miejskich.

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Na podstawie: Walery Kławing, *Wojna domowa w Rosji: Białe Armie*
Валерий Клавинг, Сулькевич Матвей Александрович,
Гражданская война в России: Белые армии, АСТ: Астрель, 2003

Sulkiewicz Maciej Aleksandrowicz

(1865–1920, Baku), rosyjski generał lejtnant (26.4.1915),
z pochodzenia litewski Tatar.

Wykształcony w Michajłowskiej Szkole Artylerii i Nikołajowskiej Akademii Sztabu Generalnego (1894). Służył w sztabie 34 Dywizji Piechoty 8 Korpusu Armijnego Odeskiego Okręgu Wojskowego. Uczestnik kampanii chińskiej: od 7.08.1900 r. oficer sztabowy do zadań specjalnych w sztabie Korpusu Desantowego. Od 17.12.1900 r. szef sztabu Twierdzy Oczakowskiej, od 10.04.1902 r. oficer sztabowy do zadań specjalnych w sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego, od 3.10.1903 r. do 21.05.1905 r. szef sztabu 15 Dywizji Piechoty. Uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej: od 11 czerwca 1905 r. dowódca 57 Modlińskiego Pułku Piechoty. Od 23 czerwca 1910 r. oficer sztabowy do specjalnych poruczeń przy szefie Sztabu Generalnego, od 17 października 1910 r. generał kwatermistrz okręgowy dowództwa Irkuckiego Okręgu Wojskowego, od 14 czerwca 1912 r. szef sztabu 7 Korpusu Armijnego. 23 maja 1914 r. został mianowany szefem sztabu 11 Korpusu Armijnego generała W.W. Sacharowa, z którym wyruszył na wojnę. Od 26 lutego 1915 r. dowódca 33 Dywizji Piechoty (w składzie: 129 Besarabski Pułk Wielkiego Księcia Michała Aleksandrowicza, 130 Chersoński Pułk Wielkiego Księcia Andrieja Władymirowicza, 131 Pułk Tyraspolski i 132 Pułk Benderski). 27 lutego 1917 r. objął dowództwo 37 Korpusu Armijnego. Po puczu Ławra G. Korniłowa, 20 września 1917 r., Sulkiewicz został zaliczony do rezerwy sztabu Dźwińskiego Okręgu Wojskowego, ale już 7 października powrócił do swojego korpusu. W październiku 1917 r. wyznaczony na dowódcę 1 Korpusu Muzułmańskiego, który zamierzał sformować Rząd Tymczasowy. Po rewolucji październikowej wyjechał na Krym. Przy wsparciu wojsk nie-

mieckich, 25 czerwca 1918 r. utworzył Krymski Rząd Krajowy, gdzie zajmował stanowiska premiera, ministra spraw wewnętrznych i ministra wojny. W lipcu delegacja rządowa udała się do Niemiec w celu uzyskania poparcia dla utworzenia niepodległego państwa krymskiego (pod kontrolą Turcji i Niemiec). Działania premiera spowodowały rozłam w rządzie. Po lądowaniu wojsk anglo-francuskich 15 listopada 1918 r. Sulkiewicz (którego alianci uznali za nieodpowiedniego ze względu na germanofilstwo) przekazał władzę rządowi Solomona S. Kryma.

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Na podstawie: K.A. Zalesski, *Kto był kim w pierwszej wojnie światowej. Encyklopedyczny słownik biograficzny*, Залесский К.А. Сулькевич Матвей Александрович, Кто был кто в первой мировой войне. Биографический энциклопедический словарь, АСТ: Астрель, 2003

Sulkiewicz Maciej (Sulejman) Aleksandrowicz

(ur. 20.7.1865, zm. 15.7.1920)

Generał major (17.10.1910) za doskonałość, generał lejtnant (26.4.1915) za wybitne zasługi wojskowe; absolwent Michajłowskiego Korpusu Kadetów w Woroneżu (1876–1883), wyznania muzułmańskiego, z pochodzenia szlachcic litewsko-tatarski, syn oficera; ukończył Michajłowską Szkołę Artylerii (1886) i Nikołajewską Akademię Sztabu Generalnego I kategorii (1894). Podporucznik (11.8.1986) 6 Brygady Artylerii, starszy adiutant sztabu 34 Dywizji Piechoty Odeskiego Okręgu Wojskowego (21.8.1895–20.2.1897), oficer do zadań specjalnych w sztabie 8 Korpusu Armijnego (20.2.1997–16.1.1998), starszy adiutant sztabu 8 Korpusu Armijnego (16.1.1898–6.12.1899), starszy adiutant sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego (6.12.1899–7.8.1900), oficer sztabowy do zadań specjalnych przy sztabie Korpusu Desantowego (7.08.–17.12.1900), szef sztabu Twierdzy Oczakowskiej (17.12.1900–1.4.1902), oficer sztabowy do specjalnych poruczeń w sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego (1.4.1902–3.10.1903), szef sztabu 15 Dywizji Piechoty (3.10.1903–11.6.1905), dowódca 57 Modlińskiego Pułku Piechoty (11.6.1905–23.6.1910), oficer sztabowy do specjalnych poruczeń szefa Sztabu Generalnego (23.06.–17.10.1910), kwatermistrz generalny okręgu Kwatery Głównej Irkuckiego Okręgu Wojskowego (17.10.1910–14.6.1912), szef sztabu 7 Korpusu Armijnego (14.6.1912–23.5.1914), szef sztabu 11 Korpusu Armijnego (23.5.1914–26.2.1915), dowódca 33 Dywizji Piechoty (26.2.1915–27.2.1917), dowódca 37 Korpusu Armijnego (27.02.–20.09.1917), dowódca 1 Korpusu Muzułmańskiego (4.10.1917–25.06.1918), przy wsparciu wojsk niemieckich 25.06.1918 r. utworzył Krymski Rząd Krajowy (25.06.1918), premier i minister spraw

wewnętrznych (25.06.–15.07.1918), w Niemczech próbował pozyskać poparcie dla utworzenia niepodległego państwa krymskiego pod kontrolą Turcji i Niemiec (23–28.07.1918), przekazał władzę rządowi Solomona S. Kryma (15.11.1918), szef Głównego Zarządu Sztabu Generalnego Armii Azerbejdżańskiej (1920), aresztowany przez oddziały Armii Czerwonej (11.05.1920), rozstrzelany z wyroku Czeka; uczestnik kampanii chińskiej (1900–1901), uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905), uczestnik wojny światowej (1913–1917); kawaler orderów: św. Stanisława III klasy (1899), św. Anny III klasy (1901), św. Stanisława II klasy (1905), św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą (23 marca 1906), św. Anny II klasy z mieczami (1906), św. Włodzimierza III klasy (1908), św. Stanisława I klasy z mieczami (15.01.1915), św. Anny I klasy z mieczami (9.04.1915), św. Włodzimierza II klasy z mieczami (9.02.1916), mieczy do św. Włodzimierza III klasy (14.02.1916), nagrodzony Złotym Orężem (20.05.1907).

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Na podstawie: A.N. Jurasow, Encyklopedia *Gubernia woroneska*, rozdział *Złote naramienniki*,
Энциклопедия «Воронежская губерния». Автор-составитель А.Н. Юрасов, *Сулькевич Матвей Александрович*, раздел «Погоны золотые», 2021

Bohdan Gubernski

Tatarska duma: Maciej Sulejman Sulkiewicz na Krymie

Maciej Sulejman Sulkiewicz urodził się w tatarskiej rodzinie szlacheckiej 20 lipca 1865 roku, w majątku rodowym Kiemiejsze znajdującym się w guberni wileńskiej. Od roku 1883 uczył się w Michajłowskim Korpusie Kadetów, który zakończył w roku 1886, następnie w szkole artyleryjskiej.

Od sierpnia 1889 roku do maja 1894 uczęszczał do Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego, po czym został skierowany do Odeskiego Okręgu Wojskowego. Jego kariera wojskowa rozwijała się pomyślnie: awansował kolejno na sztabskapitana, kapitana; był dowódcą kompanii, starszym adiutantem sztabu 34 Dywizji Piechoty. W roku 1899 Sulkiewicz został odznaczony po raz pierwszy, Orderem św. Stanisława III klasy, a w grudniu tego samego roku otrzymał stopień podpułkownika ze skierowaniem na starszego adiutanta sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego. Cztery lata później, w październiku 1903 roku, objął stanowisko szefa sztabu 15 Dywizji Piechoty, zaś w grudniu tegoż roku awansował na pułkownika.

Wojna rosyjsko-japońska przyniosła mu nowe wysokie odznaczenia i umocniła jego reputację jako walecznego i śmiałego oficera. Nie ominęła go też I wojna światowa. W marcu 1915 roku Sulkiewicz został dowódcą 33 Dywizji Piechoty 21 Korpusu Armijnego 3 Armii i awansował na generała lejtnanta. Jego opinie wojskowe są jak najbardziej pozytywne i nie pozostawiają wątpliwości co do jego kwalifikacji zawodowych i osobistych.

Rewolucje, burżuazyjna lutowa i socjalistyczna październikowa, przyniosły fundamentalne zmiany w życiu narodów byłego Imperium Rosyjskiego. Generał Sulkiewicz nawiązał kontakty z organem wykonawczym (Harbi Szuro)

wybranym w maju 1917 roku w Moskwie na Wszechrosyjskim Muzułmańskim Kongresie Wojskowym i rozpoczął formowanie 1 Specjalnego Korpusu Muzułmańskiego na froncie rumuńskim. Harbi Szuro przekazała mu prośbę o pomoc muzułmanom krymskim. Był to bowiem okres wyjątkowo trudny dla Krymu. Półwysep znalazł się w epicentrum interesów różnych sił politycznych.

Zimą 1918 roku bolszewicy zlikwidowali przedstawicielstwo Tatarów krymskich, Kurułtaj, brutalnie rozprawiając się z przewodniczącym rządu narodowego i muftim Krymu Nomanem Czelebidżihanem. Stosunki Tatarów krymskich z bolszewikami, i tak niezbyt poprawne, stały się jeszcze bardziej napięte.

10 marca 1918 roku Centralny Komitet Wykonawczy wydał dekret uznający terytorium Krymu za Radziecką Socjalistyczną Republikę Taurydy. Jednakże rząd RSRT pozostał u władzy niewiele ponad miesiąc. Przeprowadzono dwie kampanie nacjonalizacji nieruchomości, w niektórych miejscach znacjonalizowano nawet budynki prywatne. Eserowcy [członkowie Partii Socjalistów-Rewolucjonistów] wysunęli kwestię przydziału działek ziemi chłopom z tatarskich wsi. Bolszewicy sprzeciwili się temu, wysuwając alternatywne rozwiązanie: nacjonalizację ziemi, co w istocie wszystko pozostawiło na swoim miejscu. Terytorium Krymu zostało uznane za „dziedzictwo publiczne", ale władze nie były zainteresowane rozdziałem ziemi wśród mas wywłaszczonej ludności wiejskiej. Nic dziwnego zatem, że pierwszy rząd bolszewicki nie spotkał się z popularnością wśród mieszkańców półwyspu, zwłaszcza krymskich Tatarów.

W wyniku wyborów, jakie przeprowadzono 18 kwietnia 1918 roku, w składzie nowej Rady oprócz bolszewików znaleźli się eserowcy i mienszewicy [frakcja Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji]. Jednakże w tymże czasie do Krymu zbliżyli się Niemcy. Członkowie sowieckiego rządu, obawiając się zarówno Niemców, jak i zbuntowanych Tatarów krymskich, postanowili nie walczyć o utrzymanie władzy i uciec z półwyspu.

1 maja 1918 roku Niemcy zajęli Krym. Niewiele wcześniej, 21 kwietnia, utworzono Tymczasowe Biuro Kurułtaju, a jego pierwsze obrady odbyły się 10 maja 1918 roku. Na posiedzeniu 19 maja zatwierdzono dokument, zgodnie z którym parlament krymskotatarski miał zostać uzupełniony przedstawicielami innych narodowości. Kurułtaj ogłosił się tymczasowym

parlamentem krymskim i wystąpił z inicjatywą utworzenia rządu. Na premiera wybrano Dżafera Sejdameta, jednak nie udało mu się utworzyć rządu, natomiast władze niemieckie postanowiły oprzeć się na generale Sulkiewiczu. Pod koniec czerwca 1918 roku powstał Rząd Krymski, w skład którego wszedł Dżafer Sejdamet jako minister spraw zagranicznych.

Bolszewiccy historycy obsypywali generała Sulkiewicza i jego rząd wszelkiego rodzaju niepochlebnymi określeniami: „niemiecki lokaj", „sługus", „marionetka". Zrównoważony osąd pokazuje inną perspektywę.

Oczywiście w warunkach, gdy półwysep znalazł się w sferach interesów różnych sił politycznych, a rząd Sulkiewicza składał się z przedstawicieli właśnie tych sił: „łabędzia, raka i szczupaka" [z bajki Kryłowa], był skazany na zagładę. Ale to nie wszystko.

Gabinet Sulkiewicza prowadził konsekwentną politykę, która miała na celu wzmocnienie suwerenności Krymu. Za czasów jego rządów utworzono Ministerstwo Spraw Zagranicznych, wprowadzono obywatelstwo krymskie, zatwierdzono flagę i herb Krymu. Plany obejmowały również utworzenie własnych sił zbrojnych. Żadna z tych inicjatyw nie mogła spodobać się dowództwu niemieckich wojsk okupacyjnych. Gabinet Sulkiewicza przetrwał do 15 listopada 1918 roku i zakończył działalność po wycofaniu się wojsk niemieckich z Krymu.

Nie mogąc znaleźć wspólnego języka z Denikinem, który wkrótce, wraz z Armią Ochotniczą, zajął Krym, Maciej Sulejman Sulkiewicz opuścił półwysep i udał się do Baku, gdzie objął dowództwo nad Sztabem Generalnym Sił Zbrojnych Azerbejdżanu. Był jednym z inicjatorów porozumienia wojskowego podpisanego między Azerbejdżanem i Gruzją w czerwcu 1919 roku.

Wkrótce jednak życie tatarskiego generała dobiegło tragicznego końca. W maju 1920 roku, po wkroczeniu 11 Armii Związku Sowieckiego do Azerbejdżanu, został aresztowany przez Czeka i rozstrzelany 15 lipca 1920 roku.

Bohdan Gubernski (Imię i nazwisko zmienione ze względów bezpieczeństwa)
Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Daniel Czachorowski
Богдан Губернский, Гордость литовских татар:
Сулейман Сулькевич в Крыму (krymr.com)

Tetiana Bykowa

Premier krymskiego rządu

5 czerwca 1918 roku powstał pierwszy Rząd Krajowy Krymu, na którego czele stanął [Maciej] Sulejman Sulkiewicz. Postać tego historycznego działacza jest tak niezwykła, że zasługuje na oddzielne omówienie.

Sulejman Sulkiewicz urodził się 20 lipca 1865 roku we wsi Kiemiejsze w powiecie lidzkim guberni wileńskiej [w latach 1918–1945 w Polsce, obecnie wieś w obwodzie grodzieńskim na Białorusi] w szlacheckiej rodzinie litewskich Tatarów. Był synem wojskowego i już od małego wybrał sobie tę samą drogę. W roku 1883 ukończył korpus kadetów w Woroneżu, w 1886 Michajłowską Akademię Artyleryjską, a w 1894 Nikołajewską Akademię Sztabu Generalnego. W roku 1883 rozpoczął służbę w armii. Uczestniczył w kampanii chińskiej 1900–1901, wojnie rosyjsko-japońskiej i I wojnie światowej. W roku 1915 był już generałem lejtnantem. Od roku 1916 do początku 1918 pełnił obowiązki dowódcy 1 Muzułmańskiego Korpusu Jazdy w składzie armii rosyjskiej.

Po zajęciu Krymu przez wojska niemieckie, generał von Kosch, 5 czerwca 1918 roku, powierzył Sulkiewiczowi, którego mianował premierem, misję utworzenia rządu krajowego. W pierwszej połowie miesiąca Sulkiewicz aktywnie formował swój gabinet i 21 czerwca w gazetach opublikowano skład krymskiego rządu krajowego. Sam Sulkiewicz objął stanowisko premiera, ministra spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych, wojskowych i morskich.

Oprócz niego w rządzie zasiadali przedstawiciele trzech narodowości: Tatarzy, Niemcy i Rosjanie. Jednak zgodnie ze swoimi preferencjami politycznymi podzielili się na dwa obozy. Biorąc pod uwagę odmienne poglądy

polityczne osób, które weszły w skład rządu, nie sposób nie wysuwać pesymistycznego wniosku co do trwałości jego istnienia. W rządzie istniały dwie grupy, które odmiennie postrzegały przyszłość Krymu. Pierwszą reprezentowali S. Sulkiewicz, D. Sejdamet, A. Achmatowicz i ich zwolennicy z tzw. grupy niemieckiej. W przyszłości widzieli oni na Krymie niezależne od Rosji państwo krymskotatarskie. Do drugiej należeli inni ministrowie (W. Tatiszczew, S. Gorczakow, W. Nałbandow i inni), którzy postrzegali niepodległość Krymu jako zjawisko przejściowe i liczyli na odbudowę zjednoczonej Rosji po wypędzeniu bolszewików. Takie sprzeczności musiały doprowadzić do rozłamu.

Pierwsze zarządzenie wydane przez premiera Sulkiewicza brzmiało: „Za zgodą niemieckiego dowództwa biorę na siebie kierownictwo nad Krymem i misję utworzenia rządu, którego celem będzie sformowanie parlamentu krajowego. Moim pierwszym zadaniem jest przywrócenie normalnego funkcjonowania wszystkich instytucji rządowych i publicznych [...]".

Mówiąc o podstawowych zasadach, którymi powinien kierować się nowy rząd, Sulkiewicz zaznaczył: „Zamierzam włączyć do pracy szerokie kręgi społeczne. Rząd centralny, zorganizowany pod moim kierownictwem, dołoży wszelkich starań, aby wykorzenić spory międzyetniczne i osłabić antagonizmy klasowe; w sferze administracyjnej zostanie przeprowadzona szeroka decentralizacja władzy, w dziedzinie polityki zagranicznej zachowamy ścisłą neutralność". Z chwilą nominacji Sulkiewicz natychmiast zwrócił się do kierownictwa krymskotatarskiego Kurułtaju z prośbą o wskazanie mu kandydata na sekretarza stanu, który pomagałby premierowi uregulować sprawy tatarskie. Sekretarz miał być nie tylko delegatem na Kurułtaj, ale także pozostawać w bliskich kontaktach z jego kierownictwem. Sulkiewicz podkreślił: „Tylko w takich warunkach będę mógł zawsze dysponować dokładnymi danymi na temat pragnień, potrzeb i nastrojów mojego narodu, aby przy rządzeniu krajem nie utracić z pola widzenia jego żywotnych interesów".

Po objęciu stanowiska szefa krymskiego rządu, Sulejman Sulkiewicz od razu rozpoczął aktywną działalność nad utworzeniem systemu, który uważał za najlepszy. Według obserwacji O. Fieduszyna, Sulkiewicz „był postacią najlepiej nadającą się do zarządzania tym okupowanym terytorium, dopóki nie zostanie opracowany dla niego dalszy program działań. Jednak niemiec-

kie władze nie wzięły pod uwagę (lub nie rozumiały) najważniejszego, jak się okazało, faktu politycznego: własnych dążeń Sulkiewicza i jego poważnych zamiarów obrony interesów Krymu wszędzie i we wszystkim, tak jak je rozumiał".

Lata 1917–1918 były okresem największego rozkwitu ruchu krymskotatarskiego. Musiał to rozumieć S. Sulkiewicz, którym sam był Tatarem litewskim. Podobieństwo w dążeniach narodowych sprawiło, że nowy premier chciał osiągnąć jednocześnie dwa cele: uwzględnić interesy Tatarów krymskich, poważnie zdeterminowanych w kwestii utworzenia własnego państwa, a także, dzięki wspólnym wysiłkom niemieckiego kierownictwa i przedstawicieli innych narodów oraz partii, zbudować na półwyspie systemu, który zadowoliłby wszystkie strony. Oczywiście, biorąc pod uwagę istnienie dwóch obozów politycznych w Rządzie Krajowym Krymu, zadanie to było niemożliwe do wykonania.

Przez cały okres istnienia Krymskiego Rządu Krajowego dochodziło do poważnych sporów między ministrami, ale 11 września wybuchł kryzys, w wyniku którego wszyscy ministrowie kadeci [członkowie Partii Konstytucyjno-Demokratycznej] podali się do dymisji.

Po wycofaniu się wojsk niemieckich rząd S. Sulkiewicza został pozbawiony poparcia, zmuszony do konfrontacji z ludnością półwyspu, wśród której nie miał wsparcia, oraz ze zbliżającymi się wojskami sowieckimi. W rządzie narastały przeciwstawne poglądy. W październiku Rada Miejska Symferopola podjęła decyzję o domaganiu się dymisji rządu. Po pewnym czasie podobne żądania wysunęły rady innych miast półwyspu. 14 listopada rząd Sulkiewicza podał się do dymisji.

Po upadku gabinetu Sulkiewicz w grudniu 1918 roku wyjechał do Azerbejdżanu, gdzie został mianowany szefem Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych. To on był inicjatorem podpisania traktatu pokojowego między Azerbejdżanem a Gruzją w lipcu 1919 roku.

Gdy w maju 1920 roku bolszewicy zajęli Azerbejdżan, został aresztowany w Baku i zamknięty w miejscowym więzieniu. 15 lipca Sulejman Sulkiewicz został stracony przez bolszewików. Mehmed Emin Resulzade wspominał: „Kiedy Sulkiewicza wyprowadzono z celi na rozstrzelanie, to wyprzedziwszy nas, powiedział cichym, ale pewnym głosem słowa, których nigdy nie

zapomnę: »Jestem szczęśliwy, że umrę jako żołnierz muzułmańskiej armii. Żegnajcie!«”.

Tetiana Bykowa
Tłumaczenie z jęz. ukraińskiego: Daniel Czachorowski
Тетяна Бикова, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України, Прем’єр-міністр Кримського крайового уряду Сулейман Сулькевич, Газета «Кримська світлиця», 2018 рік, випуск № 24

Iskander Izmajłow

Wielcy żołnierze Tatarii: generał lejtnant Sulejman Sulkiewicz

Ten rosyjski dowódca wojskowy i dzielny żołnierz stał się pierwszym premierem krymskotatarskiej republiki. […] zrobił wielką karierę wojskową w armii rosyjskiej, brał udział we wszystkich wojnach początku XX wieku, a po upadku imperium został pierwszym premierem nowo utworzonej na Krymie tatarskiej republiki, co uczyniło go wrogiem „białych" i „czerwonych".

Początek służby

Sulejman Sulkiewicz urodził się w roku 1865 w rodzinie dziedzicznej szlachty pochodzenia polsko-litewskiego. Podobnie jak wielu innych młodych Tatarów ze swojego kręgu wybrał służbę wojskową. Początkową edukację odebrał w Michajłowskim Korpusie Kadetów w Woroneżu, gdzie też kontynuował naukę w szkole artylerii. Po jej ukończeniu otrzymał przydział do brygady artylerii w stopniu podporucznika i służył tam przez kilka lat. Chciał jednak uczyć się dalej, więc pomyślnie zdał egzaminy do Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego.

Po ukończeniu akademii w roku 1894 został mianowany szefem sztabu 7 Korpusu Armijnego w stopniu kapitana. Taki był początek jego dalszych awansów i uczestnictwa w wielu manewrach i obozach szkoleniowych. Sulkiewicz był wyróżniany i odznaczany i doszedł do stopnia podpułkownika. Brał udział w kilku zagranicznych podróżach służbowych w celach wojskowych i dyplomatycznych, m.in. do Turcji i Austro-Węgier, a także walczył w Chinach podczas powstania Yihetuan (tzw. powstanie bokserów) w latach 1900–1901. Na początku stulecia otrzymał już stopień pułkownika i pełnił obowiązki szefa sztabu dywizji.

Wojny imperialne

Podczas wojny rosyjsko-japońskiej pułkownik Sulkiewicz walczył w składzie 15 Dywizji Piechoty, która osłaniając odwrót armii, wyróżniła się w bojach pod Sandepu w styczniu 1905 roku. Ale żołnierze nadal wycofywali się na północ, próbując znaleźć odpowiednią pozycję do generalnej bitwy. Doszło do niej w dniach 6–27 lutego 1905 roku w pobliżu Mukdenu. Pomimo bohaterstwa żołnierzy i niektórych oddziałów, ze względu na zamieszanie i niekompetentne dowództwo, nie udało mu się uratować armii. W tych warunkach dywizja nie była w stanie wykonywać swoich zadań bojowych, a na skutek nieprawidłowych i błędnych manewrów sąsiednich jednostek została zaatakowana z flanki i zmuszona do odwrotu za całą armią, która poniosła dotkliwą klęskę. Choć armia rosyjska przegrała „małą zwycięską wojnę", dowództwo nie tylko nie miało żadnych pretensji do pułkownika Sulkiewicza, ale dość wysoko oceniło jego działania – otrzymał Order św. Włodzimierza IV stopnia z mieczami i kokardą oraz św. Stanisława II stopnia „za zasługi pod ogniem wroga". A już w roku 1906 „za zasługi wojskowe" został nagrodzony Złotym Orężem z dedykacją „Za Waleczność". W kolejnych latach płk Sulkiewicz dowodził brygadą w dywizji piechoty.

W roku 1910 jego kariera nabrała szybkiego tempa: był oddelegowany do Sztabu Generalnego w stopniu generała lejtnanta i skierowany do Irkuckiego Okręgu Wojskowego na stanowisko szefa sztabu okręgu. A w roku 1913 objął dowództwo dywizji piechoty stacjonującej w Besarabii.

W kwietniu 1915 roku jego dywizja stoczyła ciężkie walki podczas operacji gorlickiej, a później została zmuszona do osłaniania wycofywania się innych jednostek korpusu. Za umiejętne dowodzenie Sulejman Sulkiewicz awansował na generała lejtnanta i objął obowiązki zastępcy dowódcy korpusu. W błyskotliwym oświadczeniu stwierdzono w szczególności, że Sulkiewicz „potrafi rozeznać się w złożonej sytuacji bojowej bez czekania na instrukcje wyższego dowództwa. W walce jest spokojny i uporządkowany". Te cechy bojowe były pożądane w armii, która cały rok spędzała na ciężkich walkach i w odwrocie.

Tymczasem nawet bez porażki sytuacja w armii była bardzo trudna. Generał Sulkiewicz pisał o tym w raporcie dla dowódcy frontu: „[...] dyscyplina bardzo spadła, pojawia się nieufność do przełożonych, nie chcą prowadzić

zajęć, jest silna chęć zakończenia wojny, ale atakować nie chcą [...] niezgoda między żołnierzami a oficerami korpusu powoli się zaciera [...] żołnierze czytają głównie gazety o nastawieniu bolszewickim i z nich czerpią swój nastrój [...]". Rozumiał, że sprawy zmierzają w kierunku upadku armii i rozpadu kraju, i zaczął myśleć o przyszłości, łącząc ją z muzułmańskimi Tatarami.

W ogniu czerwonego zamętu

Zaraz po przewrocie bolszewickim fronty zaczęły się rozpadać i nastąpiły masowe dezercje. Wojska niemieckie bez oporu zajęły zachodnie gubernie Rosji, w tym kraje bałtyckie i Ukrainę.

Generał Sulkiewicz zrozumiał, że trzeba znaleźć jakieś wsparcie. Skontaktował się z Iljasem Alkinem, przywódcą Harbi Szuro, rady utworzonej przez delegatów muzułmańskich organizacji wojskowych i przystąpił do formowania 1 Specjalnego Korpusu Muzułmańskiego z muzułmańskich żołnierzy Frontu Rumuńskiego. Oczywiście wierzył, że uda mu się nie tylko go stworzyć, ale także przenieść na Krym lub do Kazania, aby wesprzeć ruch narodowy. Udało mu się skompletować korpus, jednak w czasie przejścia na Krym został otoczony i rozbrojony przez wojska niemieckie. Większość żołnierzy wolała wrócić do ojczyzny i otrzymać ziemię, niż walczyć o ideały narodowe.

Sulkiewicz z garstką oficerów przybył na Krym, gdzie 25 czerwca 1918 roku utworzył rząd krymski, obejmując obowiązki premiera oraz ministra spraw wewnętrznych i wojskowych.

Dążył do utworzenia nowej republiki, opierając się na wielkich właścicielach ziemskich i przemysłowcach. W rzeczywistości próbował ustanowić autorytarny reżim oparty na sile militarnej. W polityce wspierał się na pozycjach narodowych, broniąc niepodległości Krymu, co wywołało niezadowolenie władz ukraińskich oraz lokalnych organizacji społecznych i związkowych. W rezultacie jego rząd został obalony przez niemieckie dowództwo i podał się do dymisji.

Po przekazaniu władzy na Krymie Armii Ochotniczej dowodzonej przez gen. Antona Denikina, Sulkiewicz próbował go przekonać do nadania Krymowi autonomii i rozpoczęcia formowania korpusu muzułmańskiego z wykorzystaniem muzułmanów powracających z niemieckiej niewoli, ale spotkał się z ostrą odmową. Pod naciskiem Denikina Sulkiewicz został zmuszo-

ny do opuszczenia Krymu i udania się do Baku, gdzie został szefem Sztabu Generalnego powstającej armii Azerbejdżanu. Nowa armia nie była jednak w stanie stawić skutecznego oporu Rosji Sowieckiej.

W maju 1920 roku do Baku wkroczyły oddziały Armii Czerwonej. Generał został aresztowany i rozstrzelany przez nowy rząd za działalność kontrrewolucyjną. Tak zakończyło się jasne i złożone życie uczciwego i profesjonalnego oficera rosyjskiego, który dowodził wojskami w trudnych warunkach, a w sytuacji „czerwonego zamętu" próbował realizować różne plany autonomii narodowej turkijskich muzułmańskich na Krymie i w Azerbejdżanie, Opierając się na utworzonej sile militarnej, poniósł tragiczną, jednak całkiem naturalną porażkę.

Iskander Izmajłow
Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Искандер Измайлов, Великие воины Татарии: генерал-лейтенант Сулейман Сулькевич — Реальное время (realnoevremya.ru)

Mamed bek Sulkiewicz: pierwszy generał armii DRA z wyższym wykształceniem

Po przejęciu władzy w Piotrogrodzie przez bolszewików 7 listopada (25 października) 1917 roku i ogłoszeniu władzy sowieckiej, partie burżuazyjne i nacjonalistyczne stanowczo odrzuciły autorytet nowego rządu. Na szczeblu lokalnym były zauważalne próby odrywania się od Rosji Sowieckiej.

Na Południowym Kaukazie 11 (24) listopada 1917 roku utworzono Komisariat Zakaukaski i rozmaite organizacje narodowe zaczęły nawiązywać kontakty z nowo powstałą władzą. Jednak już po kilku dniach, 15 listopada, Specjalny Komitet Zakaukaski rozwiązał się.

Pod koniec roku 1917 w całej Rosji i na jej dawnych peryferiach toczyła się przez kilka lat wojna, określana przez sowieckich historyków jako domowa, a zdaniem autorów nacjonalistycznych narodowowyzwoleńcza walka o całkowite oderwanie się od Rosji, niepodległość i uznanie przez społeczność międzynarodową.

Czołowi przedstawiciele regionu kaukaskiego rozpoczęli formalizację niezależnego bytu politycznego państw kaukaskich. W kwietniu 1918 roku Komisariat Zakaukaski proklamował niepodległość Republiki Zakaukaskiej (22 kwietnia – 26 maja 1918 roku).

26 maja delegacja gruzińska ogłosiła wycofanie się z Sejmu Zakaukaskiego i utworzenie niezależnego państwa. 27 maja podczas nadzwyczajnego posiedzenia frakcji muzułmańskiej powołano Tymczasową Radę Narodową pod przewodnictwem Mehmeda Emina Rasulzadego.

28 maja 1918 roku, na pierwszym posiedzeniu Rady Narodowej, Azerbejdżan został proklamowany niepodległym państwem demokratycznym o re-

publikańskiej strukturze politycznej. Sformowano pierwszy rząd Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu, na którego czele stanął premier Fatali Chan Chojski. Służbę dla kraju podjęli wszyscy czołowi przedstawiciele ówczesnej władzy, podzielający jego ideały.

Jedną z legendarnych postaci okresu narodowej niezależności i budowy państwa narodowego był azerbejdżański dowódca wojskowy, polityk krymskotatarski, generał lejtnant, wybitny działacz państwowy i wojskowy, litewski Tatar Maciej [Matwiej] Aleksandrowicz Sulkiewicz, znany również jako Mamed bek Sulkiewicz lub Sulejman Sulkiewicz.

Imię Sulejman Pasza nadali mu Tatarzy krymscy na znak uznania za jego bezinteresowną pracę dla Krymu. Później, w Azerbejdżanie, z własnej woli przyjął imię Mamed bek.

Sulkiewicz urodził się w rodzinie dziedzicznej szlachty w guberni wileńskiej. Po uzyskaniu ogólnego wykształcenia w Michajłowskim Korpusie Kadetów w Woroneżu wstąpił do Michajłowskiej Szkoły Artyleryjskiej w Petersburgu. Po jej ukończeniu z pierwszą kategorią podporucznik Sulkiewicz otrzymał skierowanie do 6 Brygady Artylerii. Od 3 października był, w stopniu porucznika, słuchaczem Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego. W lipcu 1894 roku za doskonałe wyniki w nauce awansował na sztabskapitana, a 20 lipca na kapitana.

Rozkazem nr 5084 dowódcy Odeskiego Okręgu Wojskowego został przydzielony do sztabu 7 Korpusu Armijnego. W roku 1899 otrzymał Order św. Stanisława III klasy. W tym samym roku awansował na podpułkownika. W roku 1902 Sulkiewicz wydał własnym nakładem w Odessie książkę *Badania nad pochodzeniem i sytuacją Tatarów litewskich* autorstwa polskiego orientalisty i profesora Uniwersytetu Petersburskiego Antoniego Muchlińskiego (1808–1877).

W roku 1903 objął obowiązki szefa sztabu 15 Dywizji Piechoty. 6 grudnia 1903 roku mianowany pułkownikiem. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej służył w 8 Korpusie Armijnym. Brał udział w bitwie pod Mukdenem. W czerwcu 1905 roku objął obowiązki dowódcy 57 Modlińskiego Pułku Piechoty. Odznaczony Orderem św. Anny II klasy z mieczami, Orderem św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą. 20 maja 1907 roku uhonorowany Złotym Orężem z dedykacją „Za Waleczność".

Sulkiewicz uczestniczył w wojnach rosyjsko-chińskiej (1900–1901) oraz rosyjsko–japońskiej (1904–1905), podczas której zapoznał się z azerbejdżańskimi generałami służącymi w rosyjskiej armii. Byli to Samed bej Mehmandarow i Ali Aga Szychliński, z którymi następnie współpracował w Demokratycznej Republice Azerbejdżanu.

Już w roku 1910 Sulkiewicz awansował na generała majora i po pewnym czasie objął stanowisko generała kwatermistrza sztabu Irkuckiego Okręgu Wojskowego. Został odznaczony Orderem św. Włodzimierza II i III klasy, a w roku 1915 Orderem św. Stanisława I klasy. 26 kwietnia 1916 roku mianowany na stopień generała lejtnanta.

W październiku 1917 roku oficerowi Sztabu Generalnego generałowi lejtnantowi Maciejowi Sulkiewiczowi powierzono dowództwo 1 Korpusu Muzułmańskiego, którego utworzenie planował Rząd Tymczasowy.

W roku 1918 Mamed bek Sulkiewicz przybył na Krym, gdzie 25 czerwca został premierem, ministrem spraw wewnętrznych i wojskowych pierwszego Krymskiego Rządu Krajowego. Od razu nawiązał kontakty z Imperium Osmańskim i nowo utworzonymi muzułmańskimi państwami, które powstały na terytorium Imperium Rosyjskiego. Po wycofaniu z Krymu wojsk niemieckich, 15 listopada 1918 roku rząd Sulkiewicza przekazał władzę drugiemu krymskiemu rządowi, na którego czele stanął Solomon Krym.

15 listopada Sulkiewicz wydał swój ostatni, 267. dekret: „Zgodnie z komunikatem rządu z 14 listopada, w którym to dniu rząd pod moim przewodnictwem przekazał administrację krajem rządowi pod kierownictwem przewodniczącego Taurydzkiego Gubernialnego Zgromadzenia Ziemstw S.S. Kryma. Przewodniczący Rady Ministrów Krymskiego Rządu Krajowego, generał lejtnant Sulkiewicz".

Wiosną 1919 roku Mamed bek Sulkiewicz oraz jego małżonka Marjam [Maria] *hanum* przyjechali do Azerbejdżanu. Ta ostatnia została mianowana dyrektorem Kancelarii Ministerstwa Spraw Zagranicznych rządu DRA. Uczyła też w muzułmańskiej szkole dla dziewcząt otwartej przez znanego azerbejdżańskiego przemysłowca naftowego i filantropa *hadżiego* Zejnalabdina Tagijewa. Aktywnie uczestniczyła w działalności Damskiego Muzułmańskiego Towarzystwa Charytatywnego. Lejla Sulkiewicz, inna przedsta-

wicielka inteligencji, pracowała jako urzędniczka w kancelarii parlamentu Azerbejdżanu.

Dokumentem z 15 marca 1919 roku kancelaria Ministerstwa Wojny zwróciła się do Sulkiewicza o przedstawienie informacji o jego ojcu i wyznaniu religijnym, a także poprosiła o zapłatę za herbową pieczęć.

W oświadczeniu napisanym czarnym atramentem Mamed bek Sulkiewicz udzielił następującej odpowiedzi: „Jeśli chodzi o religię, to jestem muzułmaninem. Nazywam się Mamed bek i mam stopień generała lejtnanta. Przyjmuję obywatelstwo Azerbejdżanu".

26 marca 1919 roku, rozkazem nr 147 Departamentu Wojskowego, generał lejtnant Sulkiewicz, były dowódca I Korpusu Muzułmańskiego, został mianowany szefem Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Azerbejdżanu. Był pierwszym generałem armii azerbejdżańskiej z wyższym wykształceniem. Odegrał wielką rolę w zawarciu sojuszu wojskowego między Demokratyczną Republiką Azerbejdżanu i Republiką Gruzji 16 czerwca 1919 roku. Jako szef Sztabu Generalnego podpisał porozumienie ze strony azerbejdżańskiej razem z ministrem spraw zagranicznych Mamedem Jusifem Dżafarowem i ministrem wojny Samadem bekiem Mehmandarowem.

Po przekroczeniu granicy Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu przez oddziały 11 Armii Czerwonej w nocy z 27 na 28 kwietnia 1920 roku, władzę w kraju przejął Azerbejdżański Komitet Rewolucyjny. Większość urzędników państwowych została zabita lub aresztowana i zamordowana. W maju 1920 roku Sulkiewicz został aresztowany przez Azerbejdżańską Nadzwyczajną Komisję do Walki z Kontrrewolucją w Baku. Ostatnie dni przed egzekucją spędził w więzieniu Bajił [azer. Bayıl]. 15 lipca rozstrzelano go za „działalność kontrrewolucyjną" bez procesu ani śledztwa, wyłącznie jako działacza Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu.

Mehmed Emin Rasulzade wspominał w swojej książce: „[...] Siedzący razem z nim Mehmed Ali bek mówił: *Rozkazano generałowi pójść za czekistami. Zrozumieliśmy, że nadszedł czas jego śmierci. Nie mieliśmy śmiałości, aby spojrzeć mu w oczy, nie potrafiliśmy znaleźć właściwych słów. Generał Sulkiewicz wyprzedził nas, powiedziawszy cicho, ale pewnym głosem słowa, których nigdy*

nie zapomnę: »Jestem szczęśliwy, że umieram jako żołnierz muzułmańskiej armii. Żegnajcie!«".

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Caxarxan Czachorowski
Na podstawie: Lejla Alijewa, *Kobiety w społeczno-politycznym życiu Azerbejdżanu*, Мамед-бек Сулькевич: первый генерал Армии АДР с высшим образованием. По материалам книги Л. Алиевой "Женщины в общественно-политической жизни Азербайджана". Мамед-бек Сулькевич и Азербайджан

Aleksander Butowski

Maciej Sulkiewicz
Biografia, działalność wojskowo-naukowa i społeczna

Maciej Aleksandrowicz Sulkiewicz (1865–1920), generał lejtnant Sztabu Generalnego Cesarskiej Armii Rosyjskiej, to jedna z kluczowych postaci w historii wojny domowej na Krymie i w Azerbejdżanie. Pomimo tego, że w wielu pracach poświęconych tamtym wydarzeniom nieustannie wspomina się o nim, do tej pory nie doczekał się ani jednej pełnowymiarowej biografii. W szczególności pominięto jego badania wojskowe i działalność dziennikarską. Niniejsza praca ma zatem na celu zgłębienie mało znanych szczegółów dotyczących jego pochodzenia, biografii oraz badań wojskowych i działalności dziennikarskiej.

Przedmiotem badań jest jedna z kluczowych postaci w historii wojny domowej w Rosji: Maciej Aleksandrowicz Sulkiewicz. Celem natomiast dokładne określenie początków drogi życiowej przyszłego generała, przebiegu jego kariery zawodowej, skomplikowanego procesu zdobywania doświadczenia w służbie wojskowej w kontekście aktywności naukowej i publikacyjnej naukowca. Wybór źródeł został bezpośrednio uzasadniony celem badania. To przede wszystkim dokumenty i publikacje, także zagraniczne, dotyczące pochodzenia, rodziny, drogi życiowej, działalności służbowej, zidentyfikowane publikacje samego M. Sulkiewicza oraz protokoły towarzystw wojskowo-historycznych i historyczno-krajoznawczych, których był członkiem.

Większość będących w obiegu materiałów opiera się w rzeczywistości na zaledwie kilku źródłach. Są to przede wszystkim przedrewolucyjne [tzn.

sprzed 1917 r.] wydawnictwa rocznikowe, jak *Spis pułkowników według starszeństwa*, *Spis generałów według starszeństwa*, *Spis Sztabu Generalnego* [52], [53] oraz praca Arsłana Beja *Generał Maciej Sulkiewicz (1865–1920)* oparta na wielu źródłach, w tym wspomnieniach towarzyszy broni i rosyjskich wojskowych księgach informacyjnych. Było to pierwsze studium biograficzne M. Sulkiewicza, opublikowane po polsku w Wilnie w roku 1932 [72, s. 247–255] i wznowione w języku białoruskim w roku 1991 [16, s. 21–29]. Autorem tej pracy był bliski współpracownik Sulkiewicza, kniaź Leon Najman Mirza Kryczyński (1887–1939), którego jednym z pseudonimów był właśnie „Arsłan-Bej" [67, s. 136–148]. Pewne uzupełnienie biografii Generała stanowią wydane w Polsce wspomnienia A.M. Achmatowicza [71, s. 256–261] i Dżafara Sejdameta, bezpośredniego uczestnika wydarzeń, który pozostawił po sobie ogromną, ale unikatową z historycznego punktu widzenia spuściznę literacką [77], [49].

Dane o genealogii rodu Sulkiewiczów, w tym bezpośrednio o Macieju, dostarczają prace genealogów: Stanisława Dziadulewicza [74], Stanisława Dumina [73], [22, s. 5–44] oraz Czesława Malewskiego [75].

Jedyny jak dotąd artykuł naukowy D.R. Szarafutdinowa i J.J. Griszyna, obecnie doktorów nauk historycznych, poświęcony bezpośrednio M. Sulkiewiczowi, opiera się na trzech dokumentach informacyjnych przechowywanych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym. Tekst ten przybliża biografię Generała do listopada 1916 roku [69, s. 139–142], jednak zawiera szereg sprzeczności. Przede wszystkim wiążą się one z niezrozumieniem przez autorów specyfiki sporządzania akt służbowych, np. różnicy w datach awansu na stopnie i starszeństwa w nich, a także mianowania na stanowisko i faktycznego objęcia go. Inny artykuł dr. J.J. Griszyna, *Nieznane stronice z życia generała lejtnanta M. Sulkiewicza* [19, s. 150–153] stanowi dosłowne powtórzenie szeregu dokumentów z książki *Demokratyczna Republika Azerbejdżanu (1918–1920). Armia*. Niestety, nie dostarcza ona żadnych dodatkowych informacji [1]. Późniejsze monografie i inne prace tych autorów również nie wniosły znaczących dopełnień do naszej bazy wiedzy o M. Sulkiewiczu i jego otoczeniu [18], [20], [21].

Ogromny wkład w naszą wiedzę o życiu i działalności generała wniosła publikacja zbiorów dokumentów i monografii we współczesnym Azerbej-

dżanie: *Demokratyczna Republika Azerbejdżanu (1918–1920). Armia* [1] i *Demokratyczna Republika Azerbejdżanu. Polityka zagraniczna* [2]. Równie ważna jest praca azerbejdżańskiego historyka Szamistana Nazirliego: *Fanatycy Karabachu w 1920 r.* [76]. Analiza ta wyraźnie pokazuje sprzeczności występujące w dotychczas opublikowanych wersjach biografii M. Sulkiewicza [76, s. 188–198]. Niewiele później M. Sulejmanow wydał monografię w języku azerbejdżańskim: *Historia wojskowa Republiki Azerbejdżanu* [78], w której pierwszym tomie cały rozdział poświęcony jest działalności generała Sulkiewicza jako szefa Sztabu Generalnego DRA.

Niewątpliwie monografie A.G. i W.G. Zarubinów [24], A.S. Puczenkowa [43] i wielu innych współczesnych autorów, w tym specjalistyczne prace naukowe A.W. Iszyna [32], O.M. Redkiny [47] poświęcone Rządowi Obwodowemu Krymu, wnoszą pewne uzupełnienia do wspomnianych powyżej źródeł pierwotnych, lecz w żaden sposób nie tworzą pełnego obrazu biografii tego niewątpliwie wybitnego wojskowego i męża stanu.

W roku 2015 roku, we współpracy z historykami A.A. Bobkowem (Teodozja), A.I. Grigorowem (Riazań) i J.O. Andronowem (Eupatoria), powołaliśmy grupę roboczą, której zadaniem była rekonstrukcja historii muzułmańskich oddziałów armii rosyjskiej utworzonych w roku 1917. W rezultacie jej prac w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym (RPAWH) i Archiwum Państwowym Republiki Krymu (APRK) odkryto nowy zbiór dokumentów dotyczących historii 1 Muzułmańskiego Korpusu Strzeleckiego (listopad 1917 r. – sierpień 1918 r.), sporządzony pod kierownictwem generała lejtnanta M. Sulkiewicza, 2 Krymskotatarskiego Pułku Konnego i innych oddziałów narodowych. Po raz pierwszy w rosyjskiej historiografii zrekonstruowano ich historię. Na ten temat opublikowano już szereg prac [8], [9], [10], a obecnie prowadzone są nowe badania. Autorowi udało się odnaleźć w RPAWH ostatni zapis służby M. Sulkiewicza sporządzony w armii rosyjskiej, dzięki któremu stało się możliwe znaczące doprecyzowanie przebiegu jego służby, dat awansów i starszeństw wielu stopni [45]. W tymże archiwum odkryto, nierozpowszechniony wcześniej w nauce, zapis służby jego ojca, Aleksandra Sulkiewicza [44], a w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym akta o majątku Kiemiejsze w powiecie lidzkim guberni wileńskiej [46]. Oba dokumenty w znacznym

stopniu poszerzają naszą wiedzę na temat rodziny Macieja Sulkiewicza i jego statusu społeczno-ekonomicznego.

Ramy chronologiczne opracowania obejmują okres życia Macieja Sulkiewicza (1865–1920), jego pochodzenie, wychowanie i drogę życiową. Całość jest ważna dla pełnego zrozumienia jego poglądów oraz kierunków działalności wojskowo-naukowej i publicystycznej.

Kniaziowie Sulkiewiczowie herbu Prassa[26], noszący przydomek Hózman (Huzman), stanowią gałąź rodu Dżałoirów-Ałczynów. Założyciel rodu Dżałoirów osiedlił się w Wielkim Księstwie Litewskim około 1430 roku w rejonie Wilna i dał początek całej plejadzie muzułmańskiej szlachty służebnej, wśród której było wielu znanych dowódców Rzeczypospolitej. Jego potomek w ósmym pokoleniu, Sulejman Czarny syn Achmecia, zdrobniale Siulko (Siulka), miał dwóch synów: Mucharema i Smaila (Samuela), którzy zaczęli nazywać się Sulkiewiczami (Siulkiewiczami). Nazwisko to zostało odnotowane w lustracji Kierdeja, jaką przeprowadzono wśród Tatarów litewskich w 1631 roku

Samuel Dawidowicz Sulkiewicz (ur. 1797), potomek Dżałoira w czternastym pokoleniu, reprezentował interesy rodziny, która w roku 1817 uzyskała obywatelstwo rosyjskie w Wilnie. Został tam zapisany jako dziedziczny szlachcic z tytułem kniazia z guberni wileńskiej, co potwierdził przedstawionym rodowodem [74, s. 309–313], [22, s. 31]. Jego potomkowie albo się nie spieszyli, albo w ogóle nie zawracali sobie głowy dokumentowaniem swojego szlacheckiego statusu. Do roku 1913 nie byli uwzględnieni w żadnej z sześciu części ksiąg rodów szlacheckich wileńskiej, grodzieńskiej lub innych guberni zachodnich, w których posiadali majątki ziemskie albo służyli [75]. Jednak wielu przedstawicieli szlachty Imperium Rosyjskiego nie przejmowało się tą kwestią, ponieważ ich pochodzenie było już nominalnie potwierdzone w społeczeństwie i na służbie.

20 czerwca 1865 roku [1] w rodzinie jego syna, Aleksandra Sulkiewicza (ur. ok. 1822 r.) i żony Rozalii z Sobolewskich, w majątku Kiemiejsze, gmi-

[26] W niektórych źródłach rosyjskojęzycznych, ale też i polskich (np. J. Lubach, *Prometeusz wraca na Kaukaz*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej", nr 2 (9) 2018, s. 199–221) gen. Sulkiewiczowi mylnie przypisuje się herb Jeż, jakim rzeczywiście pieczętowali się Sulkiewiczowie, jednak nie byli oni spokrewnieni. Maciej Sulkiewicz miał herb Prassa, co potwierdza też herbarz wybitnego znawcy rodów tatarskich i heraldyka Stanisława Dumina. (przyp. tłum.).

na raduńska, powiat lidzki, gubernia wileńska, urodził się syn Maciej [72, s. 247], [74, s. 313]. Jednocześnie wydawane w tym czasie rosyjskie spisy wojskowe [50, s. 850] i spis z roku 1914 podają inną datę jego urodzenia: 20 lipca [51, s. 644]. Możliwe, że rozbieżność ta wynika z faktu zapisania go w księdze metrykalnej meczetu w Niekraszuńcach, w majątku leżącym w tej samej gminie [69, s. 139].

Maciej, podobnie jak większość jego przodków i krewnych, za cel swego życia tradycyjnie wybrał służbę wojskową. Jego ojciec, Aleksander Samuelowicz, wstąpił do wojska w roku 1838, w wieku 16 lat, jako szeregowy w Litewskim Pułku Ułanów (Arcyksięcia Alberta) i poświęcił tej służbie większość swojego życia. Po otrzymaniu pierwszego stopnia oficerskiego w roku 1845, awansował do pułkownika w roku 1874. Brał udział w kampanii węgierskiej (1848) oraz w wojnie wschodniej (krymskiej, 1853–1856) w składzie pułku w Księstwach Naddunajskich. Na mocy Najwyższego [carskiego] Dekretu z 7 sierpnia 1879 roku został wykreślony ze spisów wojskowych jako zmarły, będąc dowódcą szwadronu zapasowego 6 Klastickiego Pułku Huzarów Jego Wysokości Wielkiego Księcia Ludwika Heskiego [44, s. 13–19].

W roku 1876 jedenastoletni Maciej Aleksandrowicz wstąpił na koszt państwa do Woroneskiego Michajłowskiego Korpusu Kadetów, z którego jako trzydziesty pierwszy rocznik przeniesiono go do Michajłowskiej Szkoły Artylerii w randze szeregowego junkra [70, s. 270]. W ten sposób wstąpił na służbę wojskową 1 września 1883 roku [52, s. 203], 6 kwietnia 1884 roku został mianowany na stopień podoficera junkra, a 11 lipca 1886 roku na podchorążego junkra [69, s. 139].

Szkołę ukończył z wyróżnieniem. Awansował na podporucznika 11 sierpnia 1886 roku, ze starszeństwem z 14 sierpnia 1884 roku. Wysłany do 6 Brygady Artylerii (Ostrów, Warszawski Okręg Wojskowy) jako młodszy oficer 3 i 4 baterii na stanowisku administratora bateryjnego gospodarstwa. Najwyższym rozkazem z 23 listopada 1888 roku awansował na stopień porucznika [69, s. 139] ze stażem od 14 sierpnia tegoż roku [52, s. 203]. Jako obiecujący i kompetentny oficer otrzymał rekomendację i 14 sierpnia 1889 roku zdał egzamin wstępny do Nikołajewskiej Akademii Wojennej (potocznie Nikołajewska Akademia Sztabu Generalnego). 3 października został za-

liczony do jej stanu osobowego. Na okres choroby w czasie nauki został odkomenderowany do Głównego Zarządu Artylerii w celu wykonywania obowiązków służbowych. 15 października 1892 roku Sulkiewicz zdał egzaminy wstępne i kwalifikacyjne i został przeniesiony do starszej klasy. Po ukończeniu akademii Sulkiewicz, rozkazem Sztabu Generalnego nr 121, został przeniesiony na kurs dodatkowy, który ukończył 1 maja 1894 roku z wyróżnieniem i zgodnie z rozkazem nr 70 przydzielono go do Sztabu Generalnego. Miejscem pełnienia służby był Odeski Okręg Wojskowy, dokąd przybył 15 czerwca 1894 roku. Na mocy najwyższych rozkazów z 15 lipca awansował na sztabskapitana, a 20 lipca na kapitana [69, s. 140] ze starszeństwem z tejże daty [52, s. 203]. W sierpniu, rozkazem dowodzącego wojskami Odeskiego Okręgu Wojskowego, został odkomenderowany do sztabu 7 Korpusu Armijnego. Uczestniczył w ogólnych mobilnych zgromadzeniach wojsk pod Jekaterynosławem, polowych wyjazdach oficerów Sztabu Generalnego na Krym, w komisji egzaminacyjnej dla junkrów Jelizawietgradzkiej Szkoły Kawalerii, w ogólnych i mobilnych szkoleniach w guberni taurydzkiej. Od 21 sierpnia 1895 roku do 20 lutego 1897 roku zajmował stanowisko starszego adiutanta sztabu 34 Dywizji Piechoty [52, s. 203], przy czym od września 1895 roku do września 1896 roku faktycznie dowodził 10 kompanią 59 Lubelskiego Pułku Piechoty, aby w końcu objąć stanowisko w Sztabie Generalnym [69, s. 140].

20 lutego 1897 roku został mianowany starszym oficerem do zadań specjalnych w sztabie 8 Korpusu Armijnego, a 16 stycznia 1898 roku starszym adiutantem w tymże sztabie [52, s. 203]. Najwyższym rozkazem z 6 grudnia 1899 roku awansował ze stopnia kapitana na podpułkownika ze starszeństwem z tej samej daty i wyznaczony na stanowisko starszego adiutanta Odeskiego Okręgu Wojskowego [15, s. 1072], które objął 8 grudnia. W okresie do końca roku (dokładniejszej daty nie udało się ustalić) został odznaczony swoim pierwszym Orderem Św. Stanisława III klasy [52, s. 203]. Od 7 do 23 lipca 1900 roku przebywał na misji zagranicznej w Turcji [69, s. 140].

Pierwszą kampanią wojskową, w której M. Sulkiewicz uczestniczył, była wojna rosyjsko-chińska w okresie od 7 sierpnia do 7 grudnia 1900 roku. Zajmował wtedy stanowisko oficera sztabowego do zadań specjalnych w sztabie Korpusu Desantowego [52, s. 203]. Z jego akt służbowych wynika, że brał udział w kampanii chińskiej w latach 1900–1901, ale nie „w działaniach

przeciwko wrogowi". Jeśli jednak weźmiemy pod uwagę ostatni zapis służbowy z 30 stycznia 1913 roku, nie jest jasne, kiedy Sulkiewicz był w Chinach, ponieważ 7 sierpnia 1900 roku został mianowany oficerem sztabowym do zadań specjalnych przy sztabie korpusu desantowego i zameldował się tam 18 września. Po rozwiązaniu korpusu, rozkazem z 17 grudnia, podpułkownik został wysłany na stanowisko szefa sztabu twierdzy Oczaków, gdzie przybył 26 marca 1901 roku. Można przypuszczać, że przebywał w Chinach od grudnia 1900 roku do marca 1901 roku. Nie wykluczone, że wyjazd do tego kraju był tajny i Sulkiewicz wykonywał zadanie specjalne na polecenie Sztabu Generalnego [69, s. 140].

W kwietniu 1901 roku Sulkiewicza ponownie przydzielono na cztery miesiące do 59 Lubelskiego Pułku Piechoty na stanowisko dowódcy batalionu [52, s. 203]. Kolejne przeniesienie nastąpiło dopiero 10 kwietnia 1902 roku. Sulkiewicz został wtedy mianowany oficerem sztabowym do zadań specjalnych przy sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego. Maciej Sulkiewicz spędził półtora roku w sztabie okręgu, tj. do października 1903 roku. W tym czasie często podróżował służbowo: do Tyraspola, Benderów, na wyspę Tendra, towarzyszył dowódcy okręgu przy wizytacji wojsk, był z nim podczas pobytu cara w Liwadii, a także przy nadzwyczajnym poselstwie tureckim Turhana Paszy, wysłanym przez sułtana w 1902 roku do Liwadii na powitanie Mikołaja II. W roku 1903 Sulkiewicz wykonywał specjalne tajne polecenie dowódcy okręgu, przebywając w Sewastopolu, brał udział w eksperymentalnej mobilizacji powiatu tyraspolskiego, towarzyszył dowódcy w objeździe okręgu, podczas inspekcji twierdz Oczaków i Bendery, w ćwiczeniach, manewrach i strzelaniach oraz opracował z generałami program szkoleń na poligonach artyleryjskich w Tyraspolu i Oczakowie. W sierpniu został wysłany do Austro-Węgier, a we wrześniu do Sewastopola, aby wziąć udział w komisji przygotowującej obchody jubileuszu 50. rocznicy obrony Sewastopola. 3 października 1903 roku ponownie objął stanowisko szefa sztabu 15 Dywizji Piechoty, a 6 grudnia awansował na pułkownika [69, s. 140–141] ze starszeństwem z tej samej daty [52, s. 203].

Wraz z wybuchem wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905) 8 Korpus Armijny został przerzucony na Daleki Wschód. Sulkiewicz uczestniczył w najwyższym przeglądzie 8 Korpusu przed wyruszeniem na front zaś 30 stycznia

1904 roku opuścił Odessę w składzie sztabu 15 Dywizji Piechoty. 8 listopada przekroczył granicę w rejonie stacji Mandżuria. Pułkownik Sulkiewicz brał udział w bitwie pod Mukdenem (6–25 lutego 1905 roku). 11 czerwca 1905 roku objął dowództwo 57 Modlińskiego Pułku Piechoty, które piastował do 23 czerwca 1910 roku [50, s. 850]. Jednocześnie powierzono mu dowództwo nad brygadą jego dywizji. W składzie wojsk operacyjnych pozostawał od 8 listopada 1904 roku do lutego 1906 roku. Przebywał w Mandżurii od dnia zawieszenia broni 28 sierpnia 1905 roku do powrotu przez granicę na stacji Pogranicznaja. 10 sierpnia 1906 roku pułkownik i jego jednostka przybyli do miejsca stałej dyslokacji. Należy podkreślić, że podczas wojny z Japonią Sulkiewicz pokazał się z jak najlepszej strony, o czym świadczą otrzymane przezeń wysokie odznaczenia. Rozkazem nr 238 z 25 maja 1905 roku dla żołnierzy 2 Armii Mandżurskiej, za zasługi w walce z Japończykami, został odznaczony Orderem Św. Anny II klasy z mieczami. Rozkazem Naczelnego Dowódcy nr 2014 z 19 września 1905 roku za zasługi w rozpoznaniu pod ogniem wroga w pobliżu wsi Bejtajzy otrzymał Order św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą. 18 listopada 1906 roku Sulkiewicza uhonorowano Złotym Orężem z dedykacją „Za Waleczność" za różne zasługi wojskowe w działaniach przeciwko Japończykom [69, s. 140–141].

Okres jego służby wspomina raczej w pozytywny świetle generał major P.P. Bogajewski [6, s. 12–13], [7, s. 11–12], prawdopodobnie jedyny rosyjski emigrant wojskowy, który naruszył niewypowiedziane tabu dotyczące samego wspominania nazwiska „Sulkiewicz".

W późniejszym czasie (lata 1907–1910) M. Sulkiewicz dowodził 1 Brygadą 15 Dywizji Piechoty, brał udział w grach wojennych i pracował w różnych komisjach.

23 czerwca 1910 roku Sulkiewicz został mianowany oficerem sztabowym do poruczeń przy szefie Sztabu Generalnego z przeniesieniem do Sztabu Generalnego. Jesienią tego samego roku, za swoją wybitną służbę, awansował na generała majora z przeniesieniem na stanowisko okręgowego generała kwatermistrza sztabu Irkuckiego Okręgu Wojskowego. Przybył do Irkucka 10 listopada i tymczasowo pełnił funkcję szefa sztabu okręgu. 27 listopada został wysłany na półtora miesiąca do Harbinu i Władywostoku, aby wykonać zadania osobiście powierzone mu przez dowódcę wojsk. Po powrocie

udał się służbowo do Petersburga, gdzie pozostawał do 20 lutego 1911 roku. W sztabie okręgu Sulkiewicz służył do momentu mianowania go 14 czerwca 1912 roku szefem sztabu 7 Korpusu Armijnego [69, s. 141–142].

Początek I wojny zastał Macieja Sulkiewicza na stanowisku szefa sztabu 11 Korpusu Armijnego, który wszedł w skład 3 Armii Frontu Południowo-Zachodniego. Od pierwszych dni mobilizacji rozpoczął pracę bojową, zapewniając osłonę rozmieszczenia wojsk armii. Następnie od 5 (18) sierpnia do 8 (21) września 1914 roku wyróżnił się w pierwszej bitwie galicyjskiej (najbardziej znaczące walki toczyły się pod Kraśnikiem i Rawą Ruską), w wyniku której wojska rosyjskie zdobyły austriacką Galicję. Następnie korpus odznaczył się w głośnych bojach na Bukowinie i wziął udział w pierwszym oblężeniu Przemyśla. 26 lutego 1915 roku został mianowany dowódcą 33 Dywizji Piechoty 21 Korpusu Armijnego 3 Armii [45, s. 141].

Najwyższym Rozkazem z 8 stycznia 1916 roku awansowano go na stopień generała porucznika ze starszeństwem z 26 kwietnia 1915 roku [45, s. 141]. Jednak, w zdecydowanej większości przypadków, starszeństwo nie jest datą awansu na stanowisko, jak uważa większość współczesnych historyków [69, s. 140]. Starszeństwo w randze oficerskiej ustala się, co do ogólnych zasad, według dnia wydania najwyższego rozkazu o awansie lub dnia wskazanego w rozkazie, a w przypadku nominacji za dokonanie czynu wojskowego według dnia, w którym miał miejsce. Awansowani za zasługi wojskowe otrzymywali starszeństwo przed oficerami, którzy awansowali w celu wypełnienia wakatów.

27 lutego 1917 roku Maciej Sulkiewicz został mianowany dowódcą 37 Korpusu Armijnego, utworzonego w kwietniu 1915 roku. Po upadku tzw. buntu generała piechoty Ł.G. Korniłowa i jego aresztowaniu 1 września 1917 roku, Sulkiewicza również ogłoszono korniłowcem. Na rozkaz Armii i Marynarki Wojennej został zdjęty ze stanowiska i 20 września wcielony do rezerwy przy sztabie Dźwińskiego Okręgu Wojskowego. Jednak już 7 października 1917 roku, pod naciskiem Wszechrosyjskiej Muzułmańskiej Rady Wojskowej, został przywrócony na stanowisko. Mimo to, w ostatnim odnalezionym dzienniku służby, sporządzonym pod koniec października, zachował się zapis czerwonym ołówkiem: „Do rezerwy?" [45, s. 141].

Już wiosną 1917 roku Maciej Sulkiewicz nawiązał kontakty z Tymczasowym Komitetem Związku Tatarów Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy,

a następnie z Wszechrosyjską Muzułmańską Radą Wojskową (przewodniczący I. Alkin), utworzoną podczas Wszechrosyjskiej Muzułmańskiej Konferencji Wojskowej Związku Radzieckiego 27 kwietnia 1917 roku w Moskwie.

Wielu wojskowych i polityków aktywnie wspierało tworzenie formacji narodowych, widząc w nich ratunek dla zdolności bojowych choćby części Sił Zbrojnych, niszczonych przez działania propagandy partii rewolucyjnych i samego Rządu Tymczasowego.

19 listopada 1917 roku ze sztabu naczelnego dowódcy N. Duchonina wysłano telegram do sztabu asystenta króla Rumunii naczelnego dowódcy Frontu Rumuńskiego gen. piechoty D. Szczerbaczowa: „Nacz. Szt. nakazał natychmiastowe rozpoczęcie, na mocy Pańskiego rozkazu, formowania korpusu muzułmańskiego, składającego się z dwóch muzułmańskich dywizji strzeleckich z odpowiednimi instytucjami i jednostkami tyłowymi. Do formowania należy wykorzystać bazę materialną rozwiązanych dywizji. Z każdego frontu, oprócz kaukaskiego, należy wydzielić po siedem tysięcy żołnierzy, jednostek bojowych i niebojowych [zgodnie z] Pańską bezpośrednią łącznością z frontami. Korpus oficerski korpusu muzułmańskiego, oprócz wyznaczenia oficerów, lekarzy wojskowych i rezerwistów muzułmańskich, będzie uzupełniany poprzez przeniesienie chętnych oficerów, lekarzy wojskowych i urzędników muzułmańskich z jednostek okręgów wewnętrznych i armii czynnych zgodnie z ogólnym porządkiem ustalonym dla przeniesień. Prosimy o podanie szczegółowego planu formowania, który zostanie ogłoszony w rozkazie. Do Pańskiej dyspozycji są: dowódca 37 Korpusu generał lejtnant Sulkiewicz i dowódca 1 Brygady Artylerii generał major Milkowski. Pierwszy na stanowisko dowódcy korpusu muzułmańskiego, drugi na inspektora artylerii korpusu. 18324. Duchonin” [8, s. 374].

To ostatni rozkaz pełniącego obowiązki naczelnego dowódcy N. Duchonina w tej sprawie. 20 listopada 1917 roku został aresztowany w kwaterze głównej przez radę mohylewską i brutalnie zamordowany przez tłum żołnierzy i matrosów przy wagonie N. Krylenki. Ten ostatni „przyjął” stanowisko Naczelnego Dowódcy Armii Rosyjskiej z mandatu Rady Komisarzy Ludowych z 12 listopada 1917 roku.

Jednak proces formowania pododdziałów muzułmańskich się rozpoczął. Na początku stycznia 1918 roku w korpusie było już około 20 tysięcy żołnierzy niższych rangą i „spora" liczba oficerów, 144 lekkie działa, 24 haubice, samochody pancerne, samoloty i „olbrzymie" fundusze.

W okresie od stycznia do kwietnia 1918 roku korpus nadal formował się w rejonie Tyraspola, gromadząc majątek i personel. Jednak już w kwietniu, pod naciskiem władz rumuńskich, a następnie niemieckich, rozpoczęła się demobilizacja, w wyniku której, mimo że w jego skład weszły 3 i 4 Dywizja Muzułmańska z Frontu Południowo-Zachodniego, a także kilkadziesiąt innych jednostek, jego liczebność zmniejszyła się do 6,5 tysiąca ludzi.

Po całkowitym zajęciu Krymu 3 maja 1918 roku Niemcy dali lokalnym samorządom możliwość samodzielnego budowania władzy cywilnej.

27 kwietnia (10 maja) nastąpiło otwarcie parlamentu krymskotatarskiego (Kurułtaj). Przemówienie na spotkaniu wygłosił generał lejtnant M. Sulkiewicz, dowódca Korpusu Muzułmańskiego, który przybył na Krym z grupą oficerów. Złożył sprawozdanie o ciężkim stanie jednostki. Wyraził nadzieję na rychłe rozpoczęcie przerzucania oddziałów na Krym w celu utrzymania porządku publicznego. Generał Sulkiewicz postrzegał korpus jako solidny fundament państwowości Krymu [8].

Po długich obserwacjach prób lokalnych socjalistów zmierzających do chaotycznego tworzenia różnych tworów politycznych, 23 maja (5 czerwca) Niemcy podjęli decyzję odnośnie władzy na Krymie. Utworzenie Rządu Krajowego zostało powierzone generałowi lejtnantowi Sulkiewiczowi, osobie politycznie neutralnej o wyraźnie prawicowych poglądach. Następnego dnia rozpoczął on formowanie gabinetu.

W tym okresie po raz pierwszy, i jak dotąd jedyny w jawnym druku, w piotrogrodzkiej gazecie „Wieczorne Światła" [„Wieczernije Ogni"] pojawiła się jego mocno zniekształcona, ale bardzo bliska rzeczywistości, krótka biografia [17].

11 (24) czerwca reporter moskiewskiej gazety „Świt Rosji" [„Zaria Rossii"] (P.P. Riabuszyńskiego) M. Krinski przeprowadził wywiad z Sulkiewiczem, który półtora tygodnia później opublikowano w Moskwie wraz z całą serią mniej lub bardziej prawdziwych materiałów o rzeczywistej sytuacji na Krymie. W wywiadzie generał wprost stwierdził, że tymczasowo przejął

władzę nad Krymem, aby zachować tę perłę dla przyszłej zjednoczonej Rosji [33]. Oświadczył to jeszcze przed deklaracją, a po jej zatwierdzeniu, w sierpniu tegoż roku, potwierdził swój punkt widzenia i zasady w gazecie „Głos Jałty" [„Jałtinskij gołos"] [48].

12 (25) czerwca opublikowano: „Komunikat rządowy o utworzeniu Rządu Krajowego Krymu i jego deklaracja". W rządzie tym Sulkiewicz objął stanowiska premiera, ministra wojny, spraw wewnętrznych i marynarki.

22 października (4 listopada) generał lejtnant Sulkiewicz wysłał telegram do Jekaterynodaru, informując A.I. Denikina o degradacji niemieckich kontyngentów i wyrażając zgodę na rozmieszczenie na Krymie garnizonów „rosyjskich narodowych".

W rezultacie praktycznie jawnych manipulacji politycznych, przy bezpośrednim udziale generała R. von Koscha, w warunkach rozpoczętej już ewakuacji wojsk niemieckich, 1 (14) listopada 1918 roku rząd Sulkiewicza podał się do dymisji. Dalsze losy Macieja Sulkiewicza były związane z Demokratyczną Republiką Azerbejdżanu. Generał przybył tam najprawdopodobniej pod koniec lutego lub na początku marca 1919 roku z grupą swoich oficerów i pracowników Rządu Krajowego Krymu oraz 1 Korpusu Muzułmańskiego. Już 13 (26) marca 1919 roku, rozkazem nr 147 ministra wojny DRA, generała artylerii Sameda beja Mehmandarowa (16 października 1855 r. – 12 lutego 1931 r.), generał lejtnant Maciej Sulkiewicz został od 6 (19) marca wyznaczony do pełnienia obowiązków szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych DRA. Tym samym rozkazem rozpoczęto tworzenie samego Sztabu Generalnego i jego Zarządu Głównego [1, s. 85].

Należy podkreślić, że praktycznie cała działalność Ministerstwa Wojny DRA od marca 1919 roku do jego rozwiązania 15 (28) kwietnia 1920 roku odbywała się z udziałem M. Sulkiewicza, którego w tym okresie w źródłach azerbejdżańskich nazywano Muhammed bej Sulkiewicz (Məmməd bəy Sulkeviç).

W kwietniu 1920 roku terytorium DRA zajęły wojska 11 Armii Czerwonej. Tego samego dnia Sulkiewicz został aresztowany wraz z wieloma wyższymi oficerami i urzędnikami republiki. Mehmed Alik bek, który siedział z nim w jednym więzieniu, opowiadał: „Generałowi kazano iść za czekistami. Zrozumieliśmy, że nadszedł czas jego śmierci. Nie śmieliśmy spojrzeć mu w oczy, nie potrafiliśmy znaleźć odpowiednich słów. Generał Sulkiewicz wyprzedził

nas, wypowiadając cichym, ale pewnym głosem słowa, których nigdy nie zapomnę: »Jestem szczęśliwy, że umieram jako żołnierz muzułmańskiej armii. Żegnajcie!«". 2 (15) lipca 1920 roku generał lejtnant Maciej Sulkiewicz został rozstrzelany na dziedzińcu bajłowskiego więzienia (Baku) [72, s. 255].

Z lat 1898–1900 pochodzą pierwsze znane publikacje Macieja Sulkiewicza w największych rosyjskich czasopismach wojskowych: „Zbiór Wojskowy" [„Wojenny sbornik"] i „Zwiadowca" [„Razwiedczik"]. Artykuły te były poświęcone wyłącznie zagadnieniom wojskowo-praktycznym: *Programy i organizacja nauczania w szkołach podchorążych* [54, s. 34–42], *O regulaminie służby polowej* [55, s. 114–122], *Notatka o naszej „Instrukcji do szkolenia strzeleckiego"* [56, s. 67–79, *Obsadzanie naszej artylerii oficerami* [57, s. 294–295]. Od tego czasu, z wyjątkiem okresów udziału w działaniach wojennych, jego publikacje nie schodziły z łamów prasy wojskowej, często wywołując ostrą polemikę.

W latach 1908–1913 opublikował szereg artykułów wojskowo-naukowych i wojskowo-historycznych w czasopismach: „Zbiór Wojskowy", „Zwiadowca" i „Życie Oficerskie" [„Oficerskaja żizn"] (Warszawa). Niektóre prace poświęcił problematyce służbowego i codziennego zabezpieczenia wyższych oficerów armii [59, s. 574–579]. Każdego roku ukazywało się kilka jego artykułów, a swoją działalność naukową i publicystyczną przerywał dopiero po wybuchu I wojny światowej. Spośród najważniejszych prac tego okresu należy odnotować artykuły poświęcone pułkom rezerwowym i fortecznym [60, s. 305–309], specyfice operacji rozpoznawczych krótkiego zasięgu [62, s. 62–72], w tym podczas marszu na pole bitwy [64, s. 74–82], a także prowadzeniu ataków piechoty w terenie otwartym [63, s. 62–72].

W listopadzie 1913 roku Maciej Sulkiewicz w Liwadii przedstawił carowi Mikołajowi II i grupie oficerów wykład o osiągnięciach Briańskiego Pułku Muszkieterów na Krymie w roku 1774. Przy okazji zaapelował do Jego Wysokości o wzniesienie odpowiedniego pomnika [25, s. 113–115].

Nie udało się dotychczas zidentyfikować żadnych autorskich publikacji Sulkiewicza po wybuchu II Wojny Ojczyźnianej (Wielkiej Wojny, I światowej, 1914–1918).

Należy też wspomnieć o głównych periodykach wojskowych, w których udało się zidentyfikować publikacje Sulkiewicza. Jest to przede wszystkim

„Zbiór Wojskowy, wydawany z Najwyższego Rozkazu w sztabie Samodzielnego Korpusu Gwardii", założony w roku 1858 i ukazujący się w Petersburgu do końca roku 1917. Idea stworzenia czasopisma należała do wybitnego działacza liberalnego, późniejszego ministra wojny D.A. Milutina, który przywiązywał dużą wagę do roli periodyków w przygotowywaniu reform wojskowych. Czasopismo otrzymywało dotacje rządowe.

W części oficjalnej publikowano Najwyższe Rozkazy, rozkazy ministra wojny itd. W dziale nauk wojskowych znajdowały się artykuły na temat taktyki, historii wojskowości, statystyki, administracji wojskowej, fortyfikacji i inne. W interesującym nas okresie działalność czasopisma miała określony charakter.

3 sierpnia 1899 roku nowym redaktorem naczelnym Sztabu Generalnego został mianowany pułkownik A.A. Poliwanow. Jednocześnie minister wojny, generał Kuropatkin, wydał cały szereg instrukcji mających na celu uczynienie publikacji „Zbioru Wojskowego" bardziej pouczającymi i ciekawszymi merytorycznie, aby skuteczniej realizować założone cele wojskowo-edukacyjne korpusu oficerskiego armii rosyjskiej: „Prasa to straszna siła, która dla nas może być bardzo użyteczna. Nie możemy czerpać wszystkich informacji o tym, jak żyje nasza milionowa armia, wyłącznie z dokumentów z liczbami. Nie da się wprowadzać różnych zmian tylko komisyjnie... Jestem głęboko przekonany, że dyskutowanie w periodykach o wszystkich kwestiach, z wyjątkiem tajnych, przyniesie jedynie korzyści. Nie możemy zdawać się na pojedyncze osoby".

Lata redagowania „Zbioru Wojskowego" przez A.A. Poliwanowa to czas znaczącego ożywienia tego pisma. Od 1 stycznia 1900 roku w każdym numerze zaczęto zamieszczać artystycznie wykonane portrety wybitnych rosyjskich wojskowych z minionego okresu, a także dodatki artystyczne przedstawiające wydarzenia wojenne.

17 listopada 1904 roku głównym redaktorem periodyku został profesor Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego, generał major F.A. Makszejew.

Na początku roku 1907 Komitet Oświaty Wojskowej rozpatrywał kwestie programu i kierunku rozwoju „Zbioru Wojskowego", mając na celu zapewnienie jego optymalnej zgodności z potrzebami i interesami wojska. Dobór

artykułów miał służyć interesom całej armii, promować ogólne wykształcenie wojskowe oficerów, integrować poszczególne rodzaje wojsk i sprzyjać wzajemnemu zrozumieniu między nimi. 1 września 1910 roku głównym redaktorem został pułkownik (od 6 października 1910 roku generał major) W.W. Biełajew, który zajmował to stanowisko aż do wybuchu I wojny światowej. Przez 41 lat „Zbiór Wojskowy" był największym wojskowo-naukowym i wojskowo-historycznym czasopismem ogólnoarmijnym Ministerstwa Wojny, mającym własne, niepowtarzalne oblicze i charakter [11], [35].

Innym czasopismem, w którym publikowano artykuły Sulkiewicza, był „Zwiadowca", ilustrowany tygodnik bibliograficzny i naukowo-literacki (od roku 1892 wojskowo-literacki). Powstał z przekształconego w roku 1889 „Biuletynu Biura i Magazynu W.A. Berezowskiego" [„Listok kontory i składa W.A. Bieriezowskiego"], wydawanego od roku 1888. „Zwiadowca" wychodził w Petersburgu w Drukarni Trencke & Fusnot. W latach 1901–1902 ukazywał się także bezpłatny „Zwiadowca dla Żołnierzy" [„Razwiedczik dla sołdat"]. Wydawcą i redaktorem naczelnym był emerytowany kapitan armii rosyjskiej, księgarz W.A. Bieriezowski.

Czasopismo „Zwiadowca" było bezpośrednio poświęcone tematyce wojskowej. Rozważano w nim kwestie sprzętu wojskowego, uzbrojenia, strategii, taktyki i innych zagadnień zarówno w Rosji, jak i poza jej granicami. Artykuły te pisali zazwyczaj eksperci, teoretycy i praktycy wojskowi. We wszystkich numerach znajdowały się biografie wybitnych dowódców wojskowych i postaci historycznych. Pojawiały się również wspomnienia oficerów o kampaniach wojennych. W „Zwiadowcy" wydzielono dział regularnie publikujący Najwyższe Rozkazy dla resortu wojskowego [5].

Trzecią wspomnianą publikację stanowiło „Życie Oficerskie", czasopismo wojskowe, które swoje początki zawdzięcza stowarzyszeniu ekonomicznemu oficerów Warszawskiego Okręgu Wojskowego. Od roku 1898 wydawało „Biuletyn Towarzystwa Ekonomicznego Oficerów Warszawskiego Okręgu Wojskowego" [„Listok Ekonomiczeskogo obszczestwa oficerow Warszawskogo wojennogo okruga"] poruszający wyłącznie kwestie konsumenckie. W roku 1905 postanowiono zmienić nazwę i przekształcić pismo w organ, którego łamy byłyby otwarte nie tylko na dyskusje o sprawach towarzystwa ekonomicznego, ale i dla wszelkiej szczerej i lojalnej myśli wojskowej. 11

marca 1906 roku ukazał się pierwszy numer czasopisma „Życie Oficerskie", tygodnika wojskowo-społeczno-literackiego wydawanego w Warszawie.

Pierwszymi redaktorami byli pułkownik Petersburskiego Pułku Lejbgwardii A. Bykow i kapitan Sztabu Generalnego N. Henrikson. Czasopismo narodziło się w trudnym i pełnym wyzwań okresie intensywnych przygotowań do reorganizacji armii po wojnie rosyjsko-japońskiej. Tygodnik od razu zyskał sympatię środowiska czytelników oficerskich i przychylne recenzje w prasie periodycznej [38].

Podczas służby w szeregach i sztabach, przede wszystkim w Odeskim Okręgu Wojskowym, w okresie wyjazdów terenowych, zwiadów i stałego udziału w organizacji ćwiczeń i gier wojskowych, M. Sulkiewicz zgromadził zarówno ogrom doświadczenia, w tym bojowego, jak i poważny materiał faktograficzny. Na podstawie wyników ćwiczeń, które odbyły się w roku 1919 w Irkuckim Okręgu Wojskowym, napisał i opublikował w roku 1911 poważny podręcznik: *Przewodnik o prowadzeniu gry wojennej dla oficerów Irkuckiego Okręgu Wojskowego* [61]. Później, po znacznym uzupełnieniu i poprawieniu materiałów, w roku 1913 ukazała się w Symferopolu ponad 300-stronicowa monografia, dokompletowana licznymi mapami, planami, schematami i tabelami: *Przewodnik po grach wojennych* [65]. W armii carskiej istniało wówczas jedynie pięć podobnych podręczników, w tym dwa autorstwa Sulkiewicza. Według specjalistów Sztabu Generalnego, te ostatnie były najbardziej odpowiednie w ówczesnej sytuacji i używano ich w Armii Czerwonej do połowy lat 30. XX wieku [3, s. 233–235].

Po zakończeniu wojny rosyjsko-japońskiej Maciej Sulkiewicz nadal aktywnie zajmował się działalnością naukowo-wojskową. Właśnie w tym czasie został członkiem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego (CRTWH), założonego 7 maja 1907 roku, i Taurydzkiej Naukowej Komisji Archiwalnej (TNKA). Dokładna data wstąpienia do CRTWH nie jest znana, ale 16 listopada 1906 roku, na pierwszym zebraniu Oddziału Odeskiego, w którego przygotowaniu brał udział, był już członkiem rzeczywistym z numerem 312 [39, s. 31]. Na tym zebraniu, na wniosek pułkownika Sulkiewicza, omówiono kwestię przyciągnięcia do Towarzystwa nie tylko pojedynczych osób, ale i podmiotów zbiorowych w postaci całych jednostek wojskowych, które, rejestrując się jako członkowie, kierowałyby do prac wy-

branych oficerów. Inicjatywa powyższa została zaakceptowana przez walne zebranie i niebawem Oddział Odeski przedstawił Radzie CRTWH szczegółową, umotywowaną petycję w sprawie jej wdrożenia [39, s. 32].

Już od pierwszych dni funkcjonowania Oddziału zauważono potrzebę powołania w jego ramach specjalnego organu, który kompleksowo zajmowałby się sprawami poruszanymi na walnych zebraniach. W tym celu wybrano specjalną komisję pod przewodnictwem generała lejtnanta D. Ilutiata, składającą się z członków Towarzystwa: M.I. Kijanowskiego, M. Sulkiewicza, K. Pawluka, W. Czeremisowa, I. Andrianowa, A. Rubetsa i W. Sztajegera. Komisja ta miała za zadanie szczegółową analizę zagadnień, których nie można było dokładnie omówić na walnych zebraniach Oddziału [39, s. 32–33].

Warto także zaznaczyć, że M. Sulkiewicz był członkiem komitetu organizacyjnego odsłonięcia pomnika generalissimusa księcia Suworowa w Oczakowie (14 września – 3 października 1907 r.), którego ustawienie zainicjował. Był członkiem delegacji na uroczystym odsłonięciu pomnika generała adiutanta hrabiego Totlebena w Sewastopolu (2–4 sierpnia 1909 roku) [23, s. 510–511]. Popierając ideę wzniesienia pomnika słynnego białego generała Michaiła Skobielewa, Sulkiewicz napisał artykuł poświęcony temu bohaterowi wojny rosyjsko-tureckiej [58, s. 83].

CRTWH zajmowało się nie tylko działalnością wojskowo-naukową, lecz często wykorzystywało swoją pracę do maskowania jawnych operacji wywiadowczych i rozpoznawczych Sztabu Generalnego. W październiku 1909 roku, pod dowództwem M. Sulkiewicza, grupa oficerów Odeskiego Okręgu Wojskowego, kilku innych okręgów oraz przedstawicieli Zarządu Głównego Sztabu Generalnego odbyła długą „wycieczkę" do Rumunii i uczestniczyła w podobnych wydarzeniach na terenie Austro-Węgier. Później, w roku 1912, z inicjatywy i dzięki staraniom Sulkiewicza utworzono oddział CRTWH w Irkucku [26, s. 134–137].

Podczas służby w Odeskim Okręgu Wojskowym Sulkiewicz aktywnie uczestniczył w pracach Taurydzkiej Komisji Naukowo-Archiwalnej. Zajmował się nie tylko wojskowo-patriotyczną edukacją żołnierzy i społeczeństwa, ale także znacząco przyczynił się do odrestaurowania i wzniesienia wielu pomników historii wojennej. Jako jeden z pierwszych zorganizował ochronę

pozostałości twierdzy Perekop, powierzonej w roku 1912 straży granicznej [41, s. 274]. 29 sierpnia 1912 roku został wybrany na członka rzeczywistego TNKA [36, s. 361], [66, s. 261–264].

W późniejszym okresie, gdy Sulkiewicz stał na czele Rządu Krajowego Krymu – od 24 maja (6 czerwca) do 2 (15) listopada 1918 roku – starał się, jeśli tylko było to możliwe, zapewniać rządowe i finansowe wsparcie krymskim organizacjom naukowo-badawczym, pomimo niemal zupełnego braku środków. 4 (17) czerwca 1918 roku, czyli jeszcze przed oficjalnym ogłoszeniem powstania Rządu Krajowego, 12 (25) czerwca, zgodnie z zarządzeniem M. Sulkiewicza, rozpoczęły się przygotowania do utworzenia Głównego Zarządu Muzeów, Wykopalisk i Ochrony Dzieł Sztuki i Zabytków Starożytności, na podstawie projektu L.A. Moisiejewa, dyrektora Muzeum w Chersonezie.

6 (19) października Rada Ministrów Rządu Krajowego Krymu przekazała dodatkowe 10 tysięcy rubli na utrzymanie muzeum i wykopalisk w Chersonezie i Eupatorii [4, s. 8–9]. Rząd Macieja Sulkiewicza przyczynił się również do powstania uniwersytetu na Krymie.

17 (30) sierpnia 1918 roku Rada Ministrów postanowiła „I. Utworzyć Uniwersytet Taurydzki w Symferopolu, składający się z następujących wydziałów: historyczno-filologicznego, fizyko-matematycznego, prawnego, medycznego i agronomicznego […]". Na siedzibę uczelni przeznaczono teren szpitala w Symferopolu [37, s. 52]. Jednocześnie zatwierdzono *Status Uniwersytetu Taurydzkiego*. Potwierdzono skład i warunki pracy Rady Powierniczej oraz Rady Uniwersyteckiej [68, s. 52].

Uroczyste otwarcie nastąpiło 1 (14) października w Teatrze Szlacheckim w Symferopolu. Około godziny pierwszej [trzynastej?] w teatrze zabrzmiał dzwonek i premier Rządu Krajowego Maciej Sulkiewicz ogłosił otwarcie Uniwersytetu Taurydzkiego [31, s. 26].

Działalność naukowa i publicystyczna M. Sulkiewicza przebiegała w dwóch wyraźnie określonych kierunkach. Pierwszy z nich wiązał się bezpośrednio z wojskową karierą generała. Znakomite wykształcenie, jakie otrzymał w Woroneskim Michajłowskim Korpusie Kadetów, Michajłowskiej Szkole Artylerii oraz Nikołajowskiej Akademii Sztabu Generalnego, a także udział w wojnach rosyjsko-chińskiej i rosyjsko-japońskiej, ugruntowały jego

autorytet jako jednego z najbardziej doświadczonych ekspertów wojskowych w Imperium Rosyjskim. W tym zakresie praca naukowca skupiała się na zagadnieniach taktyki i strategii wojskowej oraz na rozwiązywaniu licznych problemów praktycznych, z którymi zetknął się w trakcie służby. Aktywna współpraca Sulkiewicza z Cesarskim Rosyjskim Towarzystwem Wojskowo-Historycznym i Taurydzką Komisją Naukowo-Archiwalną poświadcza drugą stronę jego zainteresowań. Liczne opracowania i raporty wskazują na długotrwałe i dogłębne studia Sulkiewicza nad działaniami wojsk rosyjskich na Krymie w czasie wojny rosyjsko-tureckiej (1768–1774) i ewentualne przygotowywanie przez niego monografii na ten temat. Jednocześnie możemy zaobserwować jego intensywną pracę nad organizacją kształcenia wojskowo-historycznego w siłach zbrojnych.

Wszystkie daty, chyba że zaznaczono inaczej, podane są według kalendarza juliańskiego.

Aleksander Butowski
Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Daniel Czachorowski
Бутовский Александр Юрьевич, Матвей Александрович Сулькевич. История жизни генерал-лейтенанта генерального штаба России, военно-научная и общественная деятельность (20 июня) - (2 июля) 1920 г., Genesis: исторические исследования, 2019-2

Bibliografia:

1. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Армия (Документы и материалы). Баку: Изд-во «Азербайджан», 1998. 440 с.
2. Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. (Документы и материалы). Баку: Изд-во «Азербайджан», 1998. 632 с.
3. Алпеев О.Е. Организация и порядок проведения стратегических военных игр Генерального штаба русской армии в 1906-1914 гг. // Государственное управление. Электронный вестник. 2014. № 42. С. 225-261.
4. Андросов С.А. Крымская археологическая комиссия: неосуществленный проект революционной эпохи. // Археология Северо-Западного Крыма / материалы 3-й Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию создания

заповед. „Калос Лимен" и 30-летию открытия Черноморского ист.-краевед. музея / М-во культуры РК; ГБУ РК „Историко-археологический музей-заповедник „Калос Лимен"; сост. С. Н. Некляса; отв. за вып. Ю. А. Денисенко. Симферополь: Наследие тысячелетий, 2017. С. 5-16.

5. Белов С.В. Издательство В. А. Березовского // Книга в России, 1895-1917 / Под общей редакцией И. И. Фроловой. СПб: Изд-во Российской национальной библиотеки, 2008. С. 109-110.
6. Богаевский П.П. Боевые подвиги 57-го пехотного Модлинского генерал-адъютанта Корнилова полка // Военная Быль. Издание Обще-Кадетского объединения. Париж, 1955. №13. С. 12-13.
7. Богаевский П.П. Подвиг капитана 57-го пехотного Модлинского полка Василия Иванова и ефрейтора 5-й роты Ивана Малеева // Часовой. Орган связи русского национального движения / под. ред. В.В. Орехова. Брюссель, 1958. Январь – №383(1). С.11-12.
8. Бутовский А. Ю., Григоров А. И., Бобков А. А. К истории 1-го Мусульманского стрелкового корпуса Российской армии // История и археология Крыма. Вып. V.

10.25136/2409-868X.2019.2.28396 Genesis: исторические исследования, 2019 – 214 Сборник статей / Ответственный редактор В. В. Майко. Симферополь: ИП Бровко А.А., 2017. С. 371-382.

9. Бутовский А.Ю., Бобков А.А., Андронов Е.О. К истории 2-го Крымского (Крымско-татарского) Конного полка (август 1917 г. – январь 1918 г.) Часть 1 // Military Крым. Военно-исторический журнал. Симферополь, 2016. №2(28). С.10-23.
10. Бутовский А.Ю., Бобков А.А., Андронов Е.О. К истории 2-го Крымского (Крымско-татарского) Конного полка (август 1917 г. – январь 1918 г.) Часть 2 // Military Крым. Военно-исторический журнал. Симферополь, 2016. №4(29). С. 12-35.
11. Веселевзоров Б. Ширванцы Его Величества Ливадии // Часовой. Орган связи русского воинства за рубежом / редактор-издатель: В.В. Орехов. Париж, 1934. № 133-134. С.31-32.
12. Военный сборник // Военная энциклопедия / под. ред. К.И. Величко и др. Т. 6: Верещагин, Василий Васильевич-Воинская повинность. СПб.: Т-во И. Д. Сытина, 1912, [обл. 1910]. С. 587-589.

13. Выборка из журнала Совета общества от 2 ноября 1909 г. // Ж урнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1910. Кн. 2. С. 17-34.
14. Выборка из журнала Совета общества от 17 марта 1910 г. // Ж урнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1910. Кн. 3. С. 43-44.
15. Высочайший приказ по военному ведомству от 6 декабря 1899 г. // Разведчик. Ж урнал Военный и литературный. СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1899. 12 декабря. №478. С.1059 – 1081.
16. Генерал Мацей Сулькевіч / С польского языка перевёл Ю. Криниций // Байрам. Татарі на зямлі Беларусі. Квартальнік згуртування тараррауmусульман на Белорусі («Аль-Кітаб»). Менск, 1991. №2,3. С. 21-29.
17. Генерал Сулькевич // Вечерние Огни. Петроград, 1918 – Пятница, 27 (14) июня. №58. С. 3.
18. Гришин Я.Я. Польско-литовские татары: взгляд через века. Исторические очерки. Казань: Татарское книжное издательство, 2000. 160 с.
19. Гришин Я.Я. Неизвестные страницы из жизни генерал-лейтенанта М. Сулькевича // Гасырлар авазы – Эхо веков. Казань, 2003. № 1/2. С. 150-153.
20. Гришин Я.Я., Шарафутдинов Д.Р. Отчизны верные сыны. Казань: Гасыр, 2001. 160 с.
21. Гришин Я.Я., Шарафутдинов Д.Р. На службе Родине. Казань: Гасыр, 2005. 335 с.
22. Думин С.В. Краткий гербовник татарской шляхты Великого княжества Литовского // Гербовед. 1996. № 11(3). С. 5-44.
23. Заметки // Разведчик. Ж урнал Военный и литературный. СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1903. 3 июня. №658. С.510-511.
24. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей: Из истории Гражданской войны в Крыму. 2-е изд., испр. и доп. Симферополь: АнтиквА, 2008. 728 с.
25. Заседание Совета Общества 18 января 1914 г. // Журнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1914. Февраль – № 2. С. 108 –197.
26. Заседание Совета Общества 20 апреля 1912 г. // Журнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1912. № 5. С. 130-160.

27. Заседание Совета Общества 4 октября 1912 г. // Журнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1912. № 10-11. С. 218 – 249.
28. Заседание Совета Общества 28 ноября 1912 г. // Журнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1912. №12. С.252 – 276. Заседание Совета Общества 1 ноября 1913 г. // Журнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1913. № 12. С. 554 – 640.
29. Заседание Совета Общества // Ж урнал императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1914. № 2. С. 108-197.
30. История Таврического университета (1918-2003) / Под общей ред. Н. В. Багрова. Киев: Либідь, 2003. 248 с.
31. Ишин А.В. Проблемы государственного строительства в Крыму в 1917-1922 гг. Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2012. 384 с.
32. Кринский М. У диктатора Крыма-генерала Сулькевича (От нашего специального корреспондента) // Заря России. М., 1918-четверг, 4 июля. № 58. С.1-2.
33. Кучуков. Чествование памяти генерал-фельдмаршала, Светлейшего князя Михаила Илларионовича Кутузова-Смоленского у Кутузовскаго фонтана (27 апреля 1913 г.). // Журнал Императорского Русского военно-исторического общества. СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1913. Май-июнь, № 5 – 6. С. 228–322.
34. Лазарев К.В. «Неудержимый поток взысканий уничтожил их нравственно-воспитательное значение». Воспитательные аспекты армейской подготовки ввоенной публицистике конца XIX – начала XX века // Военно-исторический журнал. 2016. № 4. С. 46-51.
35. Личный состав Таврической У ченной Архивной Комиссии // Известия Таврической ученой архивной комиссии (год двадцать шестой) / Под. ред. Председателя Комиссии А.И. Маркевича. Симферополь: Типография Таврического губернского земства, 1914. № 51. С.356-362.
36. Об учреждении Таврического У ниверситета //Вестник Крымского Правительства. Симферополь, 1918. № 23. С. 51-53.
37. Петровский. «Офицерская Ж изнь» // Военная энциклопедия / Под. ред. К.И. Величко и др. Пг.: Т-во И. Д. Сытина, 1914, [обл. 1911]. Т. 17. С. 232-233.

38. Отчет о деятельности Императорского Русского военно-исторического общества с 27-го августа 1907 г. по 1-е января 1909 г.: Год 1-й. СПб., 1909. 82 с.
39. Протокол заседания ТУ АК 16 октября 1912 г. // Известия Таврической ученой архивной комиссии (год двадцать шестой) / Под. ред. Председателя Комиссии А.И. Маркевича. Симферополь: Типография Таврического губернского земства, 1913. № 49(1). С. 265-274.
40. Протокол заседания ТУ АК 15 ноября 1912 г. // Известия Таврической ученой архивной комиссии (год двадцать шестой) / Под. ред. Председателя Комиссии А.И. Маркевича. Симферополь: Типография Таврического губернского земства, 1913. № 49(1). С. 274-280.
41. Протокол заседания Таврической У ченой Архивной Комиссии 13 марта 1913 г. Приложение // Известия Таврической ученой архивной комиссии (год двадцать шестой) / Под. ред. Председателя Комиссии А.И. Маркевича. Симферополь: Типография Таврического губернского земства, 1913. № 50. С. 272-278.
42. Пученков А.С. У краина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. СПб.: Нестор-История, 2013. 340 с.
43. Российский Государственный Военно-Исторический Архив (РГВИА) Ф.400. Оп.12, Д.6181. 41 л. (По рапорту командира 3-й запасной кавалерийской бригады о пенсии вдового полковника Сулькевича: нач. 29.01.1879 г. – ок. 20.12.1880 г.).
44. Российский Государственный Военно-Исторический Архив (РГВИА) Ф.407. (Послужные списки чинов Российской армии) Оп.1. Д.54. Л. 141 (Послужной список генерал-лейтенанта М.А. Сулькевича. Октябрь 1917 г.).
45. Российский Государственный Исторический Архив (РГИА). Ф. 577. Дела Главного выкупного учреждения Министерства финансов по Виленской губернии. Оп. 3. д. 1205. 16 л. (Сулькевичей Виленской губернии Лидского уезда имение Кемейше: нач. 19.10.1865 г. – ок. 21 мая 1872 г.).
46. Редькіна О. М. Кримський крайовий уряд генерал-лейтенанта С.Сулькевича (червень-листопад 1918 р.): історико-правове дослідження: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Киев; Симферополь, 2003. 196 с.
47. [Свой]. Беседа с генерал. Сулькевичем // Ялтинский голос. Ялта, 1918 – вторник, 3 сентября. № (97) 318. С. 2.

48. Сейдамет Дж. Публицистика: малоизвестные статьи / сост. Куршутов Т.Н. Симферополь: КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2012. 212 с.
49. Список генералам по старшинству. Часть I, II и III. Составлен по 1 июня 1911 г. СПб.: Военная типография, 1911. Ч.I. 950 с.
50. Список генералам по старшинству. Составлен по 15 апреля 1914 г. СПб.: Военная типография, 1914. 980 с.
51. Список Генерального Штаба. Исправлен по 1 июня 1914г. (С приложениемизменений объявленных в Высочайших приказах по 18 июля 1914г.). СПб.: Тип. Имп. Екатерины Великой, 1914. 779 с.
52. Список Генерального Штаба. Исправлен по 3 января 1917г. (С приложением изменений по 8 февраля 1917г.). Пг.: Тип. Имп. Екатерины Великой, 1917. 164 с.
53. Сулькевич М.А. Программы и постановка преподавания в юнкерских училищах // Военный сборник издаваемый по Высочайшему повелению. СПб.: Тип. Главного управления У делов, 1898. Февраль – №2. С. 34-42.
54. Сулькевич М.А. Об уставе полевой службы // Военный сборник издаваемый по Высочайшему повелению. СПб.: Тип. Главного управления У делов, 1898. Апрель – №4. С. 114-122.
55. Сулькевич М.А. Заметка о нашем «Наставлении для обучения стрельбе» // Военный сборник издаваемый по Высочайшему повелению. СПб.: Тип. Главного управления У делов, 1898. Июль – №7. С. 67-79.
56. Сулькевич М.А. Комплектование нашей артиллерии офицерами // Разведчик. Журнал Военный и литературный. СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1900. 28 марта. №493. С.294-295.
57. Сулькевич М.А. Памяти Михаила Дмитриевича Скобелева // Разведчик. Журнал Военный и литературный. СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1903. 23 января. №640. С.83.
58. Сулькевич М.А. Наши боевые капитаны // Разведчик. Журнал Военный и литературный. СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1908. 26 августа. № 931. С. 574-579.
59. Сулькевич М.А. Названия резервных и крепостных полков. // Разведчик. Журнал Военный и литературный. СПб.: Тип. Тренке и Фюсно, 1909. 26 мая. №969. С.305-309.
60. Сулькевич М.А. Руководство для ведения военной игры офицеров Иркутского военного округа. Иркутск, 1911. 127 с.

61. Сулькевич М. Ближняя разведка // Военный сборник издаваемый по Высочайшему повелению. Год 55-й. СПб.: Тип. Главного управления Уделов, 1912. Сентябрь – №9. С.62-72.
62. Сулькевич М. Атака пехоты на открытой местности (Со схемой) // Военный сборник издаваемый по Высочайшему повелению. Год 56-й. СПб.: Тип. Главного управления Уделов, 1913. Февраль – №2. С.62-72.
63. Сулькевич М. Роль охранения в ближней пешей разведки при походе к полю сражения // Военный сборник издаваемый по Высочайшему повелению. Год 56-й. СПб.: Тип. Главного управления У делов, 1913. Ноябрь – №11. С. 74-82.
64. Сулькевич М.А. Руководство для военной игры. Симферополь: Тип. М. М. Эйдлина, 1913. 374 с.
65. Торжественное заседание 26 августа 1912 г. // Известия Таврической ученой архивной комиссии (год двадцать шестой) / под. ред. Председателя Комиссии А.И. Маркевича. Симферополь: Типография Таврического губернского земства, 1913. № 49(1). С. 261-274.
66. Усманова Д.М. Документы по истории польско-литовских татар из архива Литвы. Следственное дело Ольгерда-Найман-Мирза Кричинского // Гасырлар авазы – Эхо веков. 2008. № 2. С. 136-148.
67. Утвержденное Советом Министров Краевого Правительства 30 августа 1918 г. положение о Таврическом университете // Вестник Крымского Правительства. Симферополь, 1918. № 23. С. 51-53.
68. Шарафутдинова Д.Р., Гришин Я.Я. Российский генерал Сулейман Сулькевич // Гасырлар авазы – Эхо веков. Казань, 1999. № 1/2. С. 139-142.
69. Юбилейный сборник Михайловского Воронежского кадетского корпуса 1845-1895. корпусе: С приложением списков воспитанников за 50 лет (1845-1895 гг.) / Сост. Ст. Г. Зверев. Издание Воронежского Михайловского кадетского корпуса. Воронеж: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1898. 340 с.
70. Achmatowicz Aleksander. Tragedja Tatarów krymskich // Rocznik Tatarski: czasopismo naukowe, literackie i społeczne, poświęcone historii, kulturze i życiu Tatarów w Polsce T. 1. Vilno, 1932. Vol. 1. C. 256-261.
71. Arsłan-Bej. Generał Maciej Sulkiewicz (1865-1920) // Rocznik Tatarski: czasopismo naukowe, literackie i społeczne, poświęcone historii, kulturze i życiu Tatarów w Polsce T. 1. Vilno, 1932. Vol. 1. S. 247-255.

72. Dumin Stanislaw, Górzyński Sławomir. Polskie Towarzystwo Heraldyczne.; Towarzystwo Heraldyczno-Genealogiczne w Moskwie. Warszawa: Fundacja im. Ciechanowieckich, 1992. 156 s.
73. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Opracował Stanisław Dziadulewicz Nakładem autora z zasiłkiem Komitetu Funduszu Kultury Narodowej. Wilno: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1929. 495 s.
74. Malewski Czesław, przedm. Epsztein Tadeusz. Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiaty lidzki, oszmiański i wileński. Warszawa: IH PAN, Fundacja Lanckorońskich, oprawa miękka, 2016. 958 s.
75. Nəzirli S. 1920-ci ildə Qarabag doyusləre. Baki: Милли китапханə, 2009. 431 s.
76. Seydahmet Cafer. Bazı hatıralar. İstanbul: Emel Turk Kulturunu Araştırma ve Tanıtma vakfı, 1993. – 328 s.
77. Süleymanov Mehman Sirac oğlu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərb tarixi: I cild. Tehran: Firuzan., 2014. 760 s.

Dowódca i polityk Sulejman Sulkiewicz

20 lipca 1865 roku, w Kiemiejszach (powiat lidzki guberni wileńskiej) w rodzinie tatarskich dziedzicznych murzów pochodzenia polsko-litewskiego urodził się wybitny tatarski wojskowy i polityczny bohater, uczestnik I wojny światowej, generał Sulejman Sulkiewicz. Jego ojciec, Aleksander, dosłużył się stopnia podpułkownika w pułku huzarów. Sulejman Sulkiewicz poświęcił całe swoje życie karierze wojskowej i stał się jednym z najbardziej doświadczonych ekspertów wojskowych Imperium Rosyjskiego.

Wykształcenie ogólne zdobył w Michajłowskim Korpusie Kadetów w Woroneżu. Następnie wstąpił do służby jako szeregowy kadet w Michajłowskiej Szkole Artylerii w Petersburgu. Ukończył ją z wyróżnieniem i w stopniu podporucznika został przydzielony do 6 Brygady Artylerii. 3 października 1889 roku, już jako porucznik, rozpoczął studia w Nikołajowskiej Akademii Sztabu Generalnego. Po jej ukończeniu otrzymał skierowanie do służby w Odeskim Okręgu Wojskowym. 15 lipca 1894 roku awansował na sztabskapitana, a już 20 lipca na kapitana. W sierpniu tego samego roku rozkazem nr 5084 dowódcy Odeskiego Okręgu Wojskowego odkomenderowano go do sztabu 7 Korpusu Armijnego.

W sierpniu 1895 roku objął obowiązki starszego adiutanta sztabu 34 Dywizji Piechoty. Od 16 stycznia 1898 roku był starszym adiutantem sztabu 8 Korpusu Armijnego. W roku 1899 został odznaczony Orderem św. Stanisława. W tym samym roku mianowany podpułkownikiem i wyznaczony na starszego adiutanta dowództwa Odeskiego Okręgu Wojskowego. Oddelegowany do Tyraspola, Benderów, Sewastopola, Austro-Węgier i Turcji.

17 grudnia 1900 roku podpułkownik Sulkiewicz, oficer sztabowy do zadań specjalnych w sztabie Korpusu Desantowego, został wyznaczony sze-

fem sztabu Twierdzy Oczakowskiej. Brał udział w kampanii chińskiej w latach 1900–1901. W roku 1902 Sulkiewicz opublikował w Odessie, na własny koszt, książkę polskiego orientalisty i profesora Uniwersytetu Petersburskiego Antona Muchlińskiego (1808–1877) *Badania nad pochodzeniem i sytuacją Tatarów litewskich*. W 1903 roku został szefem sztabu 15 Dywizji Piechoty. 6 grudnia 1903 roku awansował na pułkownika. Podczas wojny z Japonią w latach 1904–1905 służył w 8 Korpusie Armijnym i brał udział w bitwie pod Mukdenem w 1905 roku. 11 czerwca 1905 roku mianowany dowódcą 57 Modlińskiego Pułku Piechoty.

Odznaczony Orderem św. Anny II klasy z mieczami, Orderem św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą. 20 maja 1907 roku uhonorowany Złotym Orężem z dedykacją „Za Waleczność". 17 października 1910 roku awansował na generała majora. Po pewnym czasie objął obowiązki generała kwatermistrza sztabu Irkuckiego Okręgu Wojskowego. Wyróżniony Orderem św. Włodzimierza II i III klasy. Otrzymał zgodę na przyjęcie i noszenie Krzyża Komandorskiego Gwiazdy Rumunii III klasy, a także Krzyża Oficerskiego Korony Rumunii. W roku 1915 otrzymał Order św. Stanisława I klasy.

Od 26 lutego 1915 roku dowódca 33 Dywizji Piechoty. 9 kwietnia 1915 roku nagrodzony Orderem św. Anny I klasy z mieczami. Uczestnik bitwy nad Narwią 10–20 lipca 1915 roku. 26 kwietnia 1916 roku za zasługi bojowe awansował na generała lejtnanta. 27 lutego 1917 roku dowodził 37 Korpusem Armijnym. W październiku 1917 roku decyzją Sztabu Generalnego objął obowiązki dowódcy 1 Korpusu Muzułmańskiego, który planował sformować Rząd Tymczasowy. W roku 1918 przybył na Krym.

Na początku maja 1918 roku Krym znajdował się pod pełną okupacją wojsk niemieckich. 25 czerwca 1918 roku generał Sulkiewicz objął stanowisko premiera, ministra spraw wewnętrznych i ministra spraw wojskowych w Krymskim Rządzie Krajowym. Starał się bronić interesów Krymu na wszystkich szczeblach i we wszystkich sprawach. Mianował Asana Sabri Ajwazowa (1878–1938) ambasadorem Krymu w Imperium Osmańskim i nawiązał stosunki z państwami muzułmańskimi powstałymi po upadku Imperium Rosyjskiego. Podjął próbę zorganizowania Drugiego Kurułtaju Tatarów Krymskich. Po wycofaniu wojsk niemieckich z Krymu i przybyciu wspieranej przez Ententę Białej Armii Denikina, rząd Sulejmana Sulkiewicza 15 listo-

pada 1918 roku przekazał władzę „Drugiemu Krymskiemu Rządowi Krajowemu".

W grudniu 1918 roku Sulejman Sulkiewicz przybył do Azerbejdżanu. 26 marca 1919 roku, rozkazem nr 147 Departamentu Wojskowego, generał lejtnant Sulkiewicz został mianowany szefem Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Azerbejdżanu. 16 czerwca 1919 roku wniósł znaczący wkład w utworzenie sojuszu militarno-obronnego Azerbejdżanu i Gruzji przeciwko Białej Armii Denikina. W kwietniu 1920 roku Związek Sowiecki dokonał inwazji na Azerbejdżan, co doprowadziło do obalenia rządu Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu.

W maju 1920 roku Sulejman Sulkiewicz został zatrzymany przez Czeka i uwięziony na podstawie sfabrykowanych zarzutów. 15 lipca 1920 roku bolszewicy rozstrzelali generała w więzieniu Bajyl [azer. Bayıl] w Baku jako ofiarę sowieckich represji politycznych.

Mehmed Emin Rasulzade napisał w swoich wspomnieniach: *Mehmed Ali Bek, który siedział z nim, powiedział: „Generałowi rozkazano pójść za czekistami. Zrozumieliśmy, że nadszedł czas jego śmierci. Nie śmieliśmy spojrzeć mu w oczy, nie potrafiliśmy znaleźć odpowiednich słów. Generał Sulkiewicz uprzedził nas, mówiąc cichym, lecz pewnym głosem słowa, których nigdy nie zapomnę: »Cieszę się, że mogę umrzeć jako żołnierz armii muzułmańskiej. Żegnajcie!«".*

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
160 лет назад родился военный командир и политик Сулейман Сулькевич. https://tatarlar.info/2025/07/20/sulejman-sulkevich/

Jusif Agajew

Generał Maciej Sulkiewicz

22 lipca 1865 roku, w rodzinie dziedzicznej szlachty guberni wileńskiej, w rodowej siedzibie Kiemiejsze, urodził się polski Tatar Maciej Sulkiewicz, szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu w latach 1918–1920. Sto lat temu [106] utracił życie z rąk czekistów w więzieniu w Bajłowie [azer. *Bayıl*]. Odpowiedni zapis o jego narodzinach znajduje się w muzułmańskiej księdze metrykalnej meczetu w Niekraszuńcach. Nazwisko „Sulkiewicz" być może pochodzi od staroturecki słowa „sul", oznaczającego „lewy", „mańkut".

Losy przyszłego generała zostały określone zawczasu, jak zdarzało się to wśród większości tatarskiej szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim i Koronie Polskiej. Jego ojciec, Aleksander Sulkiewicz, był podpułkownikiem 5 Aleksandryjskiego Pułku Huzarów i Maciej od małego wychowywał się jako przyszły wojskowy. Jak wielu rówieśników pochodzących ze znamienitych rodów polsko-litewskich Tatarów, postanowił poświęcić swe życie wojskowemu rzemiosłu. Wykształcenie wojskowe uzyskał w Michajłowskiej Akademii Artylerii, którą zakończył w roku 1886. Służbę rozpoczął 1 września 1883 roku w stopniu szeregowego junkra. Już 6 kwietnia 1884 roku został awansowany do stopnia junkra podoficera, a od 11 lipca 1886 roku służył już w randze junkra podchorążego.

Młody szlachcic ukończył naukę z pierwszą kategorią i w stopniu podporucznika skierowany został najwyższym rozkazem do 6 Brygady Artylerii, gdzie miał obowiązek odsłużyć cztery i pół roku w zamian za „wychowanie". W latach 1886–1888 służył kolejno w 3 i 4 baterii brygady na stanowisku

zarządzającego bateryjnym gospodarstwem. 23 listopada 1888 roku mianowany został na stopień porucznika.

Rokujący wiele nadziei oficer wyraził chęć kontynuowania nauki w Mikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego i już 14 sierpnia 1889 roku przystąpił do egzaminów wstępnych. Po ich zdaniu, 3 października Maciej Sulkiewicz został słuchaczem tej renomowanej uczelni. Podczas nauki zachorował i był zmuszony przerwać ją i przenieść się do Głównego Zarządu Artylerii w celu wykonywania obowiązków służbowych. 15 października 1892 roku ponownie zdał egzamin wstępny i promocyjny, po czym został zapisany do starszej klasy Akademii. Po zakończeniu nauki, zgodnie z rozkazem Sztabu Generalnego nr 121, został skierowany na kurs dodatkowy, który ukończył 1 maja 1894 roku również z pierwszą kategorią.

Zgodnie z rozkazem nr 70 zaliczono go do Sztabu Generalnego i wysłano do Odeskiego Okręgu Wojskowego, gdzie był zobowiązany do odbycia sześcioletniej służby w zamian za naukę w Akademii. Dostał 300 rubli na drogę i 15 czerwca 1894 roku przybył na miejsce przeznaczenia. Po miesiącu za doskonałe wyniki w nauce w Mikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego awansował na stopień sztabskapitana, a 20 lipca na kapitana.

Latem 1894 roku dowódca wojsk Odeskiego Okręgu Wojskowego wydał rozkaz nr 5084, którym skierował Sulkiewicza do sztabu 7 Korpusu Armijnego. Przez prawie cały sierpień brał udział w ogólnym mobilnym zgrupowaniu wojsk pod Jekaterynosławem. Następnie został przeniesiony do sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego, gdzie uczestniczył w wyjazdach służbowych oficerów Sztabu Generalnego na Krym, w komisji egzaminów promocyjnych dla junkrów Jelizawietgrodzkiej Dywizji Kawalerii oraz w ogólnych i mobilnych zgromadzeniach wojsk guberni taurydzkiej. 21 sierpnia 1895 roku objął stanowisko starszego adiutanta sztabu 34 Dywizji Piechoty. Zajmował je prawie rok, biorąc udział w zgromadzeniach, manewrach desantowych i podróżach z oficerami Sztabu Generalnego do Besarabii i guberni chersońskiej.

We wrześniu (12 października) 1896 roku przeniesiono go do 59 Lubelskiego Pułku Piechoty w celu rocznego dowodzenia kompanią. Już po pięciu miesiącach, 20 lutego 1897 roku, Maciej Sulkiewicz otrzymał nowy przydział na starszego oficera do specjalnych poruczeń przy sztabie 8 Korpusu Armii, jednak mógł je objąć dopiero po zakończeniu okresu dowodzenia 10

kompanią. Obowiązki starszego adiutanta 8 Korpusu Armijnego objął 16 stycznia 1898 roku.

Pierwsze wyróżnienie – najniższy w rosyjskiej hierarchii Order św. Stanisława III klasy – otrzymał w roku 1899. Przez kilka miesięcy pełnił tymczasowo obowiązki szefa sztabu 8 Korpusu Armii. 6 grudnia tegoż roku Sulkiewicz awansował do stopnia podpułkownika i objął stanowisko starszego adiutanta sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego, które zajmował do 7 sierpnia 1900 roku. Od 7 do 23 czerwca 1900 roku przebywał na wyjeździe służbowym w Imperium Osmańskim.

Kolejnym krokiem w służbie tatarskiego oficera było uczestnictwo w kampanii chińskiej (1900–1901), jednak „nie uczestniczył w akcjach przeciw wrogowi". Niemniej na piersi Sulkiewicza pojawił się jasnobrązowy Medal Za Kampanię Chińską 1900–1901. Jak wynika z ostatniego zapisu przebiegu służby z 30 stycznia 1913 roku, to 7 sierpnia 1900 roku M. Sulkiewicz został mianowany sztabsoficerem do specjalnych poruczeń przy sztabie korpusu desantowego i zjawił się w miejscu służby 18 września. Po rozwiązaniu korpusu rozkazem z 17 grudnia 1900 roku podpułkownika skierowano na stanowisko dowódcy Twierdzy Oczakowskiej, dokąd przybył dopiero 26 marca 1901 roku. Należy sądzić, że przez ten czas, a dokładnie od grudnia 1900 roku do marca 1901 roku, przebywał w Chinach. Nie wiadomo, jakie zajmował tam stanowisko, ale nie można wykluczyć, że podróż ta była tajna i Sulkiewicz wykonywał specjalne zadanie Sztabu Generalnego. W tymże 1901 roku podpułkownik został uhonorowany Orderem św. Anny III klasy.

7 maja 1901 roku Sulkiewicz powrócił na kilka miesięcy do 59 Lubelskiego Pułku Piechoty. Nowe przeniesienie nastąpiło dopiero 1 kwietnia 1902 roku: podpułkownik objął stanowisko sztabsoficera dla specjalnych poruczeń przy sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego. Tam spędził półtora roku – do października 1903. W tym czasie często odbywał podróże służbowe do Tyraspolu, Benderów oraz na wyspę Tendra. Towarzyszył też dowódcy okręgu podczas kontroli wojsk, był przy nim podczas pobytu cara w Liwadii oraz podczas spotkania z nadzwyczajnym poselstwem tureckim Turhana Paszy, wysłanym przez sułtana do Liwadii w roku 1902 w celu pozdrowienia cara Mikołaja II.

W roku 1903 Maciej Sulkiewicz wypełniał specjalną misję, powierzoną mu przez dowódcę okręgu. Będąc w sztabie Floty Czarnomorskiej w Se-

wastopolu, brał udział w mobilizacji powiatu tyraspolskiego, towarzyszył dowódcy w kontroli okręgu, twierdz Oczaków i Bendery, ćwiczeniach, manewrach i strzelaniach. Wraz z generałami opracowywał programy zajęć na szkolnych poligonach artyleryjskich w Tyraspolu i Oczakowie. W sierpniu tego samego roku Sulkiewicz został wysłany do Austro-Węgier, a we wrześniu do Sewastopola celem pracy w komisji przygotowującej jubileusz 50-lecia obrony sewastopolskiej.

3 października 1903 roku wyznaczono go do pełnienia obowiązków szefa sztabu 15 Dywizji Piechoty, a 6 grudnia awansował na pułkownika.

Podczas wojny rosyjsko-japońskiej w latach 1904–1905 Sulkiewicz uczestniczył w najwyższym przeglądzie 8 Korpusu Armii z okazji rozpoczęcia kampanii dalekowschodniej, a 30 września 1904 roku wyruszył z Odessy na front w składzie sztabu 15 Dywizji Piechoty. 8 listopada przekroczył granicę w rejonie stacji Mandżuria. Brał udział w bitwie pod Mukdenem, która toczyła się w dniach od 6 do 25 lutego 1905 roku. 11 czerwca 1905 roku przejął dowodzenie 57 Modlińskim Pułkiem Piechoty. Jednocześnie przydzielono mu dowództwo nad brygadą jego dywizji.

Pułkownik znajdował się w składzie walczących wojsk od 8 listopada 1904 roku do lutego roku 1906. Przebywał na terytorium Mandżurii od dnia zawieszenia broni 28 sierpnia 1905 roku do powrotnego przekroczenia jej granic przez stację Pogranicznaja. 10 sierpnia 1906 roku wraz ze swoją jednostką przybył do miejsca stałej dyslokacji.

Należy zaznaczyć, że uczestnicząc w wojnie z Japonią Sulkiewicz pokazał się z jak najlepszej strony, co potwierdzają wysokie odznaczenia. Zgodnie z rozkazem nr 238 dotyczącym oddziałów 2 Armii Mandżurskiej z 25 maja 1905 (1906) roku za wyróżniającą postawę w walce przeciw Japończykom został nagrodzony Orderem św. Anny II klasy z mieczami. Rozkazem głównodowodzącego nr 2014 z 19 września 1905 (23 marca 1906) roku za wzorową postawę podczas rekonesansu pod ogniem przeciwnika we wsi Bejtajzy, odznaczono go Orderem św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą. Rozkazem carskim z 18 marca 1906 (20 maja 1907) roku za wybitne zasługi wojenne w działaniach przeciwko Japończykom uhonorowano pułkownika Złotym Orężem z napisem „Za Waleczność". Także w roku 1905 otrzymał Order św. Stanisława II klasy.

Po wojnie, w latach 1907–1910 Sulkiewicz czasowo dowodził 1 Brygadą 15 Dywizji Piechoty, uczestniczył w grach wojennych, pracował w różnych komisjach, wchodził w skład komitetu zarządzającego budową w Oczakowie pomnika generalissimusa Suworowa (14 września do 3 października 1907 r.), był członkiem delegacji przy uroczystym odsłonięciu pomnika generała adiutanta hrabiego Totlebena w Sewastopolu (2 do 4 sierpnia 1909 r.).

23 czerwca 1910 roku został wyznaczony sztabsoficerem przy szefie Sztabu Generalnego, co wiązało się z przeniesieniem do Sztabu. 17 października tegoż roku za zasługi w służbie mianowany został generałem majorem i przeniesiony na stanowisko generalnego kwatermistrza Irkuckiego Okręgu Wojskowego. W Irkucku stawił się 10 listopada, gdzie czasowo pełnił obowiązki szefa sztabu okręgu. 27 listopada ruszył w półtoramiesięczną podróż służbową do Harbinu i Władywostoku „w celu wykonania polecenia osobiście przekazanego mu przez dowódcę wojsk". Po powrocie wyjechał służbowo do Petersburga, gdzie przebywał do 20 lutego 1911 roku. W sztabie okręgu służył do 14 czerwca 1912 roku, kiedy to wyznaczono go na stanowisko szefa sztabu 7 Korpusu Armii. 23 maja 1914 roku objął stanowisko szefa sztabu 11 Korpusu Armii generała W.W. Sacharowa, z którym przystąpił do I wojny światowej.

Jak odnotowano w końcowym zapisie przebiegu służby z 20 listopada 1912 roku: „W służbie tego generała nie zaszły żadne okoliczności, które mogłyby pozbawić go prawa do otrzymania odznaczenia za nienaganną służbę lub umniejszające okres wysługi ku temu".

W minionym czasie, a dokładnie w roku 1908, Maciej Sulkiewicz został kawalerem Orderu św. Włodzimierza III klasy. Otrzymał również zezwolenie na przyjęcie i noszenie Krzyża Komandorskiego Orderu Gwiazdy Rumunii III klasy i Krzyża Oficerskiego Orderu Korony Rumunii.

W aktach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo Historycznego (RGWIA) zachowało się zaświadczenie mówiące, że 3 marca (26 lutego) 1915 roku Maciej Sulkiewicz przejął dowodzenie 33 Dywizją Piechoty 21 Korpusu Armii, a 26 kwietnia 1915 roku (8 stycznia 1916) za zasługi wojenne awansował na stopień generała lejtnanta.

29 listopada 1916 roku, dowódca 21 Korpusu Armii dokonał wspaniałej oceny Sulkiewicza, którą przytaczamy w całości: „Mocnego zdrowia. Lekko znosi trudy życia w marszu i boju. Charakteru miękkiego, ale wytrwałego.

Doskonale zna specyfikę każdego rodzaju wojsk. Przejawia energię i bardzo dobrze zarządza szkoleniem powierzonych mu wojsk. Posiada bogate doświadczenie bojowe. W dzisiejszych warunkach wojennych może działać samodzielnie, bez wskazówek wyższego dowództwa. Zachowuje spokój i sprawność dowódczą w czasie boju. Ze względu na swoje zalety służbowe i moralne generał lejtnant Sulkiewicz jest wzorowym szefem dywizji i powinien być awansowany na stanowisko dowódcy korpusu zgodnie z kolejnością starszeństwa. Posiada Złotą Szablę św. Jerzego. Ocena doskonała".

27 lutego 1917 roku Maciej Sulkiewicz objął stanowisko dowódcy 37 Korpusu Armii. Po odejściu z armii generała Ławra Korniłowa, 20 września 1917 roku został wpisany na listę składu rezerwowego przy sztabie Dźwińskiego Okręgu Wojskowego, ale już 7 października powrócił do swojego korpusu. Następnie powierzono mu dowództwo 1 Korpusu Muzułmańskiego, którego formowanie planował Tymczasowy Rząd Rosji.

Za zasługi wojenne w czasie I wojny światowej generał Sulkiewicz był wielokrotnie nagradzany najwyższymi orderami Cesarstwa Rosyjskiego: 10 stycznia 1915 roku Orderem św. Stanisława I klasy z mieczami, Orderem św. Anny I klasy z mieczami (1915). 9 lutego 1916 roku najwyższym rozkazem uhonorowano go Orderem św. Włodzimierza II klasy z mieczami, a 14 lutego 1916 roku, również rozkazem carskim, Orderem św. Włodzimierza III klasy.

Z posiadanych dokumentów wiadomo, że M. Sulkiewicz był żonaty z dziedziczną szlachcianką Katarzyną Zacharowną z domu Barsukową, primo voto Zakalińską, duo voto Holm, wyznania ewangelicko-luterańskiego. Dzieci nie mieli.

Generał Maciej Sulkiewicz był znany także jako teoretyk wojskowy. Jego materiały na temat teorii i praktyki wojennego rzemiosła oraz analizy mistrzostwa taktycznego zostały zebrane i opublikowane w dwutomowym wydaniu, wysoko cenionym nie tylko w Rosji, ale również wśród oficerów sztabowych wielu państw europejskich.

Oficer armii rosyjskiej, potomek Tatarów polsko-litewskich, spłacał nie tylko swój dług służbowy, ale znajdował czas, chęć i możliwość na studiowanie i popularyzację religii oraz etnografii swojej społeczności. W roku 1902, z własnej inicjatywy i środków, wydał w drukarni Odeskiego Okręgu Wojsko-

wego książkę polskiego orientalisty, profesora Uniwersytetu Petersburskiego A. Muchlińskiego (1808–1877) pod tytułem *Badania nad pochodzeniem i sytuacją Tatarów litewskich*. Publikację tę opatrzył ponadto bardzo interesującym wstępem. Generał całe życie chlubił się swoją muzułmańską wiarą i na wszelkie sposoby starał się okazywać pomoc swym współwyznawcom, przede wszystkim przekazując skromne datki na budowę meczetów.

Po rewolucji lutowej Maciej Sulkiewicz objął przewodnictwo nad Radą Wojskową (Askeri Szura), utworzoną na kolejnym Zjeździe Muzułmanów Rosji w Kazaniu w lipcu 1917 roku, i przystąpił do formowania Korpusu Muzułmańskiego, składającego się z trzech dywizji. Żołnierze pochodzili głównie z jednostek 1 Frontu Rumuńskiego, a dowódcami byli przede wszystkimi Tatarzy polsko-litewscy.

Korpus, formowany w rejonie Kamieńca Podolskiego, miał bardzo różnorodny skład: w nim byli przedstawiciele Tatarów kazańskich, litewskich, krymskich i mieszkańcy Kaukazu. Jednak proces tworzenia oddziałów trwał bardzo ospale i gdy front łamał się już pod naciskiem Niemców, większość Tatarów powróciła do domów.

Rewolucja październikowa spowodowała całkowity rozkład wojsk rosyjskich. W tym czasie na Krymie, jednej z historycznych ojczyzn turkijskich, trwała walka między bolszewikami a Rządem Ludowym Tatarów krymskich, którzy ogłosili swą niezależność.

Podstawą sił bolszewickich na półwyspie byli marynarze Floty Czarnomorskiej. Dla przeciwwagi krymskotatarski Dyrektoriat i wielopartyjna Taurydzka Rada Gubernialna Delegatów Ludowych powołały w październiku 1917 roku Sztab Wojsk Krymskich pod przewodnictwem Dżafera Sejdameta i pułkownika Sztabu Generalnego A.G. Makuchina. Powstał wtedy 1 Krymski Pułk Tatarski Uriet i Brygada Krymskotatarska złożona z dwóch pułków.

W tym czasie na półwyspie szalał rozbój bolszewickiej Republiki Taurydy. Ogłupieni trzyletnim próżniactwem w bazach i na okrętach, anarchistycznie nastrojeni marynarze Floty Czarnomorskiej wykreowali krwawy spektakl, który przeszedł do historii jako „czerwony terror".

Rada Wojskowa, Askeri Szura, starając się wspomóc miejscowych Tatarów, podjęła decyzję o skierowaniu na Krym Korpusu Muzułmańskiego. Jednak ta jednostka byłych wojsk carskich znalazła się pod kontrolą nie-

mieckich sił zbrojnych, których wmieszanie się nie pozwoliło żołnierzom generała Sulkiewicza wkroczyć na półwysep w pełnym składzie i uzbrojeniu.

W kwietniu 1918 roku wraz z garścią ochotników generał Sulkiewicz powrócił na Krym. Po drodze jego oddziały brały udział w potyczkach z bolszewikami, co uczyniło imię generała jeszcze bardziej popularnym wśród tatarskich mieszkańców.

W nocy z 19 na 20 kwietnia 1918 roku do Czonharu przedarł się pociąg pełen ukraińskich ochotników, udających zbiegły z frontu bolszewicki eszelon. Po dwóch dniach w Dżankoj przyłączył się do nich konwój szwadronowy, złożony z młodych Tatarów w czarnych, baranich papachach z czerwonym wierzchem i złotym półksiężycem zamiast kokardy. W powrocie dawnej władzy pomogły też jednostki niemieckie. Opracowano wezwanie do narodów Krymu, rozprowadzone następnie po terytorium półwyspu.

Natychmiast po poskromieniu bolszewików powstało Tymczasowe Biuro Parlamentu Tatarskiego pod przywództwem Abdulhakima Hilmiego, które podjęło się kierowania sprawami narodowymi do czasu zwołania Kurułtaju. Rozpoczęto pertraktacje z niemieckim dowództwem o utworzenie autonomicznych władz krymskich.

W pierwszym posiedzeniu Kurułtaju uczestniczył dowódca korpusu niemieckiego gen. von Kosch, a na scenie politycznej po raz pierwszy pojawił się gen. Maciej Sulkiewicz, przybyły na półwysep z resztkami Korpusu Muzułmańskiego, głównie żołnierzy krymskotatarskich. Sulkiewicz nalegał, aby we władzach Krymu pojawili się przedstawiciele wszystkich grup narodowościowych i partii politycznych półwyspu.

Rozpoczęła się zażarta walka o władzę. Wszyscy widzieli w sobie zbawców ojczyzny: kadeci, monarchiści i przeróżni nacjonaliści. Jednak jedynym kandydatem na przywódcę, który zadowalał wszystkich, a przede wszystkim Niemców, był Maciej Sulkiewicz. Prawdopodobnie przyczyniło się do tego wsparcie ze strony sojusznika Niemiec w I wojnie światowej – przywódców Imperium Osmańskiego. Wydawało się, że był w stanie pogodzić tych, których w ogóle nie można było pogodzić. Dowództwo niemieckie nie wzięło wszakże pod uwagę jednego ważnego czynnika politycznego – własnych aspiracji Sulkiewicza i jego poważnego zamiaru obrony interesów Krymu wszędzie i we wszystkim.

Pierwszy rząd krymski utworzono 25 czerwca 1918 roku w Symferopolu. Znaleźli się w nim: Maciej Sulkiewicz – premier, minister spraw wewnętrznych i spraw wojskowych, Dżafer Sejdamet – minister spraw zagranicznych, książę Siergiej Wasiliewicz Gorczakow – hrabia Władimir Siergiejewicz Tatiszczew – minister finansów, niemiecki kolonista T.G. Rapp – minister rolnictwa, generał major A. Fryman – minister kolei, właściciel ziemski i oktiabrysta W. Nałbandow – minister edukacji. Telegram z gratulacjami przysłał faktyczny przywódca Imperium Osmańskiego Enwer Pasza:

Do premiera rządu krymskiego, generała Sulejmana beja Sulkiewicza! Gratuluję utworzenia rządu krymskiego wraz z Zafarem bejem. Życzę wam powodzenia i kolejnych sukcesów w pracy. Turcja, jako sojusznik, uważa się za zobowiązaną do okazywania wam pomocy w tej sprawie. Imperium Osmańskie będzie służyć wsparciem i pomocą. Minister Spraw Wojskowych, Najwyższy Naczelny Dowódca Enwer Pasza.

Imię „Sulejman Pasza" wymawiano wśród krymskich Tatarów z wielkim szacunkiem i estymą. Tak właśnie lud nazywał polsko-litewskiego Tatara. Spowodowane to było tatarską legendą, zgodnie z którą, po zakończeniu rosyjskiego panowania na Krymie, z północy przybędzie muzułmanin o imieniu Sulejman Pasza i stanie na czele ludowego ruchu wyzwoleńczego. Naród uważał, że legenda spełniła się właśnie w roku 1918. Dlatego też Macieja Sulkiewicza zaczęto nazywać Sulejmanem Paszą.

Skład rządu zmieniał się. Deklaracja do mieszkańców Krymu ogłaszała niezależność półwyspu, wprowadzała obywatelstwo Krymu i symbolikę państwową, stawiała zadanie utworzenia własnych sił zbrojnych i wdrożenia waluty narodowej. Państwowym herbem Krymu został herb guberni taurydzkiej: bizantyjski orzeł ze złotym ośmioramiennym krzyżem na tarczy. Flaga była błękitna z herbem w górnym rogu przy drzewcu. Siły zbrojne składały się z pododdziałów Krymskiego Pułku Konnego, które otrzymały osobne symbole, zachowując przy tym mundury byłej armii carskiej. W szczególności utrzymano obowiązek noszenia półksiężyca na lewym rękawie.

Stolicą został Symferopol. Ustalono trzy języki narodowe: rosyjski, krymskotatarski i niemiecki. Przywrócono własność prywatną. Każdy, kto urodził się na terytorium Krymu, mógł otrzymać jego obywatelstwo bez względu na narodowość i religię, jeśli tylko swoją pracą utrzymywał siebie i rodzinę.

Obywatelstwo mogło być nadane jedynie człowiekowi pracującemu, służącemu w instytucjach państwowych lub społecznych, mieszkającemu na Krymie od co najmniej trzech lat oraz charakteryzującemu się nieposzlakowaną opinią sądową i moralną. Każdy muzułmanin krymski, bez względu na miejsce zamieszkania, przy odpowiednim wstawiennictwie mógł otrzymać obywatelstwo Krymu. Przewidywano też możliwość podwójnego obywatelstwa.

Gazeta „Głos Taurydy" w komunikacie o Towarzystwie Ochrony Muzułmańskich Narodów z czerwca 1918 roku zauważała, że dzięki aktywnej inicjatywie generała lejtnanta Sulkiewicza, w Symferopolu powstało „Towarzystwo Ochrony Muzułmańskich Narodów Rosji. Na dniach generał pojechał przez Odessę do Bukaresztu ze specjalnym referatem na spotkanie z sojusznikami".

Już pierwsze działania Sulkiewicza były nakierowane na maksymalną niezależność i polityczną samodzielność półwyspu. Określono czasową granicę, do której rząd miał osiągnąć stabilność, a następnie zadecydować o dalszym losie Krymu. Jednocześnie sformułowano zasady nowej edukacji państwowej.

Generał Sulkiewicz zatwierdził szczegółową instrukcję dla przewodniczącego komisji do spraw ustalenia granicy Krymu z Ukrainą. „Przy przeprowadzaniu tej granicy należy jak najściślej starać się uwzględniać historyczne, ekonomiczne i wojskowe interesy Krymu". Oznaczało to, że granica powinna przechodzić zgodnie z południowymi krańcami kontynentalnych powiatów guberni taurydzkiej, ale z obowiązkiem zachowania przy Krymie Półwyspu Czonharskiego ze znajdującymi się tam kopalniami soli i całej Mierzei Arabackiej. Działania te wzbudziły gniew rządu ukraińskiego, kierowanego wówczas przez hetmana Pawło Skoropadskiego, i sprowokowały mało znany w historii konflikt przygraniczny (tzw. wojnę graniczną) między Ukrainą a Krymem.

W drugiej połowie czerwca Ukraina zajęła część mierzei sięgającą 40 wiorst na południe od Geniczeska. Ukraińska komendantura na przesmyku wydała zarządzenie o przebiegu granicy na południe od Perekopu i skierowała tam jednostki straży granicznej. W samym Perekopie pojawiły się dwa zarządy miejskie, z których ukraiński nakazał zboże wyhodowane przez miejscowych chłopów po wymłóceniu sprzedawać na Ukrainie, a nie na terenie Krymu. W lipcu 1918 roku zaczęły się potyczki między służbami po-

granicznymi obu stron, przy czym obie apelowały do niemieckiego dowództwa. 9 sierpnia perekopski naczelnik powiatowy zwrócił się z raportem do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Krymu: „Ukraiński komendant został przeze mnie poinformowany, że od 5 sierpnia wjazd i wyjazd z Krymu zostaje zabroniony i że niemieckie dowództwo ustaliło przebieg granicy Krymu na 8 wiorst na północ od Perekopu".

Rozumiejąc, że dalsza konfrontacja z Ukrainą może przynieść więcej strat niż pożytku, M. Sulkiewicz zainicjował rokowania z rządem Skoropadskiego. Rozmowy odbyły się w Kijowie jesienią 1918 roku. Ukraińska delegacja zaproponowała Krymowi wejście w skład Ukrainy na prawach autonomicznego regionu. Delegacja krymska wystąpiła z kontrpropozycją utworzenia związku federacyjnego, jednak nie udało się dojść do porozumienia. Dyplomaci krymscy zapisali w protokole: „Podczas rokowań [...] z delegacją rządu ukraińskiego dokładnie wyjaśniono [...] Ukraina nie uważa już Krymu za swoją własność, a liczy się ze stanem faktycznym, w którym Krym stanowi oddzielne, niezależne od Ukrainy samodzielne państwo".

Władze krymskie toczyły bezwzględną walkę z korupcją urzędników. Ścigano tych, którzy nie stosowali się do deklaracji. Represje irytowały społeczność, ale protesty lub próby protestów, m.in. w Teodozji, Symferopolu, Jałcie, były szybko i surowo stłumione. Członkowie władz jałtańskich: S.N. Wiesiełow, K.N. Piercew, W.A. Afanasjew, S.L. Orłowski i naczelnik miasta W.W. Neukirch zostali postawieni przed sądem za „bezczynność".

Sytuacja na Krymie zaczęła się zmieniać po porażce Niemców w I wojnie światowej. Uprzedzony przez nich o ewakuacji, Sulkiewicz zwrócił się o pomoc do Denikina. Ten jednak nie miał ani chęci, ani możliwości na wsparcie generała. Tym bardziej, że dowództwo wysłanych na Krym wojsk angielsko-francuskich uważało Sulkiewicza za germanofila.

Po ustąpieniu z Krymu wojsk niemieckich położenie rządu Sulkiewicza stało się beznadziejne. 15 listopada 1918 roku Sulkiewicz i Sejdamet złożyli swoje pełnomocnictwa i oddali władzę w ręce rządu krajowego, zwolenników Ententy. Nowy rząd pod przewodnictwem Solomona Kryma prawie natychmiast uznał władzę dowództwa białogwardzistów, a następnie zaprzestał swoich działań.

Po zajęciu Krymu przez białogwardzistów generał Sulkiewicz ewakuował się do Azerbejdżanu, dokąd dotarł w grudniu 1918 roku. Do 26 marca 1919

roku był dowódcą 1 Muzułmańskiego Korpusu Republiki Azerbejdżanu dyslokowanego w Gandży. Tego dnia minister wojny Samad bej Mehmandarow i generał Habib bej Salimow podpisali rozkaz nr 147, zgodnie z którym generał lejtnant Maciej Sulkiewicz z dniem 19 marca 1919 roku miał objąć stanowisko szefa Sztabu Generalnego. Zgodnie z dokumentem kancelarii Ministerstwa Wojny z 15 marca 1919 roku od Sulkiewicza wymagano przedstawienia informacji o swoim ojcu i pochodzeniu religijnym, a także wyrażono prośbę o uiszczenie opłaty w wysokości czterech manatów za pieczęć herbową.

W napisanej czarnym tuszem notatce, Maciej Sulkiewicz dał następującą odpowiedź: „Religijnie – jestem muzułmaninem, zwą mnie Mamed bek [Muhammed bek], mój stopień – generał lejtnant. Przyjmuję obywatelstwo Azerbejdżanu".

Od 19 marca 1919 roku Sulkiewicz rozpoczął pełnienie obowiązków szefa Sztabu Generalnego Republiki Azerbejdżanu, któremu podlegały dwa wydziały (generalne kwatermistrzostwo i topografia wojskowa) oraz służba łączności. W sztabie zamierzano scentralizować prace nad kwestiami dotyczącymi organizacji, szkoleń i dyslokacji wojsk.

Oprócz kierowania sztabem Sulkiewicz był członkiem Rady Wojennej, co wynikało „z zajmowanego stanowiska". Podporządkowano mu bezpośrednio kierującego ruchami wojsk, a na adiutanta wyznaczono miczmana Islama beja Maksutowa.

Formowanie Głównego Zarządu trwało kilka dni. Jego podstawą strukturalną stał się oddział generalnego kwatermistrzostwa, w skład którego weszły wydziały operacyjno-mobilizacyjne, budowlane, rachunkowe, wywiadowcze i kontrwywiadowcze oraz służba łączności. Zmiany zatwierdzono rozkazem nr 157 z podpisami ministra wojny generała S. Mehmandarowa i M. Sulkiewicza. Nie wspomniano w nim o wydziale topografii wojskowej, jednak na pewno został sformowany, gdyż w dokumentach archiwalnych z 14 maja 1919 roku wymieniono jego szefa generała majora Ibrahima agę Wekilowa, „otrzymującego wszystkie dodatki służbowe".

Jesienią 1918 roku, po ewakuacji wojsk tureckich z Azerbejdżanu w związku z porozumieniem z Mudros, do Baku przybyła brytyjska 39 Brygada Piechoty pod dowództwem generała majora Williama Montgomerego

Thomsona. Ogłosił się on gubernatorem wojskowym i nakazał jednostkom azerbejdżańskim opuszczenie miasta. Z tego powodu od listopada 1918 roku do kwietnia roku następnego Ministerstwo Wojny było ulokowane w Gandży.

Od wiosny 1919 roku Ententa postanowiła cofnąć niektóre ograniczenia i zezwoliła wojskom azerbejdżańskim na powrót do Baku. W tej sytuacji generał Sulkiewicz natychmiast zlecił zorganizowanie w mieście kontrwywiadu. Poprzez esauła Jusupowa przekazał list do generała Sadyka beja Agabekowa, zastępcy ministra spraw zagranicznych, w którym objaśnił potrzebę utworzenia służb kontrwywiadu i poprosił o współpracę. Głównym argumentem było istnienie w Baku organizacji szpiegowskiej. Sulkiewicz proponował utworzenie kontrwywiadu w wojsku i kryminalnym wydziale śledczym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Zadania te powierzył tylko „wyjątkowo zaufanym osobom", do których zaliczał wyłącznie oficerów muzułmanów. Rosjan i Ormian uważał za wrogo nastawionych. Miał natomiast nadzieję, że w S. Agabekowie znajdzie osobę o podobnych sobie poglądach.

Generał Agabekow zgodził się na prośby Sulkiewicza. 2 kwietnia 1919 roku osobiście zaproponował gubernatorowi udzielenie pełnej pomocy esaułowi Jusupowowi i skoordynowanie z jego działaniami przedsięwzięcia naczelnika policji kryminalnej w Baku. Sytuacja na Kaukazie odmieniła się wiosną 1919 roku. Białogwardziści zajęli Pietrowsk i Derbent, co stworzyło realne zagrożenie dla Azerbejdżanu i Gruzji. W Baku powstał Komitet Obrony 60 I. Artykuły i rozprawy Państwowej, który ogłosił stan wojenny na całym terytorium republiki. Ponadto, 16 czerwca 1919 roku, Baku negocjowało z Tyflisem opracowanie porozumienia wojskowo-obronnego. Po jedenastu dniach sojusz został podpisany na trzy lata. M. Sulkiewicz był uczestnikiem rozmów i złożył swój podpis na dokumencie.

Nie uspokoiło to sytuacji w regionie, ciągle istniała możliwość starcia z Denikinem, który zajął dagestański Chasawjurt, Port-Pietrowsk i Temir-Chan-Szurę. Linia demarkacyjna wyznaczona przez Anglików nie dawała już żadnych gwarancji. Formowanie armii szło opornie, ze względu na małą liczbę chętnych do służby. Dezercje były masowe, o czym informował raport Mehmandarowa i Sulkiewicza.

Pojawiły się też problemy w Karabachu i Lenkoranie. W Lenkoranie i na Nizinie Mugańskiej działała tzw. Dyktatura Mugańska, która nie uznawała rządów Azerbejdżanu. W kwietniu 1919 roku ogłoszono tam powstanie Mugańskiej Republiki Sowieckiej, na terytorium której faktycznie panował stan wojny domowej. W danej sytuacji M. Sulkiewicz rozpoczął przygotowania wyprawy do powiatu lenkorańskiego. Rzecz zakończyła się w lipcu 1919 roku po zajęciu Lenkoranu przez wojska azerbejdżańskie, co opisano w raporcie jako „przywrócenie porządku i praworządności w powiecie".

W górskiej części Karabachu wybuchło powstanie *dasznaków*[27]. *Toczone walki przybierały coraz okrutniejszą formę: „Potyczki z dasznakami* nabrały charakteru krwawej wojny, odciągającej znaczne siły azerbejdżańskiej armii".

Pogorszyły się też warunki w rejonie kaspijskim, szczególnie po ewakuacji wojsk brytyjskich, co bezpośrednio zagrażało Baku. Pojawiła się konieczność wzmocnienia obrony dróg podejścia do miasta od strony morza, co polecono M. Sulkiewiczowi. W zbiorach zachowało się wiele dokumentów opisujących podjęte przez niego działania.

Napięcie nie malało. Ciągle istniała groźba wkroczenia białogwardzistów i ustanowienia w Azerbejdżanie „denikinowsko-reakcyjnego reżymu". Dlatego zajęto się uporządkowaniem sytuacji w transporcie, liniach telegraficznych „łączących rejony koncentracji wojsk azerbejdżańskich z tyłami" i uzyskaniem „za granicą niezbędnego sprzętu dla potrzeb armii".

Generał Sulkiewicz bezustannie niepokoił się sytuacją w Karabachu. 7 września 1919 roku wysłał list do miejscowego generała gubernatora, w którym informował go o konieczności zachowania spokoju i utrzymania porządku w Karabachu. W tym celu polecał „wykorzystać świetny materiał bojowy, jakim są Kurdowie, organizować wśród nich konnicę i piechotę według wzorów pułków Hamidije". Plan polegał na sformowaniu kurdyjskiego pułku konnego i batalionu strzelców, a w czasie wojny czterech batalionów. Kurdowie w wieku poborowym mieli odbywać służbę wojskową w swoich jednostkach. Wraz z ogłoszeniem mobilizacji należało formować kolejne jednostki (pułki i bata liony drugiego i trzeciego rzutu), z których część miała być skierowana na front, a pozostałe pozostawać w garnizonach Karabachu.

Kontynuowano prace umacniające Baku jako twierdzę, szczególnie po

[27] Członkowie narodowego ruchu ormiańskiego (przyp. tłum.).

pojawieniu się poważnego zagrożenia w końcu października 1919 roku. Świadczą o tym instrukcje M. Sulkiewicza przesłane naczelnikowi bakińskiego rejonu umocnionego, dotyczące przygotowaniu znajdujących się w porcie okrętów byłej Floty Kaspijskiej do wysadzenia w powietrze oraz wzmocnieniu artylerii w Kyzyłburun, przystani Nijazoba i Alat w celu niedopuszczenia do desantu wrogich wojsk. Chodziło również o podporządkowanie naczelnikowi rejonu umocnionego pociągu pancernego nr 2 i konieczność ustanowienia nadzoru nabrzeża kaspijskiego wspólnie z oddziałem straży granicznej.

26 listopada 1919 roku generał Sulkiewicz przekazał naczelnikowi bakińskiego rejonu umocnionego informacje o przypuszczalnym składzie jego garnizonu po ogłoszeniu mobilizacji. 8 grudnia wraz z Mehmandarowem podpisał rozkaz o utworzeniu stałej milicji w niektórych regionach republiki. Zgodnie z nim przedstawił „Spis naczelników garnizonów ze wskazaniem rejonów obserwacji i kontroli utworzonej stałej milicji".

Rok 1920 nie uprościł sytuacji, przede wszystkim z powodu konfliktu z Armenią. Wciąż istniała groźba ataku ze strony białogwardzistów. W tych warunkach M. Sulkiewicz kierował tworzeniem i umacnianiem pozycji, ochroną granic, ekwipowaniem nielicznych jedno stek dodatkowym uzbrojeniem i amunicją. Zwracał szczególną uwagę na zbadanie sytuacji w sąsiadujących z Azerbejdżanem regionach Dagestanu.

Warto zwrócić uwagę na ostatni dokument związany z działalnością Sulkiewicza, gdy jako przewodniczący międzyresortowej komisji do spraw przejęcia mienia internowanych jednostek wydał rozkaz nr 1. Na jego wykonanie prawie nie pozostawało czasu. Między 27 a 28 kwietniem 1920 roku, w wyniku powstania i pomocy Armii Czerwonej, władza w republice przeszła w ręce sowietów.

Rozkaz przewodniczącego międzyresortowej komisji do spraw przejęcia mienia internowanych jednostek o utworzeniu wydziałów.
3 kwietnia 1920 roku, Baku

Przewodniczący rady ministrów wyznaczył mnie na przewodniczącego międzyresortowej komisji do spraw przejęcia mienia internowanej floty i oddziału ochotniczego. W związku z tym nakazuję utworzyć następujące wydziały dla przyjmowania zdawanego mienia:

- *Wydział Wojskowy, naczelnik – pułkownik Hadżibeklinski, członkowie: szef sekcji artyleryjskiej pułkownik Rozenmajer, sekcji inżynieryjnej – pułkownik Bekow i chorąży Hadżinski, sekcji awiacji – podporucznik Chanawsza, sekcji intendencji – pomocnik naczelnika bakińskiego magazynu mundujrowego przy urzędzie szkoły saperskiej.*
- *Wydział Przemysłu Handlowego, naczelnik pan Galadżijew.*
- *Wydział Komunikacji, naczelnik – pomocnik kierownika Azerbejdżańskiej Kolei Żelaznej inżynier Wekilow.*
- *Wydział Morski, naczelnik – kierownik portu handlowego inżynier Emirow i przedstawiciel urzędu wojenno-morskiego kapitan I klasy Kitanczi-zade.*
- *Przedstawiciel Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – bakiński wojskowy generalny gubernator generał major Tlehas.*
- *Wydział Kontroli, naczelnik – wicedyrektor Hadżijew.*
- *Przedstawiciel armii ochotniczej: generał major Dracenko, kontradmirał Siergiejew, przedstawiciel dyplomatyczny pan Biełajew i przedstawiciel Sztabu Generalnego pułkownik Daniłow.*

Dziś, do godziny piątej po południu, na przystani kolejowej w Czarnym Mieście powinny pojawić się następujące osoby: wszyscy przedstawiciele Armii Ochotniczej, naczelnik portu handlowego, pomocnik naczelnika Azerbejdżańskiej Kolei Żelaznej i naczelnik Wydziału Wojskowego, pułkownik Hadżibeklinski. Wszystkie te osoby, pod moim ogólnym dozorem, będą kierować wyładowaniem i transportem pierwszego eszelonu żołnierzy Armii Ochotniczej i ich rodzin. Zezwala się dzisiaj na wejście do portu floty Armii Ochotniczej i stanąć według wskazówek naczelnika portu handlowego.
Moja kancelaria znajduje się w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w gabinecie obrad. Referentem zostaje mianowany naczelnik IV wydziału kancelarii Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Tairow, do którego należy zwracać się po niezbędne zaświadczenia w czasie mojej nieobecności. Interesantów będę przyjmować od godziny 10 do 16 we wzmiankowanej kancelarii. Mój prywatny numer telefonu to 11-25, a adres: Telefonnaja 6/10. Numer telefonu służbowego to 58-78.

Naczelnik portu handlowego ma zatroszczyć się, aby wyładunek ze statków i załadunek do wagonów wykonywali ambale[28], a nie askerzy[29]. Naczelnik kolei żelaznych zarządzi otoczenie przystani kolejowej przez funkcjonariuszy ochrony.

Jako szef Sztabu Generalnego M. Sulkiewicz zajmował się nie tylko kwestiami stricte wojskowo-taktycznymi, ale kontrolował także takie dziedziny, jak doprowadzenie do użytku dróg żelaznych i szos, zorganizowanie niezawodnej łączności telegraficznej między Baku i innymi ważnymi punktami w kraju, zebranie zapasów żywnościowych na wypadek wojny, urzeczywistnienie w pełnym rozmiarze planów mobilizacyjnych, organizację ruchów ochotniczych i wojny partyzanckiej, utworzenie oddziałów milicji w wybranych regionach republiki.

Generał Sulkiewicz aktywnie uczestniczył w opracowaniu wzorów umundurowania dla różnych rodzajów wojsk i szkół wojskowych, sztandarów, symboliki i akcesoriów na naszywkach. W specjalnym rozkazie nakazywał zastosowanie w opracowywanej symbolice tradycji starożytnych wojskowych znaków muzułmańskich i turkijskich. Uczestniczył w otwarciu szkoły cyklistów wojskowych dla 120 uczniów we wrześniu 1919 roku w Gandży.

24 kwietnia 1920 roku, w ostatnim okresie niezależności Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu, w ramach podróży po państwach południowego Kaukazu, do kraju przybyła polska Misja Specjalna z ministrem pełnomocnym, późniejszym pierwszym ambasadorem Polski w USA, Tytusem Filipowiczem. Pomimo napiętej sytuacji delegacji przyjęto z należytą uwagą i bardzo gościnnie. Wizyta wywarła też pewien wpływ na samego Sulkiewicza. W nocy z 27 na 28 kwietnia, pod ciosami 11 Armii Czerwonej, padł rząd i parlament Azerbejdżanu. Bolszewicy przejęli władzę, aresztowali członków rządu i parlamentu, oficerów Armii Narodowej, a przy okazji również delegację polskich dyplomatów. Kaprys losu sprawił, że Maciej Sulkiewicz spędził swe ostatnie dni w bajłowskim więzieniu w towarzystwie azerbejdżańskich generałów i swych polskich rodaków.

---

[28] *Ambal* (z arabskiego *hammal* – tragarz, ładowacz) – początkowo nazywano tak perskich ładowaczy w portach dolnej Wołgi oraz Morza Kaspijskiego, później wszystkich niezależnie od pochodzenia. Potocznie: zdrowy, silny człowiek (przyp. tłum.).

[29] Azer. əsgər, əsgərlər – żołnierz, żołnierze (przyp. tłum.).

Pierwszy w historii szef Sztabu Generalnego azerbejdżańskiej armii, generał lejtnant Maciej (Mamed bej) Sulkiewicz, wyrokiem Czeka został rozstrzelany 15 lipca 1920 roku. Niewątpliwie dzień ten może być nazwany jednym z pierwszych tragicznych momentów współczesnej historii wojennej Azerbejdżanu. Wraz z Maciejem Sulkiewiczem stracono generałów Habiba beja Salimowa, Murada Gireja Tlehasa, Abdulhamida Gajtabaszego, Ibrahima beja Usubowa, Sejfeddina Mirzę Kadżara, Kazima Mirzę Kadżara. Każdy z nich był zawodowym wojskowym, który przebył chwalebną drogę na wojennym szlaku.

Tak napisał w swych wspomnieniach Mammed Amin Rasulzade:

[…] Siedzący wraz z nim Mehmed Ali bej mówił: „Generałowi kazali iść za czekistami. Zrozumieliśmy, że oto nastał czas jego śmierci. Nie odważyliśmy się spojrzeć mu w oczy, nie mogliśmy znaleźć odpowiednich słów. Generał Sulkiewicz wyprzedził nas, wypowiadając cichym, ale pewnym głosem słowa, których nigdy nie zapomnę: »*Jestem szczęśliwy, że umieram jako żołnierz muzułmańskiej armii. Żegnajcie!*«*”.*

Zgodnie z archiwalnymi dokumentami nie tylko generał Sulkiewicz przyjechał z Krymu do Azerbejdżanu. Kierownikiem kancelarii Rady Ministrów Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu był kolejny przedstawiciel słynnego rodu polsko-litewskich Tatarów Leon Najman-Mirza Kryczyński, a prokuratorem bakińskiej Izby Sądowej, a jednocześnie zastępcą ministra sprawiedliwości, jego brat Olgierd Najman Mirza Kryczyński. Szefem kancelarii Ministerstwa Spraw Zagranicznych był Kazim bek Sulkiewicz. Niestety, nie udało się ustalić stopnia jego pokrewieństwa z generałem.

Jedna z przedstawicielek rodu Sulkiewiczów, Marjam *hanym*[30]*, nauczała w żeńskiej szkole muzułmańskiej, ufundowanej przez znanego milionera G.Z.A. Tagijewa, i brała aktywny udział w pracach Damskiego Muzułmańskiego Towarzystwa Charytatywnego. Lejla hanym* Sulkiewicz pracowała jako referent w kancelarii parlamentu Azerbejdżanu. W armii DRA służył kolejny przedstawiciel szlacheckich rodów polsko-litewskich Tatarów, rotmistrz Michał (Michaił) Iskanderowicz (Aleksandrowicz) Talkowski. Prawdopodobnie był wraz z generałem Sulkiewiczem w Korpusie Muzułmańskim i przybył z nim początkowo na Krym, a następnie do Azerbejdżanu. M. Talkowski był krewnym M. Sulkiewicza. Matką rotmistrza była Elżbieta Talkowska z domu

[30] Azer. *xanım* – pani (przyp. tłum.).

Sulkiewicz, a ojcem urodzony w guberni wileńskiej generał major Iskender (Aleksander) Osmanowicz Talkowski – potomek sławnego rodu, w którym występowali królewscy rotmistrzowie, porucznicy, korneci ułańskich pułków, podpułkownicy i pułkownicy, prawnicy, członkowie sądów okręgowych. Byli też emigranci: w roku 1720 do Turcji wyjechali Assan, Daud, Mustafa i Ismail Talkowscy, a ich majątki przejęli najbliżsi krewni.

Znany polski orientalista Jakub Szynkiewicz[31] uważał, że nazwisko Talko/Talkowski wywodzi się od arabskiego „tali" (spolonizowane zdrobnienie „talko"), co oznacza „szczęście", „szczęśliwy", lub od „tali" – „czytający Koran", „taliban". Możliwe jest również pochodzenie od arabskiego „talk" – „wolny", „swobodny".

Islam był religią państwową Złotej Ordy od roku 1312, czyli czasu panowania chana Uzbeka, co spowodowało, że od tego okresu wśród Tatarów zaczęły pojawiać się arabskie nazwy i znaczenia. Najprawdopodobniej nazwisko Talkowski powstało od staroturkijskiego słowa „tal" („delikatny", „gibki"), od którego zgrabnego i delikatnego człowieka określano niegdyś mianem „tal buzług". Możliwe jest także inne znaczenie tego samego słowa: „podrzucający", „uderzający". Tak nazywano najzręczniejszego gracza w ulubionej, starodawnej konnej zabawie turkijskiej *czowgan*[32], który otrzymywał prawo do rozpoczęcia gry poprzez podrzucenie i uderzenie piłki pałką.

Rewolucja październikowa całkowicie odmieniła losy rodziny Talkowskich. Ojciec – generał I. Talkowski i jego drugi syn Iskander Talkowski (porucznik Lejb-Gwardyjskiego Pawłowskiego Pułku) przeszli na stronę władzy sowieckiej. W sierpniu 1920 roku były generał Talkowski wyjechał do Baku. Prawdopodobnie miał tam objąć kierownictwo Azerbejdżańskiej Ogólnej Szkoły Wojskowej, co potwierdzał w ankiecie z 31 stycznia 1921 roku. Sądząc wszakże po odnalezionej w archiwach karcie kandydackiej generała (także z 31 stycznia 1921 roku), to jego ostatnim stanowiskiem wojskowym, z którego zrezygnował z powodu choroby, było kierownictwo Pierwszymi Kazańskimi Muzułmańskimi Kursami Dowódczymi Piechoty. Możliwe, że kierował szkołą w Baku, oczekując na zwolnienie z armii. Inną przyczyną przyjazdu do Baku mogła być również chęć spotkania się ze swoim synem M.

[31] Mufti RP, dr. (przyp. tłum.).

[32] Azer. *çövkən* (przyp. tłum.).

Talkowskim, byłym oficerem armii azerbejdżańskiej, i uchronienie go przed represjami Czeka.

Trwająca czterdzieści siedem lat służba wojskowa odbiła się na zdrowiu byłego generała. Po odejściu ze szkoły wojskowej, Iskander Talkowski od 27 stycznia 1921 roku pracował jako naczelnik archiwum Sztabu 11 Armii Czerwonej. Zmarł w tym samym roku, mając 62 lata. Jego syn, Michał, umarł w Baku w roku 1924.

Jusif Agajew

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Daniel Czachorowski

Юсиф Агаев, военный историк, Генерал Мацей Сулькевич (turan.az)

Liga Sulkiewicza. Litewscy Tatarzy u władzy na Krymie

100 lat temu [107], 25 czerwca 1918 roku, na Krymie rozpoczął swoją działalność pierwszy Rząd Krajowy – przejściowy organ władzy półwyspu w burzliwych latach wojen i rewolucji. Ciekawostką tego rządu był fakt, że stanowiska kierownicze zajmowali nie Tatarzy krymscy, a litewscy na czele z przewodniczącym Sulejmanem Sulkiewiczem [...].

Maciej (Sulejman) Sulkiewicz. Od kadeta do generała

Maciej (Matwiej) Aleksandrowicz Sulkiewicz urodził się 20 czerwca lub lipca 1865 roku w rodzinnym majątku Kiemiejsze niedaleko miasta Lida w guberni wileńskiej (obecnie Białoruś) [do r. 1945 w Rzeczypospolitej Polskiej] w szlacheckiej rodzinie huzarów podpułkownika Aleksandra Sulkiewicza i Rozalii Sobolewskiej.

W roku 1883 młody Sulkiewicz ukończył Michajłowski Korpus Kadetów w Woroneżu i 1 września tego samego roku wstąpił do służby wojskowej. W roku 1886 ukończył z I kategorią (tj. z wyróżnieniem) Michajłowską Szkołę Artylerii, a w sierpniu w stopniu podporucznika został przydzielony do 6 Brygady Artylerii, gdzie służył w trzeciej, następnie w czwartej baterii w wydziale gospodarczym. Dwa lata później awansował na porucznika.

Od sierpnia roku 1889 do maja 1894 młody obiecujący oficer studiował w Cesarskiej Nikołajewskiej Akademii Wojskowej (Akademia Sztabu Generalnego), którą również ukończył z I kategorią. Po zakończeniu studiów Sulkiewicza skierowano do Odeskiego Okręgu Wojskowego, na stanowisko oficera w sztabie 7 Korpusu Armijnego. Latem tego samego 1894 roku, z zaledwie miesięczną przerwą, dwukrotnie awansował: na sztabskapitana i kapitana. Brał udział w manewrach okręgu, był członkiem komisji egzamina-

cyjnej na zakończenie szkoły junkrów kawalerii w Jelizawietgradzie (obecnie Kropywnyckyj).

Następnie – nowe szczeble na drabinie kariery. Od 21 sierpnia 1895 roku do 20 lutego 1897 Sulkiewicz pełnił obowiązki starszego adiutanta sztabu 34 Dywizji Piechoty; od 12 października 1896 roku do 19 października 1897 dowodził kompanią w 59 Lubelskim Pułku Piechoty; od 20 lutego 1897 roku do 16 stycznia 1898 – starszy oficer do zadań specjalnych w sztabie 8 Korpusu Armijnego, a bezpośrednio po tym i do 6 grudnia 1899 roku – starszy adiutant tego samego sztabu.

Rok 1899 stał się dla Sulkiewicza szczególny. Awansował do stopnia podpułkownika, otrzymał swoje pierwsze odznaczenie – Order św. Stanisława III klasy, zaś od 6 grudnia został starszym adiutantem sztabu całego Odeskiego Okręgu Wojskowego.

W lipcu następnego roku jako członek delegacji okręgu Sulkiewicz odwiedził Imperium Osmańskie. Na swoim stanowisku pozostawał do 7 sierpnia 1900 roku, po czym jako oficer sztabowy do zadań specjalnych w sztabie Korpusu Desantowego wyruszył, aby wziąć udział w walkach w Chinach. Imperium Rosyjskie stłumiło tam powstanie Yihetuan, wzniecone przez Chińczyków przeciwko obcej kolonizacji kraju. Później został odznaczony brązowym Medalem Za Kampanię w Chinach i Orderem św. Anny III klasy (1901).

Po powrocie, 17 grudnia 1900 roku, Sulkiewicz został mianowany szefem sztabu twierdzy Oczaków. Pełnił tę funkcję do 1 kwietnia 1902 roku, jednocześnie ponownie dowodząc batalionem 59 Lubelskim Pułkiem Piechoty (7 maja – 9 września 1901). Od 1 kwietnia 1902 roku do 3 października 1903 Sulkiewicz zajmował stanowisko oficera sztabowego do specjalnych poruczeń przy sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego, po czym jego kariera ponownie nabrała rozpędu.

Po wykazaniu się podczas próbnej mobilizacji w powiecie tyraspolskim, wyróżnieniu się w ćwiczeniach okręgowych w znajomym Oczakowie i Benderach, Sulkiewicz w sierpniu 1903 roku udał się w podróż służbową do Austro-Węgier, a we wrześniu w Sewastopolu brał udział w przygotowaniu obchodów 50. rocznicy wojny krymskiej. I tak 3 października został szefem sztabu 15 Dywizji Piechoty, natomiast w grudniu „za wyróżnienie" otrzymał stopień pułkownika.

W roku 1904 wybuchła wojna rosyjsko-japońska i Sulkiewicz udał się do Mandżurii. Tam poznał Sameda beja Mehmandarowa i Alego Agę Szychlinskie-

go, z którymi później współpracował w Azerbejdżańskiej Republice Demokratycznej. I choć szczegółów nie znamy, zapewne pokazał się tam z najlepszej strony – zaraz po zakończeniu działań wojennych na pułkownika spadł deszcz odznaczeń: Order św. Stanisława II klasy (1905), Św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i łukiem (1906), św. Anny II klasy z mieczami (1906), św. Włodzimierza III klasy za nienaganną służbę (1908) oraz, co jest szczególnie zaskakujące dla oficera sztabowego, Złotym Orężem z napisem „Za Waleczność" (20.05.1907).

Po wojnie przez całe pięć lat, od 11 czerwca 1905 roku do 23 czerwca 1910, Sulkiewicz dowodził 57 Modlińskim Pułkiem Piechoty w swojej 15 Dywizji.

Rok 1910 przyniósł kolejny zwrot w karierze Sulkiewicza. Po krótkiej służbie jako oficer sztabowy do specjalnych poruczeń przy szefie Sztabu Generalnego (23 czerwca – 17 października 1910) ponownie otrzymał awans „za zasługi" – tym razem na generała majora – i tego samego październikowego dnia objął stanowisko generała kwatermistrza okręgowego w sztabie Irkuckiego Okręgu Wojskowego. Po służbie w pobliżu Bajkału od 17 października 1910 roku do 14 czerwca 1912 generał Sulkiewicz wrócił na dwa lata do Odessy, do tego samego 7 Korpusu, w którym rozpoczął służbę sztabową, ale już jako szef sztabu. W tym czasie uhonorowano go nowymi odznaczeniami: Krzyżem Komandorskim Orderu Korony Rumunii i Krzyżem Komandorskim Orderu Gwiazdy Rumunii (główne odznaczenie królestwa).

Jednak przy tym wszystkim Maciej Sulkiewicz nie był ani szorstkim żołnierzem, ani „salonowym" oficerem na parady, a w trakcie swojej służby znajdował czas na działalność kulturalną i naukową. Jego artykuły o tematyce wojskowej były znane jego kolegom w Imperium Rosyjskim i za granicą. W roku 1902 na własny koszt wydał ponownie książkę *Badania nad pochodzeniem i sytuacją Tatarów litewskich* profesora uniwersytetu w Petersburgu Antoniego Muchlińskiego i sam napisał do niej przedmowę. Wchodził Sulkiewicz także w skład uroczystych komisji, które uroczyście odsłoniły pomnik Aleksandra Suworowa w Oczakowie w roku 1907 i Eduarda Totlebena w Sewastopolu w roku 1909. Wreszcie, już jako generał, w roku 1912 został pełnoprawnym członkiem Taurydzkiej Naukowej Komisji Archiwalnej, głównego ośrodka naukowego Krymu.

W przededniu oraz w pierwszym roku I wojny światowej Sulkiewicz stał na czele sztabu 11 Korpusu Armijnego Kijowskiego Okręgu Wojskowego (23.05.1914 – 26.02.1915), ale utalentowani oficerowie byli potrzebni

w jednostkach operacyjnych, więc od 26 lutego 1915 roku znalazł się na linii frontu jako dowódca 33 Dywizji Piechoty. W maju 1915 roku jego dywizja wzięła udział w walkach pod Gorlicami, gdzie wojska austro-niemieckie zadały Rosjanom dotkliwą porażkę.

Za „wyróżnienia bojowe" 8 stycznia 1916 roku (ze starszeństwem od 26 kwietnia 1915 r.) otrzymał awans na generała lejtnanta – stopień ten stał się najwyższym osiągnięciem Sulkiewicza. Następnie w ciągu roku został kolejno zastępcą dowódcy 21 Korpusu, w skład którego wchodziła jego dywizja, a później szefem sztabu korpusu.

Zasługi bojowe na froncie zachodnim (rejon dzisiejszej Białorusi) przyniosły mu nowe odznaczenia: Order św. Stanisława I klasy z mieczami (1915), św. Anny I klasy z mieczami (1915), św. Włodzimierza II klasy z mieczami (1916), a ponadto miecze do zdobytego wcześniej Orderu św. Włodzimierza III klasy (1916).

Dowódca 21 Korpusu Wiktor Szyrokow tak opiniował Sulkiewicza pod koniec roku 1916: „Zdrowia mocnego. Z łatwością znosi trudy życia, zarówno polowego, jak i bojowego. Przyjemny, ale cierpliwy charakter. Świetnie zaznajomiony ze wszystkimi rodzajami broni. Wykazuje wielką energię i zaradność w szkoleniu powierzonych mu wojsk; ma doskonałe doświadczenie bojowe. Samodzielnie analizuje złożone warunki bojowe, bez uciekania się do instrukcji najwyższego dowództwa. W walce jest spokojny i rozsądny. Pod względem swego służbowego i moralnego autorytetu generał lejtnant Sulkiewicz jest wzorowym dowódcą dywizji, rekomendowanym do późniejszego awansu na dowódcę korpusu przy zachowaniu starszeństwa. Posiadacz Georgijewskiego Oręża".

27 lutego 1917 roku Sulkiewicz stał na czele 37 Korpusu, który stacjonował na terenie dzisiejszej Łotwy, zasłużenie wspinając się niemal na sam szczyt hierarchii wojskowej Imperium Rosyjskiego... i dokładnie tego samego dnia rewolucja lutowa zwyciężyła w Piotrogrodzie. Pozostały trzy dni do zrzeczenia się tronu przez Mikołaja II i rozpoczęcia w kraju nowej ery.

Dla Sulkiewicza nastały trudne czasy.

Wszystkie daty podane są w starym stylu.

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Лига Сулькевича. Литовские татары у власти в Крыму | Ислам в Украине (islam.in.ua)

Aleksander Stepanczenko

Generał Sulejman Sulkiewicz i Krymski Rząd Krajowy w roku 1918

Bolszewicki przewrót, który dokonał się w Piotrogrodzie w listopadzie 1917 roku, dał narodom byłego Imperium Rosyjskiego szansę na samostanowienie i utworzenie niezależnych państw. W Finlandii, Polsce, krajach bałtyckich, na Ukrainie i na Kaukazie partie polityczne i organizacje społeczne z entuzjazmem przystąpiły do budowy państwa. Ich sukces lub porażka zależały od zdolności przywódców narodowych do błyskawicznej orientacji w dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej oraz umiejętności stworzenia skutecznego systemu rządów i sił zbrojnych.

Do niepodległości dążyły nie tylko duże narody z elitami politycznymi i zasobami gospodarczymi. Rdzenni mieszkańcy Krymu, Tatarzy krymscy, już w grudniu 1917 roku utworzyli na półwyspie własne państwo – Krymską Republikę Ludową. Jednak w wyniku powstania komunistycznego w styczniu i lutym 1918 roku zostało ono utopione we krwi. Nowe władze bolszewickie proklamowały Sowiecką Socjalistyczną Republikę Taurydy. Ten byt państwowy znajdował się pod całkowitą kontrolą Moskwy i istniał do końca kwietnia 1918 roku.

Zgodnie z postanowieniami traktatu pokojowego, jaki został zawarty w Brześciu w lutym 1918 roku między państwami centralnymi a Ukraińską Republiką Ludową, terytorium Krymu miało zostać włączone do niemieckiej strefy okupacyjnej. Jednak roszczenia do Krymu zgłaszały nie tylko Niemcy, ale także Ukraina oraz Imperium Osmańskie.

29 kwietnia w Kijowie doszło do zamachu stanu, a władzę objął hetman Pawło Skoropadski. 10 maja nowy przywódca państwa ukraińskiego wysłał

notę do ambasadora Niemiec Filipa Mumma von Schwarzensteina, w której stwierdził m.in.: „Ukraina bez Krymu nie mogłaby stać się silnym państwem, a dotyczy to zwłaszcza strony gospodarczej [...] Jednocześnie doszłoby do napięć w stosunkach z państwem, któremu Krym zostałby przekazany".

Władze niemieckie miały jednak inne plany odnośnie przyszłości Krymu. Berlin postanowił zignorować żądania Kijowa i Stambułu. Szef niemieckiej administracji okupacyjnej na Krymie, generał Robert von Kosch, zlecił znanemu i popularnemu generałowi Sulejmanowi (Maciejowi) Sulkiewiczowi utworzenie rządu krajowego. Wcześniej dowodził on 1 Korpusem Muzułmańskim, który przestał istnieć na początku 1918 roku, a następnie wraz z grupą oficerów wyznania muzułmańskiego wyjechał na Krym.

Sulkiewicz objął stanowisko premiera, ministra wojny i ministra spraw wewnętrznych. Do rządu wszedł również jeden z przywódców krymskotatarskiego ruchu narodowego, Dżafer Sejdamet. Jednocześnie Kurułtaj, który wznowił działalność po odejściu bolszewików, został pozbawiony prawa do reprezentowania Tatarów krymskich pod pretekstem, że na półwyspie nie może być „dwóch rządów".

Relacje między Krymem a Ukrainą stały się konfrontacyjne. P. Skoropadski wielokrotnie proponował Sulkiewiczowi włączenie Krymu do Ukrainy jako regionu autonomicznego, ale ta oferta została odrzucona. Napięte relacje doprowadziły do tego, że w sierpniu rząd Skoropadskiego rozpoczął blokadę gospodarczą półwyspu.

Wstrzymane zostały wszystkie rodzaje środków transportu i komunikacji, w tym kolejowe i morskie. Pośrednictwa w konflikcie podjęły się Niemcy. We wrześniu odbyły się dwie rundy trudnych negocjacji. W rozpaczliwej sytuacji Krym zgodził się na przyłączenie do Ukrainy. Kijowowi powierzono odpowiedzialność za sprawy obronne, przy jednoczesnym utrzymaniu armii terytorialnej, oraz politykę zagraniczną i celną.

Połączenie obu państw miało się zakończyć w listopadzie 1918 roku. Jednak 14 listopada na Ukrainie wybuchło powstanie antyhetmańskie. Tego samego dnia rząd krajowy generała Sulkiewicza podał się do dymisji. Nowe władze Krymu ukierunkowały swoją politykę na państwa Ententy i ruch białogwardzistów pod wodzą Antona Denikina i Aleksandra Kołczaka.

W grudniu 1918 roku w Sewastopolu wylądowały wojska angielsko-francuskie, a za nimi jednostki Armii Ochotniczej. Krym pogrążył się w otchłani wojny, która zakończyła się w listopadzie 1920 roku zajęciem półwyspu przez siły bolszewickie pod dowództwem Michaiła Frunzego.

Po ustąpieniu generał Sulkiewicz udał się do Azerbejdżanu, gdzie objął stanowisko szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu. Jednak również tam jego służba była krótka. Niepodległe państwo azerbejdżańskie zostało zniszczone w wyniku agresji bolszewickiej Rosji w maju 1920 roku.

Po zdobyciu Baku przez Armię Czerwoną generał Sulkiewicz został aresztowany przez Czeka. Wybitny polityk i działacz społeczny Azerbejdżanu, Mammed Rasulzade, który był więziony z generałem w bajyłowskim więzieniu [azer. Bayıl], wspominał: „Generałowi rozkazano iść za oficerami Czeka. Zrozumieliśmy, że nadszedł czas jego śmierci. Nie śmieliśmy spojrzeć mu w oczy, nie potrafiliśmy znaleźć odpowiednich słów. Sulkiewicz wyprzedził nas, wypowiadając cichym, lecz pewnym głosem słowa, których nigdy nie zapomnę: »Cieszę się, że umieram jako żołnierz armii muzułmańskiej. Żegnajcie!«". Sulejman Sulkiewicz został stracony 15 lipca 1920 roku.

Aleksander Stepanczenko
Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Александр Степанченко, Генерал Сулейман Сулькевич
и Крымское краевое правительство в 1918 году | Ислам в Украине

Nasiman Jagublu

Maciej Sulkiewicz (1865–1920) Szef Sztabu Generalnego Armii Azerbejdżańskiej

Znany dowódca wojskowy, generał lejtnant Maciej Sulkiewicz urodził się w roku 1865 na terenie współczesnej Białorusi [do roku 1945 Rzeczpospolita Polska] w rodzinie Tatarów polskich w rodowym majątku Kiemiejsze. Jego ojciec, Aleksander, był pułkownikiem pułku huzarów.

Skąd wzięła się nazwa „polscy Tatarzy"? Badacz W. Gulijew, w swoich badaniach nad M. Sulkiewiczem, pisze: „Ta niewielka grupa etniczna jest wymieniana w różnych źródłach pod różnymi nazwami – Tatarzy litewscy, Tatarzy polscy, Lipkowie. Jednak od początku XX wieku preferowano nazywanie ich Tatarami polskimi [...] Ponieważ wszystkie historyczne terytoria, na których Tatarzy zamieszkiwali w zwartym osadnictwie, w tym Wielkie Księstwo Litewskie, znajdowały się na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów, uważanej za poprzedniczkę współczesnej Polski"[33].

Imię generała w rozmaitych źródłach zapisywane jest różnie: Matwiej, Maciej, Sulejman, Mahmed itd. Jednak w dokumentach archiwalnych oraz protokole, który sporządzono po jego aresztowaniu, figuruje jako Matwiej.

M. Sulkiewicz urodził się 20 czerwca 1865 roku. Według W. Gulijewa, „mimo że język tatarski był w rodzinie zapomniany, od najmłodszych lat wychowywano go jako Tatara i muzułmanina. Jego życiowa droga była z góry określona, jak to miało miejsce w przypadku większości tatarskiej szlachty

[33] V. Quliyev. Polşa tatarları Azərbaycan dövlətçiliyinin xidmətində: Masey Sulkeviç. "525-ci qəzet", 9 dekabr 2006-cı il.

mieszkającej w Wielkim Księstwie Litewskim i w Polsce – Maciej od dzieciństwa był wychowywany na żołnierza".

Pierwsze wykształcenie wojskowe M. Sulkiewicz otrzymał w Woroneskim Korpusie Kadetów i Michajłowskiej Szkole Artylerii w Petersburgu. 3 października 1888 roku wstąpił do Akademii Sztabu Generalnego Imperium Rosyjskiego. W roku 1883 rozpoczął służbę w armii carskiej Rosji i szybko osiągnął następujące stopnie: w 1886 roku – porucznika, w 1899 roku – podpułkownika, w 1910 roku – generała majora, a w 1915 roku – generała lejtnanta. Za swoją służbę wojskową M. Sulkiewicz został odznaczony Orderem Świętego Stanisława i mianowany starszym adiutantem sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego.

W latach 1904–1905 walczył w wojnie rosyjsko-japońskiej, za którą został odznaczony Orderem św. Anny II klasy oraz Orderem św. Włodzimierza IV klasy. W roku 1912 M. Sulkiewicz pełnił funkcję szefa sztabu 7 Korpusu Armijnego, a podczas I wojny światowej dowodził Korpusem Muzułmańskim.

Jego znajomość z założycielami armii azerbejdżańskiej – generałem Samadem bejem Mehmandarowem i Alim agą Szychlinskim – miała miejsce również na frontach wojny rosyjsko-japońskiej, w Port Arthur.

Wszechrosyjski Zjazd Muzułmanów, który odbył się w dniach 2–11 maja 1917 roku, odegrał kluczową rolę w odrodzeniu społeczności turecko-muzułmańskiej, żyjącej pod rosyjskim uciskiem po lutowej rewolucji burżuazyjnej 1917 roku. Aby zapewnić bezpieczeństwo ludności turecko-muzułmańskiej, zjazd przyjął rezolucję „O strukturach wojskowych". Na kolejnym Wszechrosyjskim Zjeździe, który miał miejsce w dniach 21–31 lipca 1917 roku, podjęto decyzję o utworzeniu Rady Żołnierskiej. Decyzją zjazdu tworzenie jednostek wojskowych, składających się z żołnierzy i oficerów wyznania muzułmańskiego, powierzono Maciejowi Sulkiewiczowi.

Jeden z najważniejszych okresów działalności M. Sulkiewicza związany był z Krymem. W roku 1918 przybył na półwysep i został wybrany przewodniczącym (premierem) oraz ministrem spraw wewnętrznych i wojskowych utworzonego tam Krymskiego Rządu Krajowego. Znaczącego wsparcia w tym przedsięwzięciu udzielili mu Niemcy.

Po opuszczeniu Krymu przez wojska niemieckie, półwysep zajął A. Denikin i 15 listopada 1918 roku M. Sulkiewicz musiał przekazać władzę drugiemu Krymskiemu Rządowi Krajowemu, na którego czele stanął S. Krym. Ze względu na wielki autorytet, jaki zyskał sobie na Krymie, Tatarzy na znak szacunku nazywali Sulkiewicza Sulejmanem Paszą[34].

Następnie M. Sulkiewicz przybył do Azerbejdżanu, gdzie stał się znany pod imieniem Mahmed. Początkowo pełnił funkcję dowódcy 1 Korpusu Muzułmańskiego w Gandży, a 26 marca 1919 roku, rozkazem nr 147 Ministerstwa Wojny, został mianowany szefem Sztabu Generalnego Armii Azerbejdżanu. Jego żona, Marjam *hanum*, pracowała w Szkole dla Dziewcząt G.Z. Tagijewa i była aktywną członkinią Muzułmańskiego Towarzystwa Charytatywnego w Baku.

M. Sulkiewicz był członkiem Komitetu Państwowego powołanego 9 czerwca 1919 roku z rekomendacji parlamentu Azerbejdżanu, przy aktywnym udziale przewodniczącego Gabinetu Ministrów N. Jusifbejlego. W czerwcu 1919 roku generał w imieniu rządu podpisał układ wojskowy zawarty między Azerbejdżanem a Gruzją. W Archiwum Państwowym Republiki Azerbejdżanu znajdują się również inne cenne dokumenty wojskowe z jego podpisem. Są one pomocne w badaniu działalności M. Sulkiewicza jako dowódcy wojskowego.

M. Sulkiewicz był wymagającym dowódcą i szefem Sztabu Generalnego. Rozkaz nr 5, podpisany przez niego 17 maja 1919 roku w Gandży, zawiera następujące uwagi: „Błędy są zawsze możliwe. Środki publiczne pochodzące ze skarbu państwa muszą być wydatkowane bezpośrednio na ich cel i udokumentowane. Jeśli zachowana zostanie wielka dbałość o interesy armii i skarbu państwa, to pochwała i wdzięczność dla tych, którzy tę troskę zapewnili, będą jeszcze większe”[35].

Generał przywiązywał również dużą wagę do rozwoju narodowej armii Republiki Azerbejdżanu. Rozkaz nr 561, wydany przez niego jako szefa Sztabu Generalnego 10 sierpnia 1919 roku, posiada interesujące zapisy. Stanowi on, że flaga przygotowana dla pułków piechoty i kawalerii, a także samo-

[34] Ş.Nəzirli. Güllələnmiş Azərbaycan generalları. B., 2006, s. 59 47 N. Yaqublu. Cümhuriyyət Qurucuları. B., 2018, s. 394.

[35] Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f.2894, s. 1 ,i. 4, v.135.

dzielnych batalionów i szkół wojskowych azerbejdżańskiej armii, powinna mieć po jednej stronie napis „Azerbejdżan", a po drugiej „Z pomocą Allaha zwycięstwo jest bliskie!". Określono również, że pasy na obrzeżach flagi powinny przypominać wzory na grobie emira Timura w Samarkandzie[36].

Inny rozkaz Ministerstwa Wojny Republiki Azerbejdżanu z dnia 19 sierpnia 1919 r. brzmiał następująco: „Pilot wojskowy Afszar Chan Tejmurczyn zostaje przyjęty w stopniu porucznika do Armii Republiki Azerbejdżanu i od 17 sierpnia otrzymuje pensję młodszego oficera oraz zapewnia się mu pełne wyżywienie i odzież"[37].

Rozkaz podpisali minister wojny Azerbejdżanu generał artylerii S. Mehmandarow i szef Sztabu Generalnego generał lejtnant M. Sulkiewicz.

W rozkazie nr 433 z 24 września 1919 roku, podpisanym przez generała artylerii Ministerstwa Wojny Republiki Azerbejdżanu A. Szychlinskiego i M. Sulkiewicza, stwierdzono, że trzech oficerów z 1 i 2 dywizji piechoty należy skierować do Głównego Zarządu Sztabu Generalnego w celu przeszkolenia młodych oficerów[38].

Rozkaz nr 459 z 7 października 1919 roku, wydany przez ministra wojny S. Mehmandarowa i szefa Sztabu Generalnego M. Sulkiewicza, mianował pułkownika Koczladze na stanowisko szefa Wojskowej Szkoły Kolejowej. Z rozkazu tego jasno wynika, że w czasach Republiki Azerbejdżanu działała również taka odrębna uczelnia[39].

Ministerstwo Wojny Azerbejdżanu odegrało znaczącą rolę w utrzymaniu porządku społecznego i politycznego w kraju. Zgodnie z rozkazem nr 564, wydanym 8 grudnia 1919 roku przez ministra wojny S. Mehmandarowa i szefa Sztabu Generalnego M. Sulkiewicza, na podstawie decyzji Państwowego Komitetu Obrony z 27 listopada, w wielu regionach republiki rozpoczęto formowanie stałej milicji (policji)[40].

W okresie istnienia Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu, M. Sulkiewicz brał bezpośredni udział w przygotowaniu i przeprowadzeniu operacji

[36] Tamże, v. 149.

[37] Tamże, i. 3, v. 135.

[38] Tamże, i. 4, v. 138.

[39] Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, f. 2894, s. 1, i. 4, v. 139.

[40] Tamże, v. 141.

wojskowych na terytoriach graniczących z Armenią – Nachiczewanie, Górskim Karabachu i Muganie – w celu zachowania integralności terytorialnej młodego państwa. Skierowany do premiera N. Jusifbejla raport, podpisany 7 lipca 1919 roku przez ministra wojny Azerbejdżanu S. Mehmandarowa i szefa sztabu generalnego M. Sulkiewicza, stwierdzał, że w obliczu wzmożonej aktywności sił zbrojnych Denikina, terytoria w kierunku Chaczmazu, a także regiony karabaski i gandżabasarski, gdzie odczuwalne było zagrożenie ze strony Ormian, pozostały niestrzeżone. W liście, jaki 7 września 1919 roku M. Sulkiewicz wysłał do generalnego gubernatora Karabachu H. Sułtanowa, stwierdzono, że Ormianie nie zaakceptują całkowitej utraty Karabachu i wykorzystają każdą okazję, aby go odzyskać. W związku z tym, w celu ustanowienia kontroli nad Ormianami, zażądał, aby garnizony w Chankendi, a w przyszłości w Gorusie, pozostały na miejscu w pełnej sile.

M. Sulkiewicz uważał również za istotne zorganizowanie pieszych i konnych oddziałów partyzanckich, składających się z osób zdolnych do walki i odznaczających się duchem bojowym spośród miejscowej ludności. Zgodnie z jego propozycją planowano utworzenie czterech batalionów, liczących 20–40 miejscowych mieszkańców każdy, i wykorzystanie ich do obrony terytorium.

Podczas, gdy starania M. Sulkiewicza oraz innych azerbejdżańskich generałów koncentrowały się na formowaniu zdolnej do walki armii narodowej, rosyjscy bolszewicy z 60-tysięczną siłą wojskową (niektóre źródła szacują jej liczebność na 70 tysięcy żołnierzy) opanowały Azerbejdżan. Już od pierwszych dni okupacji rozpoczęły się aresztowania generałów armii azerbejdżańskiej. M. Sulkiewicz został aresztowany 8 maja 1920 roku.

W Archiwum Służby Bezpieczeństwa Państwowego Azerbejdżanu zachowały się akta śledcze nr PS-17-46 dotyczące M. Sulkiewicza. Jego imię zapisano jako Matwiej. Staje się jasne, że Sulkiewicz został zatrzymany na podstawie nakazu aresztowania nr 438 wydanego przez Wydział Specjalny przy Rewolucyjnej Radzie Wojskowej 11 Armii RFSRR. W nakazie podano, że ma 54 lata i mieszka przy ulicy Telefonicznej 10 w Baku, a także inne informacje[41].

[41] Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Arxivi, PS – 17046 saylı M.Sulkeviçə aid istintaq işi, v. 1.

Po zapoznaniu się z aktami wyjaśnia się, że w chwili aresztowania w stosunku do M. Sulkiewicza nie toczyło się żadne śledztwo. W aktach tych znajduje się telegram wysłany z Wydziału Specjalnego Wszechzwiązkowej Komisji Nadzwyczajnej w Moskwie we wrześniu 1920 roku z prośbą o informacje na temat Sulkiewicza. W telegramie zwrotnym napisano ołówkiem: „rozstrzelany"[42].

W notatce z 17 czerwca 1920 roku, przechowywanej w archiwum GSB, podano, że został rozstrzelany pod zarzutem „działalności kontrrewolucyjnej", a jego sprawę przekazano do archiwum.

Niektóre badania wskazują, że jego ostatnie słowa przed egzekucją brzmiały: „Jestem szczęśliwy, że umieram jako oficer armii muzułmańskiej!"[43].

Więcej informacji o egzekucji M. Sulkiewicza podaje aresztowany w Baku przez bolszewików Wiaczesław Stanisławowicz Rudziński, dyrektor Wydziału Generalnego Departamentu Dyplomatycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Azerbejdżanu, w książce Sz. Nazirlego *Rozstrzelani generałowie Azerbejdżanu*: „Kiedy się żegnał, był pewien, że idzie na egzekucję. Mimo że nie mieliśmy nadziei na przeżycie, pocieszaliśmy go. Muszę zaznaczyć również to, że generał zachowywał się z wielką godnością i odwagą. Kilka dni później przeczytaliśmy w gazetach informację o egzekucji oskarżonych o »działalność kontrrewolucyjną". Na tej liście znalazło się też nazwisko generała lejtnanta Mameda beja Sulkiewicza«"[44].

Nasiman Jagublu

Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski

Насиман Ягублу, Мацей Сулькевич (1865-1920). Начальник Генерального Штаба Азербайджанской армии, Деятельность поляков в Азербайджане, Баку 2019

Nasiman Jagublu, *Działalność Polaków w Azerbejdżanie*, Baku 2019, s. 32–38

---

42 Tamże, v.9

43 Ş.Nəzirli. Güllələnmış Azərbaycan generalları. B., 2006, s.64

44 Ş.Nəzirli. Güllələnmış Azərbaycan generalları. B., 2006, s.64

Damir Szarafutdinow, Jakow Griszyn

Rosyjski generał Sulejman Sulkiewicz

Fotokopie dokumentów, uprzejmie przesłane przez I.O. Garkuszę, dyrektora Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego, do Głównego Zarządu Archiwalnego przy Gabinecie Ministrów Republiki Tatarstanu, dotyczą działalności generała lejtnanta Sulejmana (Macieja-Matwieja) Sulkiewicza. Są one niezwykle interesujące i rzucają dodatkowe światło na niektóre aspekty jego życia i służby w armii rosyjskiej przed 29 listopada 1916 roku.

Sulejman Sulkiewicz urodził się 20 lipca 1865 roku w rodzinie dziedzicznej szlachty w guberni wileńskiej. Podobnie jak wielu jego rówieśników, potomków wybitnych rodzin polsko-litewskich Tatarów, poświęcił swoje życie służbie wojskowej, zdobywając wykształcenie ogólne w Michajłowskim Korpusie Kadetów w Woroneżu[45]. Stamtąd przeszedł do Michajłowskiej Szkoły Artylerii. Zaczynając jako szeregowy junkier, 6 kwietnia 1884 roku awansował na junkra podoficera, a 11 lipca 1886 roku na junkra podchorążego[46].

Młody szlachcic ukończył akademię z wyróżnieniem i otrzymał stopień podporucznika „z wyznaczeniem rozkazem cesarskim na służbę w 6 Brygadzie Artylerii", gdzie musiał odsłużyć cztery i pół roku „za edukację". W latach 1886–1888 służył w 3 i 4 baterii brygady na stanowisku administratora gospodarstwa bateryjnego, 23 listopada 1888 roku awansował na porucznika.

Obiecujący oficer wyraził chęć kontynuowania nauki w Nikołajowskiej Akademii Sztabu Generalnego i już 14 sierpnia 1889 roku przystąpił do eg-

[45] Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowo-Historyczne (РГВИА). F.409. Or.1. D.46507. L.1.ob.

[46] Tamże.

zaminu wstępnego[47]. Po pomyślnym zdaniu S. Sulkiewicz 3 października został studentem akademii.

Niestety, w trakcie studiów Sulkiewicz zachorował i zmuszony był przerwać naukę i otrzymał skierowanie „do Głównego Zarządu Artylerii w celu wykonywania obowiązków służbowych". 15 października 1892 roku ponownie zdał wszelkie egzaminy i został zapisany „do starszej klasy Akademii Mikołajowskiej". Po ukończeniu studiów, rozkazem Sztabu Generalnego nr 121, Sulkiewicz przeniósł się na kurs dodatkowy[48], który ukończył 1 maja 1894 roku „z wyróżnieniem".

Zgodnie z rozkazem nr 70 zaliczono go do Sztabu Generalnego i skierowano do służby w Odeskim Okręgu Wojskowym. W zamian za studia w akademii musiał odsłużyć sześć lat służbę w resorcie wojskowym[49]. Po otrzymaniu 300-rublowego dodatku na podróż, S. Sulkiewicz przybył do miejsca przeznaczenia 15 czerwca 1894 roku. Miesiąc później, za wybitne osiągnięcia naukowe w Nikołajowskiej Akademii Sztabu Generalnego, awansował na sztabskapitana, a 20 lipca na kapitana[50].

Latem 1894 roku dowódca Odeskiego Okręgu Wojskowego wydał rozkaz nr 5084, zgodnie z którym S. Sulkiewicz został wysłany do sztabu 7 Korpusu Armijnego. Przez prawie cały sierpień uczestniczył w ogólnych mobilnych zgromadzeniach wojsk pod Jekaterynosławem[51].

Następnie został przeniesiony do sztabu Odeskiego Okręgu Wojskowego. Tam S. Sulkiewicz aktywnie uczestniczył w polowych wyjazdach oficerów Sztabu Generalnego na Krym, w komisji egzaminacyjnej dla kadetów Dywizji Kawalerii w Jelizawietgradzie oraz w sierpniowych szkoleniach ogólnych i mobilnych w guberni taurydzkiej. 21 sierpnia 1895 roku objął stanowisko starszego adiutanta w sztabie 34 Dywizji Piechoty. Sulkiewicz pełnił te obowiązki przez prawie rok, uczestnicząc w szkoleniach, manewrach desantowych i wyjazdach z oficerami Sztabu Generalnego do Besarabii i guberni chersońskiej[52].

47 Tamże, L. 2.

48 Tamże.

49 Tamże.

50 Tamże.

51 Tamże. D. 179328, L. 99.

52 Tamże.

We wrześniu 1896 roku został wysłany do 59 Lubelskiego Pułku Piechoty na roczne dowodzenie kompanią. Pięć miesięcy później Sulkiewicz otrzymał nowe stanowisko starszego oficera do zadań specjalnych w kwaterze głównej 8 Korpusu Armijnego, ale mógł je objąć dopiero po odbyciu rocznej kadencji dowódcy 10 kompanii. 16 stycznia 1999 roku Sulkiewicz objął stanowisko starszego adiutanta w kwaterze głównej 8 Korpusu Armijnego[53]. W roku 1899 otrzymał swoje pierwsze odznaczenie – Order Świętego Stanisława, najniższy z rosyjskich orderów – i przez kilka miesięcy pełnił obowiązki szefa sztabu 8 Korpusu Armijnego. W grudniu Sulkiewicz awansował na podpułkownika i został mianowany starszym adiutantem w kwaterze głównej Odeskiego Okręgu Wojskowego. Pełnił tę funkcję do sierpnia 1900 roku[54]. Od 7 do 23 lipca 1900 roku podpułkownik przebywał na misji zagranicznej w Turcji[55].

W dalszej części akt służbowych odnotowano, że uczestniczył w kampanii chińskiej w latach 1900–1901, ale „nie brał udziału w działaniach przeciwko wrogowi". Niemniej jednak na piersi S. Sulkiewicza widniał jasnobrązowy medal „Za kampanię w Chinach 1900–1901"[56]. Jednak, jeśli weźmiemy pod uwagę ostatni wykaz służbowy z 30 stycznia 1913 roku, to nie jest jasne, kiedy S. Sulkiewicz odwiedził Chiny, ponieważ 7 sierpnia 1900 roku został mianowany oficerem sztabowym do zadań specjalnych w sztabie korpusu desantowego i stawił się na miejscu służby 18 września. Z powodu rozwiązania korpusu, rozkazem z 17 grudnia podpułkownika skierowano na stanowisko szefa sztabu twierdzy Oczaków, dokąd S. Sulkiewicz przybył 26 marca 1901 roku[57]. Czy podróż nie była zbyt długa? Autorzy spekulują, że znajdował się w Chinach, gdzie przebywał od grudnia 1900 do marca 1901 roku. Jakie tam obowiązki pełnił, nie wiadomo. Niewykluczone, że jego wyjazd do tego kraju był tajny i że S. Sulkiewicz wypełniał tam specjalną misję dla Sztabu Generalnego.

W kwietniu 1901 roku S. Sukiewicza ponownie przydzielono do 59 Lubelskiego Pułku Piechoty na cztery miesiące. Nowe stanowisko objął dopiero

[53] Tamże. D. 46507, L. 2.

[54] Tamże. L. 3.

[55] Tamże. D. 179328, L. 99.

[56] Tamże. D. 46507, L. 1

[57] Tamże. L. 3.

10 kwietnia 1902 roku: Sulkiewicz został mianowany oficerem sztabowym do zadań specjalnych w sztabie Odeskiego Okręgu Wojskowego[58].

S. Sulkiewicz pozostał w sztabie okręgu przez półtora roku, tj. do października 1903 roku. W tym czasie często podróżował służbowo: do Tyraspola, Benderów, na wyspę Tendra, towarzyszył dowódcy okręgu w objeździe jego wojsk, był z nim podczas pobytu cesarza w Liwadii, a także przy nadzwyczajnym poselstwie tureckim Turhana Paszy, wysłanym przez sułtana w roku 1902 do Liwadii, aby powitać Mikołaja II.

W roku 1903 Sulkiewicz wykonywał specjalne tajne zadanie dla dowódcy okręgu, znajdując się w Sewastopolu w kwaterze głównej Floty Czarnomorskiej, uczestniczył w eksperymentalnej mobilizacji okręgu tyraspolskiego, towarzyszył dowódcy w objeździe okręgu, wizytował twierdze w Oczakowie i Benderach oraz brał udział w ćwiczeniach, manewrach i strzelaniach. Wraz z generałami opracował program szkolenia dla poligonów artyleryjskich w Tyraspolu i Oczakowie. W sierpniu Sulkiewicz udał się do Austro-Węgier, a we wrześniu do Sewastopola, aby wziąć udział w komisji przygotowującej obchody jubileuszu 50. rocznicy obrony Sewastopola[59]. 3 października 1903 roku nastąpiła kolejna nominacja na stanowisko szefa sztabu 15 Dywizji Piechoty; 6 grudnia S. Sulkiewicz awansował na pułkownika.

W czasie wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905 uczestniczył w najwyższym przeglądzie 8 Korpusu Armijnego na wypadek podjęcia kampanii na Daleki Wschód, a 30 września 1904 roku wyjechał z Odessy w składzie sztabu 15 Dywizji Piechoty na teatr działań wojennych i 8 listopada przekroczył granicę w rejonie stacji Mandżuria[60].

Pułkownik S. Sulkiewicz brał udział w bitwie pod Mukdenem (6–25 lutego 1905 r.)[61]. W czerwcu 1905 roku objął dowództwo 57 Modlińskiego Pułku Piechoty. Jednocześnie powierzono mu dowództwo brygady w ramach jego dywizji[62]. W składzie wojsk operacyjnych S. Sulkiewicz pozostawał od 8 listopada 1904 roku do lutego 1906. Przebywał w Mandżurii od zawieszenia

[58] Tamże. L. 5.

[59] Tamże. D. 179328, L. 100.

[60] Tamże. L. 100ob, 101.

[61] Tamże. L. 101ob.

[62] Tamże. D. 46507, L. 4

broni 28 sierpnia 1905 roku do momentu ponownego przekroczenia granicy przez stację Pogranicznaja. 10 sierpnia 1906 roku pułkownik i jego oddział przybyli do miejsca stałego zakwaterowania[63]. Dodajmy, że podczas wojny z Japonią S. Sulkiewicz pokazał się z jak najlepszej strony, o czym świadczą wysokie odznaczenia, jakie otrzymał. I tak, rozkazem nr 238 dla wojsk 2 Armii Mandżurskiej z 25 maja 1905 roku, za zasługi w walce z Japończykami został odznaczony Orderem św. Anny II klasy z mieczami. Rozkazem nr 2014 Naczelnego Wodza z 19 września 1905 roku otrzymał Order św. Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą za wyróżnienie się w rozpoznaniu pod ostrzałem wroga w pobliżu wsi Bejtajzy. 18 listopada 1906 roku S. Sulkiewicza uhonorowano złotą bronią z napisem „Za odwagę" za różnorodne bojowe zasługi w walce z Japończykami[64].

W latach 1907–1910 S. Sulkiewicz tymczasowo dowodził 1 Brygadą 15 Dywizji Piechoty[65], uczestniczył w ćwiczeniach wojskowych, pracował w różnych komisjach, był członkiem komitetu administracyjnego ds. odsłonięcia pomnika generalissimusa księcia Suworowa w Oczakowie (14 września – 3 października 1907 r.), oraz członkiem delegacji na uroczystym odsłonięciu pomnika generała adiutanta hrabiego Totlebena w Sewastopolu (2–4 sierpnia 1909 r.)[66].

23 czerwca 1910 roku S. Sulkiewicza mianowano oficerem sztabowym do specjalnych poruczeń przy szefie Sztabu Generalnego z przeniesieniem do Sztabu Generalnego. Jesienią tego samego roku, za wybitną służbę, awansował do stopnia generała majora z wyznaczeniem na generała kwatermistrza w sztabie Irkuckiego Okręgu Wojskowego[67]. Przybył do Irkucka 10 listopada i tymczasowo pełnił obowiązki szefa sztabu okręgu[68]. 27 listopada został oddelegowany na półtora miesiąca do Harbina i Władywostoku „w celu wykonania zadania osobiście powierzonego przez dowódcę wojsk"[69]. Po powrocie

63 Tamże. D. 179328, L. 101.ob.

64 Tamże. D. 46507, L. 4.ob.

65 Tamże.

66 Tamże. 179328, L. 101.

67 Tamże. D. 46507, L. 5.ob.

68 Tamże. D. 179328, L. 103.

69 Tamże. L. 100.

wyjechał w celach służbowych do Petersburga, gdzie pozostał do 20 lutego 1911 roku[70]. S. Sulkiewicz pełnił służbę w sztabie okręgu do momentu mianowania go 14 czerwca 1912 roku na szefa sztabu 7 Korpusu Armijnego[71].

Jak odnotowano w końcowym raporcie ze służby sporządzonym 20 listopada 1912 roku: „W służbie tego generała nie zaszły żadne okoliczności, które pozbawiałyby go prawa do otrzymania wyróżniającej odznaki nienagannej służby lub wydłużały wymagany do tego okres służby"[72]. W tym czasie S. Sulkiewicz został kawalerem Orderu św. Włodzimierza III klasy. Otrzymał również zgodę na przyjęcie i noszenie Krzyża Komandorskiego Gwiazdy Rumunii III klasy, a także Krzyża Oficerskiego Korony Rumunii[73].

Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowo-Historyczne zachowało ocenę bojową S. Sulkiewicza z roku 1916[74]. Wynika z niej, że 3 marca 1915 roku objął dowództwo 33 Dywizji Piechoty 21 Korpusu Armijnego, a 26 kwietnia 1915 roku awansował do stopnia generała lejtnanta. 29 listopada 1916 roku dowódca 21 Korpusu Armijnego wystawił S. Sulkiewiczowi znakomitą ocenę, którą prezentujemy w całości:

„Cieszy się dobrym zdrowiem. Z łatwością radzi sobie w warunkach polowych i bojowych. Ma łagodną, ale wytrwałą naturę. Doskonale zna właściwości wszystkich rodzajów broni. Podczas szkolenia powierzonych mu oddziałów wykazuje się wielką energią i zaradnością; posiada bogate doświadczenie bojowe. Potrafi zrozumieć złożoną sytuację bojową bez uciekania się do instrukcji dowództwa. W walce spokojny i zaradny. Ze względu na swoje walory służbowe i moralne, generał lejtnant Sulkiewicz jest doskonałym dowódcą dywizji i może awansować na stanowisko dowódcy korpusu zgodnie z zasadą starszeństwa. Posiada Oręż Gieorgijewski. Doskonały".

Dostępne dokumenty wskazują, że S. Sulkiewicz był żonaty z dziedziczną szlachcianką, Jekatieriną Zacharowną, rozwódką Zakalińską, rozwódką

[70] Tamże.

[71] Tamże. D. 46507, L. 5.ob.

[72] Tamże. D. 179328, L. 101.ob.

[73] Tamże. D. 46507, L. 4.ob, 5.ob.

[74] Tamże. D. 8931, L. 1.ob.

Holm, z domu Barsukową. Była wyznania ewangelicko-luterańskiego. Dzieci nie mieli[75].

Zajmując stanowisko szefa sztabu 70 Korpusu Armijnego generał Sulkiewicz otrzymywał na utrzymanie w wysokości 5934 ruble 50 kopiejek (żołd 1500 rubli, stołowe 3000 rubli, zakwaterowanie 1194 ruble 50 kopiejek, zatrudnienie służby 240 rubli)[76].

Służbę w armii rosyjskiej zakończył na początku roku 1918 jako dowódca I Korpusu Muzułmańskiego. Opublikował dwa tomy rozkazów i notatek. Od czerwca 1918 roku pełnił funkcję premiera, ministra wojny i ministra spraw wewnętrznych Krymskiego Rządu Krajowego. Od końca 1919 roku był szefem Sztabu Generalnego armii azerbejdżańskiej. W maju 1920 roku, po wkroczeniu 11 Armii Sowieckiej do Azerbejdżanu, został aresztowany i rozstrzelany jako kontrrewolucjonista.

Damir Szarafutdinow, Jakow Griszyn
Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Musa Çaxarxan Czachorowski
Дамир Шарафутдинов, Яков Гришин,
Российский генерал Сулейман Сулькевич
http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1999_1_2/06/06_2/

[75] Tamże. D. 46507, L. 6.

[76] Tamże. L. 1.

Wilajat Gulijew

Generał Maciej Sulkiewicz

Demokratyczna Republika Azerbejdżanu (lata 1918–1920) stworzona została wolą i wspólnym wysiłkiem elity narodu dążącego do wolności i niezawisłości. [...]

Wśród przedstawicieli narodów turkijskich z honorem i oddaniem służących Pierwszej Demokratycznej Republice Azerbejdżanu byli i tacy, którzy zarówno pod względem historycznym, jak i geograficznym zamieszkiwali tereny odległe od granic naszego państwa. Pomiędzy nimi zaszczytne miejsce zajmowali Tatarzy polscy (lub litewscy). Szczególnie wysoko należy ocenić działalność i zasługi generała lejtnanta Macieja Sulkiewicza (1865–1920), który od marca 1919 roku aż do okupacji bolszewickiej pełnił funkcję pierwszego szefa Sztabu Generalnego Armii Narodowej Azerbejdżanu, a także szefa Kancelarii Rady Ministrów; publicysty i historyka Leona Kryczyńskiego (1887–1939); jego starszego brata, wiceministra sprawiedliwości Olgierda Kryczyńskiego (1885–1942). Ogółem w wojskowych i cywilnych strukturach Republiki Azerbejdżańskiej na różnych stanowiskach pracowało około dwudziestu Tatarów polskich.

Zanim przejdziemy do opisania krótkiej, lecz chwalebnej drogi życiowej (zakończonej tragiczną, bohaterską śmiercią) jednego z przedstawicieli bratniego nam pod względem języka i religii narodu, generała Sulkiewicza, należy odpowiedzieć na pytanie – kim są polscy Tatarzy. [...]

Ta nieliczna grupa etniczna w różnych źródłach określana jest jako „Tatarzy litewscy", „Tatarzy polscy", „polscy muzułmanie", „Lipkowie". Jednak od początku wieku XX przeważnie używa się etnonimu „Tatarzy polscy". Jest to uzasadnione historycznie i logicznie, ponieważ zarówno ziemie Wielkiego

Księstwa Litewskiego, jak Ukrainy Zachodniej i Białorusi Zachodniej, czyli cały obszar zwartego osadnictwa tatarskiego, przez długi czas wchodziły w skład Rzeczypospolitej, której pełnoprawną historyczną i polityczną dziedziczką jest współczesna Polska. [...]

Maciej Sulkiewicz, urodzony jako Tatar polski, który sławę zdobył jako generał rosyjski, całe życie przeżył jako prawowierny muzułmanin i zginął za niepodległość Azerbejdżanu; był godnym synem tego środowiska i kształtujących je wartości. Należy podkreślić, że zmarły prezydent Republiki Azerbejdżanu, Hejdar Alijew, w swoim przemówieniu z okazji 80. rocznicy powstania Narodowych Sił Zbrojnych wymienił jako ich twórców – obok Sameda beja Mehmandarowa i Alego agi Szychlińskiego – także generała Macieja Sulkiewicza.

***

Maciej (w dokumentach rosyjskich – Matwiej) Sulkiewicz przyszedł na świat w rodzinie Tatarów krymskich, którzy w XVI wieku osiedlili się na terenie obecnej Litwy. Jak wiele rodów szlacheckich, przodkowie Sulkiewicza poświęcali się sztuce wojennej. Jego ojciec, Aleksander Sulkiewicz, był podpułkownikiem huzarów. Przyszły generał urodził się 20 czerwca 1865 roku w posiadłości rodowej Kiemiejsze w powiecie lidzkim w ówczesnej guberni wileńskiej; świadczy o tym wpis do księgi metrykalnej meczetu w Niekraszuńcach. Chociaż w rodzinie już od dawna nie mówiono po tatarsku, chłopiec został wychowany jak prawdziwy Tatar i muzułmanin.

Jak u większości szlachty tatarskiej w Polsce i na Litwie jego droga życiowa była z góry określona – od dziecka Macieja wychowywano na żołnierza.

Podstawowe wykształcenie wojskowe Maciej Sulkiewicz odebrał w Woroneskim Korpusie Kadetów i Michajłowskiej Szkole Artylerii. Szkołę tę ukończył jako prymus, otrzymał stopień podporucznika w roku 1886. Dwa lata później awansowano go na porucznika. W roku 1889 porucznik Sulkiewicz został słuchaczem Nikołajewskiej Akademii Sztabu Generalnego Imperium Rosyjskiego. Po ukończeniu Akademii decyzją Sztabu Generalnego został skierowany na kurs uzupełniający, który ukończył jako prymus w maju 1894 roku. W 1910 roku otrzymał stopień generała majora, a już w czasie pierwszej wojny światowej, w 1915 roku awansował na generała lejtnanta.

Do tego czasu Maciej Sulkiewicz zdążył wziąć udział w dwóch wojnach: rosyjsko-chińskiej (1900–1901) i rosyjsko-japońskiej (1904–1905). Jak wykazali historycy tatarscy D. Szarafutdinow i J. Griszyn: „Uczestnicząc w wojnie z Japonią pułkownik Sulkiewicz pokazał się z jak najlepszej strony, czego dowodem są wysokie odznaczenia, jakimi go nagrodzono. I tak rozkazem nr 238 wojsk 2 Armii Mandżurskiej z 25 maja 1905 roku za wyróżnienie się w walce z Japończykami został odznaczony Orderem Świętej Anny II klasy z mieczami. Rozkazem głównodowodzącego nr 2014 z 19 września nagrodzony Orderem Świętego Włodzimierza IV klasy z mieczami i kokardą, zaś 18 listopada 1906 roku za wybitne zasługi wojenne w toku całej kampanii japońskiej otrzymał złotą szablę z napisem „Za odwagę".

Swoich przyszłych współtowarzyszy przy organizowaniu Armii Narodowej niepodległego Azerbejdżanu – Sameda beja Mehmandarowa i Alego agę Szychlińskiego – po raz pierwszy spotkał na wzgórzach Mandżurii, podczas obrony Port Arthur. Od pierwszych dni włączenia się Imperium Rosyjskiego w zmagania pierwszej wojny światowej generał Maciej Sulkiewicz znajdował się w szeregach armii czynnej: najpierw jako szef sztabu korpusu, a następnie jako dowódca 57 Modlińskiego Pułku Piechoty. Jednocześnie powierzono mu dowodzenie brygadą macierzystej dywizji.

Krajan, a także bliski przyjaciel i pierwszy biograf generała, Leon Kryczyński mówi o dużym autorytecie, jakim cieszył się Sulkiewicz u wojskowych rosyjskich: „Jako dowódca generał Sulkiewicz był jednym z najbardziej utalentowanych oficerów Sztabu Generalnego, wyróżniając się wybitnymi zdolnościami naukowymi, organizacyjnymi i taktycznymi; odegrał znaczącą rolę w wyszkoleniu żołnierzy Okręgu Odeskiego, gdzie przepracował kilka lat. Dzięki niemu upowszechniły się manewry, ćwiczenia wojenne oraz inne zajęcia edukacyjne. Oprócz problematyki militarnej, generał żywo się interesował zagadnieniami związanymi z islamem".

Generał Sulkiewicz dał się też poznać jako teoretyk wojskowości. Leon Kryczyński informuje, że artykuły Sulkiewicza dotyczące teorii i praktyki sztuki wojennej zostały zebrane w dwutomowej publikacji, która cieszyła się uznaniem nie tylko w Rosji, ale była też wysoko ceniona przez oficerów sztabowych wielu państw europejskich.

Jednak najciekawsze, że ów wywodzący się z Tatarów polskich oficer armii rosyjskiej, nie tylko wzorowo pełnił służbę, lecz także znajdował czas, chęci i możliwości, by badać i popularyzować religię i etnografię swojego narodu. W 1902 roku z własnej inicjatywy i na własny koszt opatrzył wstępem i opublikował w wydawnictwie Odeskiego Okręgu Wojskowego książkę swego ziomka – polskiego orientalisty, profesora Uniwersytetu Petersburskiego, Antoniego Muchlińskiego (1808–1877), zatytułowaną *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich*.

W czasie pierwszej wojny światowej generał Sulkiewicz dzięki swej wiedzy teoretycznej i wysokiemu profesjonalizmowi na stanowisku szefa sztabu dywizji i korpusu zasłynął jako doświadczony dowódca i był wielokrotnie odznaczany. We wspomnieniach uczestników tej wojny, generałów G. Miletanta, G. Daniłowa, W. Czeremisowa, A. Szuberskiego, Maciej Sulkiewicz jawi się jako oficer o wielkim autorytecie, umiejętny i zdecydowany, utalentowany organizator. Wszyscy podkreślają jego wybitne zalety jako człowieka.

W opinii wydanej generałowi Sulkiewiczowi przez dowódcę 21 Korpusu Armijnego 18 listopada 1916 roku czytamy: „Krzepkiego zdrowia. Trudy życia w pochodach i bojach znosi łatwo. Charakteru łagodnego, ale stanowczego. Ze wszystkimi rodzajami broni obeznany znakomicie. W przygotowanie bojowe powierzonych mu wojsk wkłada wielką energię i rzutkość. Posiada duże doświadczenie bojowe. Potrafi zorientować się w zmieniającej się sytuacji bojowej bez uciekania się do wskazówek wyższego dowództwa. Podczas działań bojowych jest spokojny i zaradny. Ze względu na swe zalety moralne i służbowe generał lejtnant M. A. Sulkiewicz jest znakomitym dowódcą dywizji i przewidziany jest do dalszych awansów przez dowódcę korpusu w porządku starszeństwa. Posiada szablę Kawalera Orderu Św. Jerzego".

* * *

Rewolucja lutowa w 1917 roku poruszyła wszystkie narody byłego Imperium Rosyjskiego, także turkijsko-muzułmańskie. Był to czas, gdy wedle obrazowego wyrażenia Dżalila Mamedgułuzadego – narody ocknęły się z letargu i powracając do korzeni zaczęły szukać zagubionych braci i odbudowywać swe zrujnowane ojczyzny. Odbywający się w takiej sytuacji w Moskwie w dniach 1–11 maja 1917 roku Wszechrosyjski Zjazd Muzułmanów przyjął

rezolucję o organizacjach wojskowych dla zapewnienia bezpieczeństwa wielomilionowej ludności turkijsko-muzułmańskiej byłego imperium, ochrony jego żywotnych interesów oraz praw narodowych, religijnych i politycznych.

Członek sekcji wojskowej Zjazdu, pułkownik Alijew, wysunął projekt utworzenia pod kontrolą Rządu Tymczasowego oddzielnych formacji muzułmańskich. Cała kadra oficerska miała być muzułmańska. Projekt przewidywał sformowanie muzułmańskich pułków i dywizji, przydzielenie im osobnych kuchni, obsługi medyczno-sanitarnej oraz imamów pułkowych. Jednostki te powinny być dyslokowane w miejscach, gdzie odbywać się będzie pobór do nich i w tych regionach pełnić służbę.

Na kolejnym Wszechrosyjskim Zjeździe Muzułmanów, który odbył się w dniach 21–30 czerwca 1917 roku w Kazaniu, postanowiono powołać Radę Wojskową (Askeri Szura) w celu zrealizowania zadań postawionych na poprzednim Zjeździe. Delegaci azerbejdżańscy nie wzięli udziału w zjeździe kazańskim. Nowo wybrana Rada, w której Azerbejdżan reprezentowany był jedynie przez korneta Asadullajewa, wkrótce rozpoczęła prace nad powołaniem formacji złożonych wyłącznie z wyznawców islamu. Wykonanie tej ważnej decyzji Zjazdu powierzono generałowi Maciejowi Sulkiewiczowi, zawsze aktywnie udzielającemu się na forum problematyki panturkijskiej i panislamskiej.

Korpus Muzułmański formowano z oddziałów I Frontu Rumuńskiego, w których skupieni byli muzułmanie Kaukazu i Powołża. Wiadomo, że wybitny azerbejdżański poeta, Muhammed Hadi był wówczas pułkowym imamem w jednym z oddziałów na tym froncie. 10 listopada 1917 roku w „Izwiestiach" („Wiadomościach") – organie prasowym Duchownej Rady Muzułmanów Rosji zostało opublikowane memorandum generała Macieja Sulkiewicza, ogłaszające utworzenie korpusu składającego się z trzech brygad, które miały zostać wyposażone w broń i amunicję. Kadrę dowódczą korpusu stanowili głównie Tatarzy polscy. Generał lejtnant Sulkiewicz objął stanowisko dowódcy korpusu, generał A. Milkowski został dowódcą artylerii, zaś generał P. Bazarewicz – szefem sztabu.

Mimo że ich przodkowie już przed ponad pięcioma wiekami porzucili Półwysep Krymski, Step Nogajski, Kazań i Powołże, większość Tatarów polskich była silnie przepojona duchem panturkizmu. Również generał Sul-

kiewicz zawsze pamiętał o swej historycznej ojczyźnie. Dlatego w okresie rozpadu Imperium Rosyjskiego ożywiała go trudna do realizacji idea wyswobodzenia ziem tatarskich zagarniętych przez Rosję w ostatnich stuleciach i zbudowania na tych terenach niepodległego państwa typu europejskiego, które umocniłoby władanie prawowitych gospodarzy. Jednym z głównych zadań tworzonej po zjeździe w Kazaniu muzułmańskiej armii było zbudowanie, obrona i zapewnienie bezpieczeństwa takiemu państwu, powstałemu na ruinach byłego imperium. Jeśli nie na wszystkich terenach, to przynajmniej w ramach określonych regionów historycznych.

Tymczasem Korpus Muzułmański jeszcze w stadium formowania jesienią 1917 roku rozlokował się w Tyraspolu na terenie Mołdawii. W owym czasie na Krymie trwała krwawa walka pomiędzy bolszewikami a Narodową Radą Tatarów Krymskich, żądających niepodległości półwyspu. Pragnąc wesprzeć współbraci, Rada Wojskowa podjęła decyzję o wysłaniu Korpusu Muzułmańskiego na Krym. Jednakże półwysep znajdował się pod kontrolą armii niemieckiej, której sprzeciw nie pozwolił wojskom Sulkiewicza wkroczyć na te terytoria. Wiosną 1918 roku Niemcy rozbroili Korpus Muzułmański i dopiero wówczas jego dowódca z grupą oficerów, głównie Tatarów polskich, mógł przybyć na Krym. Wśród owych oficerów byli także Azerbejdżanie, w tym przyszły dowódca jednego z pułków Armii Narodowej i organizator powstania w Giandży w maju 1920 roku, podpułkownik Dżahangir bej Kazymbekow.

Jusif Wezir, uczestnik ruchu narodowego na Krymie, był naocznym świadkiem przybycia Tatarów polskich na półwysep. Na gorąco spisał swoje wrażenia: „W ostatnim czasie wielu spośród owych Tatarów [polskich i litewskich] zjawiło się na Krymie. Są to oficerowie, prawnicy, lekarze, urzędnicy i znakomici żołnierze, nieznający niczego poza szablą. Przebywając daleko od ojczyzny, zdobyli na obczyźnie wykształcenie i powrócili teraz do ojczystego kraju, zapomniawszy, niestety, języka. Jako prawowierni muzułmanie narodowości turkijskiej powinniśmy z radością witać Tatarów litewskich w ich niegdysiejszej ojczyźnie i przywrócić im turkijski język. To nasz święty obowiązek. Ponieważ Tatarzy krymscy bardzo potrzebują ludzi postępu, mamy nadzieję, że owi przybysze choć w części wypełnią to zadanie".

W uzgodnieniu z władzami niemieckimi na Krymie, generał Sulkiewicz przystąpił do formowania miejscowego rządu. Objął stanowisko premiera,

jednocześnie pełniąc funkcje ministra obrony i ministra spraw wewnętrznych. Stanowisko ministra spraw zagranicznych powierzył liderowi Tatarów krymskich, Dżafarowi Seid Ahmedowi, który później stał się przywódcą emigracji Tatarów krymskich w Polsce i autorem wielu prac z historii Krymu. Ministrem sprawiedliwości został Tatar polski Aleksander Achmatowicz, w czasach późniejszych senator II Rzeczypospolitej. Przedstawiciele rosyjskiej społeczności Krymu, Nikiforow i Nikitin, objęli stanowiska ministrów finansów i przemysłu oraz handlu. Niemiecką gminę reprezentował Frieman jako minister rolnictwa i zaopatrzenia.

W czerwcu 1918 roku w składzie rządu zaszły zmiany, ale premier Sulkiewicz oraz Dżafar Seid Ahmed, Frieman, Nikiforow i Nikitin zachowali swoje stanowiska. Nowo mianowani to Tatar krymski Mustafa Mirza Kypczag, który objął tekę ministra gospodarki rolnej, rosyjski generał Czarikow – ministra oświaty, generał Aleksander Milkiewicz z polskich Tatarów – ministra obrony, litewski Tatar Boguszewicz objął ministerstwo skarbu, a Polak – Dąbrowa został ministrem zaopatrzenia.

W dniu 25 czerwca 1918 roku, gdy nowy rząd przystąpił do pełnienia obowiązków, premier generał Sulkiewicz wystąpił z memorandum prezentującym główne zadania stojące przed jego rządem. Do czasu wyjaśnienia się losów byłego imperium i powstających na jego gruzach nowych suwerennych państw rząd powinien chronić niepodległość Półwyspu Krymskiego i zagwarantować bezpieczeństwo mieszkańcom wszystkich narodowości i wyznań.

Aby umocnić podstawy prawne nowego państwa, Sulkiewicz uważał za konieczne jak najszybsze powołanie Krymskiego Sejmu. Uznając autonomiczne prawa Tatarów krymskich, stanowiących około 40% ludności półwyspu, do rozwiązywania ich problemów religijnych i kulturalnych, uznając też kompetencje tatarskiego parlamentu – Kurułtaju, generał Sulkiewicz uważał jednakże za niezwykle ważne określenie ustroju politycznego Krymu za pośrednictwem Sejmu, w którym reprezentowane będą wszystkie warstwy społeczne i wszystkie gminy narodowe.

Jednak zorganizowanie wyborów do Sejmu wymagało czasu i poważnych przygotowań, tymczasem zmienna sytuacja rewolucyjna codziennie stawiała nowe wyzwania. Toteż Maciej Sulkiewicz jako szef rządu sam wydał kilka rozporządzeń mających moc aktów prawnych. Należało do nich na przykład

prawo o obywatelstwie krymskim, zakaz sprzedawania cudzoziemcom ziemi należącej do obywateli Krymu, ustawę podatkową, rozporządzenie o powołaniu Senatu i Sądu Apelacyjnego, prawo o reemigracji itp.

Ustanowienie tego ostatniego prawa – o reemigracji – związane było z tym, że w ciągu stu pięćdziesięciu lat rosyjskich rządów na Krymie miejscowi Tatarzy byli albo przymusowo przesiedlani do wewnętrznych guberni Rosji, albo sprzeciwiając się rusyfikacyjnej polityce caratu masowo emigrowali do Imperium Osmańskiego. Wedle nowego prawa, każdy Tatar mający korzenie na Krymie mógł bez żadnych przeszkód powrócić i osiąść w swej historycznej ojczyźnie.

W tej wyjątkowo trudnej sytuacji premierowi Sulkiewiczowi udało się w bardzo krótkim czasie stworzyć wiele struktur państwowych, które dowiodły swej użyteczności przy rozwiązywaniu codziennych problemów. W roku 1918 w Symferopolu (tatarska nazwa Akmeczet) odbyło się otwarcie Uniwersytetu Krymskiego. Rząd Sulkiewicza gorliwie wspierał tę ważną inicjatywę kulturalno-oświatową.

Mimo niewątpliwych sukcesów w dziedzinie prawodawstwa i administracji wszystkie wysiłki generała Sulkiewicza w celu powołania regularnej armii spełzły na niczym. Wielką przeszkodą byli tutaj Niemcy, którzy nie chcieli stracić kontroli nad Krymem. Rosyjska społeczność Krymu nie chciała uznać wiodącej roli Tatarów w sferze politycznej i wojskowej.

Między zamieszkującymi półwysep społecznościami wynikały także poważne problemy z powodu różnic religijnych, etnicznych, językowych i kulturowych. Konflikty pomiędzy Tatarami, Rosjanami, Ukraińcami, Karaimami i Krymczakami (Tatarami wyznającymi judaizm) trwały od dziesięcioleci. Od czasu okupacji Krymu w roku 1783 administracja rosyjska wszelkimi sposobami starała się wymazać historyczne ślady rdzennego etnosu tatarskiego, niszczyła narodowe zabytki kultury materialnej.

W chwili rozpadu starej władzy Tatarzy zaczęli walczyć o przywrócenie swych deptanych od wieków praw. Natomiast bolszewicy, kontynuując najgorsze tradycje imperialnej polityki Rosji, starali się osłabić rząd Krymu i odwrócić uwagę społeczności krymskiej od idei niepodległości półwyspu, prowokując konflikty międzyetniczne.

W takich warunkach Sulkiewicz i jego rząd usiłowali wszelkimi sposobami neutralizować wpływ sił zagranicznych i prowadzić w miarę możliwości

wyważoną, konsekwentną i adekwatną politykę wewnętrzną. Rząd starał się pogodzić i zaspokoić interesy Tatarów, Rosjan, Ukraińców, Greków, Niemców, Karaimów oraz innych narodowości, usiłując doprowadzić do porozumienia. Nie zapominano przy tym, że około połowę miejscowej ludności stanowią Tatarzy, toteż należało im zapewnić udział w tworzących się strukturach rządowych.

W celu zachowania niepodległości Krymu niezbędne było prowadzenie ostrożnej, przemyślanej i wielostronnej polityki zagranicznej. Po rozpadzie imperium wokół Krymu powstała skomplikowana i pełna sprzeczności sytuacja. Z jednej strony ukraiński Hetmanat[77], który oderwał się od Rosji, ogłosił Krym swoim „terytorium historycznym", zaś Armia Ochotnicza generała Aleksiejewa uważała Krym za część składową „jedinoj i niedielimoj Rosiji", nie uznając rządu niepodległego Krymu, a zarazem odrzucając pretensje Ukrainy. Bolszewicy, którzy formalnie popierali proletariacki internacjonalizm i prawo narodów do samostanowienia, w istocie podzielali stanowisko carskich generałów, dążąc do „zjednoczenia wszystkich ziem rosyjskich" tyle, że już w składzie Rosji Sowieckiej.

Krym stał się więc jabłkiem niezgody dla rozmaitych sił politycznych. Generał Sulkiewicz musiał podjąć jeszcze aktywniejsze i bardziej dynamiczne działania w swej polityce zagranicznej, aby przekształcić Krym w podmiot prawa międzynarodowego.

Po pierwsze należało załagodzić spór z Ukrainą, która zagrodziła wszystkie szlaki handlowe Krymu i zorganizowała blokadę ekonomiczną półwyspu. W tym celu we wrześniu 1918 roku do Kijowa przybyła delegacja z ministrem sprawiedliwości Achmatowiczem na czele. W wyniku przeprowadzonych przezeń negocjacji udało się częściowo zawiesić wojnę celną Ukrainy z Krymem. [...]

W swych wysiłkach na rzecz niepodległości Krymu premier Sulkiewicz wielką wagę przywiązywał do stworzenia wojskowo-politycznych więzów

---

[77] Mowa o okresie od 29 kwietnia do grudnia 1918 r., kiedy były generał armii carskiej Pawło Skoropadski (1873–1945) obalił Ukraińską Republikę Ludową i obwołał się hetmanem Państwa Ukraińskiego. Hetmanat opierał się na okupacyjnych wojskach niemieckich, a po ich wycofaniu się w wyniku klęski w I wojnie światowej został obalony przez lidera URL, Symona Petlurę, który stanął na jej czele.

z Azerbejdżanem w celu połączenia sił do walki ze wspólnym wrogiem. I nie był to wybór przypadkowy. Bez fałszywej skromności można twierdzić, że Azerbejdżan ze swym potencjałem ekonomicznym i intelektualnym był w owym czasie symbolem nadziei wszystkich turkijsko-muzułmańskich narodów byłego Imperium Rosyjskiego walczących o wolność i niepodległość.

Jako szef rządu krymskiego, generał Sulkiewicz od pierwszych dni starał się nawiązać ożywione kontakty z władzami Republiki Azerbejdżanu. Dowodzi tego także jego list z 15 listopada 1918 roku, skierowany do premiera Azerbejdżanu Fataliego chana Chojskiego. Do Baku list ów przywiózł Tatar polski, Dżamal Aleksandrowicz. Przybyły do azerbejdżańskiej stolicy jako oficjalny przedstawiciel Republiki Krymskiej Aleksandrowicz był historykiem i działaczem społecznym, absolwentem Uniwersytetu Petersburskiego. Następne dwadzieścia lat swego życia spędził w naszym kraju. Do 1937 roku, gdy wraz z wieloma innymi stał się ofiarą „wielkiego terroru", był sekretarzem naukowym sekcji historyczno-archeologicznej Towarzystwa Badań Azerbejdżanu, a następnie pracował jako naukowiec w Azerbejdżańskiej Filii Akademii Nauk ZSRR. Opublikował w latach dwudziestych i trzydziestych w wydawnictwach bakijskich, między innymi w „Izwiestiach", organie wspomnianej wyżej Filii, wiele prac naukowych z dziedziny historii i etnografii Tatarów polskich i litewskich.

We wspomnianym wyżej liście do premiera Chojskiego generał Sulkiewicz informował go o spotkaniu i rozmowach w Kijowie przedstawicieli rządów Azerbejdżanu i Krymu, stwierdzając: „pożądana byłaby możliwość ustanowienia między tymi krajami jak najlepszych wzajemnych stosunków". Podkreślając, że „chociaż Azerbejdżan leży w basenie Morza Kaspijskiego, ma jednak bardzo poważne interesy nad Morzem Czarnym", Sulkiewicz informował, że „flota sojuszników już zbliża się do Sewastopola i desant sojuszników na Krymie musi też się odbić na sytuacji na Ukrainie, nad Donem, w Kubaniu i na Kaukazie. Należy sądzić, że ów desant będzie miał znaczenie także dla Azerbejdżanu w następstwie możliwego pojawienia się sojuszniczych okrętów wojennych i statków handlowych w gruzińskich portach Batumi i Poti, które są końcowymi punktami linii kolejowych łączących Azerbejdżan z Morzem Czarnym".

W tej sytuacji Sulkiewicz proponował rozpoczęcie rozmów przedstawicieli wymienionych regionów z dowództwem wojsk ententy. Generał suge-

rował wysłanie do Akmeczet przedstawiciela Azerbejdżanu dysponującego stosownymi pełnomocnictwami. Zauważał dalej, że z tym wysłannikiem rząd Krymu „z wielką radością odbyłby rozmowy na temat dalszego rozwoju stosunków między Krymem i Azerbejdżanem". [...]

Kontakty Baku z Symferopolem nie zostały zerwane również później, gdy generał Maciej Sulkiewicz musiał opuścić Krym. Tatarzy krymscy w swej walce o niepodległość nadal uważali Azerbejdżan za głównego sojusznika i podporę. W liście Seida Dżamila Chattatowa, przewodniczącego Biura Parlamentu Krymsko-Tatarskiego, z dnia 4 lutego 1919 roku, skierowanym do premiera Azerbejdżanu Chojskiego, czytamy: „Odkąd władze kadeckie[78] zastąpiły rząd Sulkiewicza i stały się panami losów Krymu, walczący o niezależność naród turkijsko-tatarski przeżywa bardzo ciężkie chwile. Dlatego Nadzwyczajne Biuro Parlamentu Krymsko-Tatarskiego zwraca się do rządu Republiki Azerbejdżanu, by w imię humanitaryzmu i braterstwa wczuł się w sytuację współplemieńców i współwyznawców i wyciągnął do nich pomocną dłoń".

Przewodniczący Krymsko-Tatarskiej Dyrektorii Narodowej Selim Ozenbaszły i szef Departamentu Spraw Zagranicznych Dyrektorii Ali Mischarły 5 lutego 1919 roku wysłali do szefa rządu azerbejdżańskiego list, powiadamiając, że po odsunięciu od władzy generała Sulkiewicza – prawdziwego obrońcy rdzennej ludności tatarskiej – nowy rząd nie bierze pod uwagę potrzeb Tatarów krymskich, więc ponownie proszą Baku o udzielenie pomocy: „Pociesza nas jedynie to, że bratni Azerbejdżan, który już wkroczył na drogę samodzielności, nie omieszka ująć się za swymi krymskimi braćmi i władze Azerbejdżanu uznają za możliwie okazanie im koniecznej pomocy".

Oba te listy są pośrednim dowodem pozytywnej roli, jaką odegrał generał Sulkiewicz w dążeniach narodowościowych Tatarów krymskich. Krótki okres jego rządów można z pełnym przekonaniem scharakteryzować jako czas przywracania Krymu prawdziwym gospodarzom, porządkowania stosunków narodowościowych na półwyspie w oparciu o historyczny obiektywizm.

W kontekście wzajemnych stosunków rządu Sulkiewicza i władz Azerbejdżanu zwraca uwagę fakt udziału znanego azerbejdżańskiego pisarza i dyplomaty, Jusifa Wezira (Jusifa Wezira Czemenzemenli) w rządzie Republiki

[78] Kadetami nazywano działaczy założonej w 1906 r. rosyjskiej Partii Konstytucyjno-Demokratycznej i późniejszych zwolenników monarchii konstytucyjnej.

Krymskiej w charakterze wiceministra spraw zagranicznych. Gdy Jusif Wezir został mianowany przedstawicielem Azerbejdżanu na Ukrainie, ukazująca się w Symferopolu gazeta „Tawriczeskij gołos", powołując się na tatarską gazetę „Millet", opublikowała notatkę pod tytułem *Kariera krymskiego dyplomaty*.

[...] Opuszczając Symferopol, Jusif Wezir pożegnał się z byłym członkiem Dumy Państwowej Tewkiełowem, ze swymi zwolennikami, kolegami i oponentami. Odbył też spotkanie pożegnalne z generałem Sulkiewiczem. W cytowanym wyżej liście pisze o tym następująco: „Podczas wizyty u byłego szefa rządu krymskiego, generała Sulkiewicza, który przedstawił mi swą główną ideę zjednoczenia muzułmanów Rosji i obrony ich interesów w Paryżu [chodzi o konferencję pokojową w Wersalu], powiedziałem generałowi: »Rosja upadła. Azerbejdżan oddzielił się od Rosji. Potrafimy utrzymać i obronić naszą niepodległość. Nie widzimy potrzeby powrotu do Rosji, nie ma też potrzeby rozpatrywania naszych spraw w kontekście ogólnorosyjskim«".

Sedno sporu pomiędzy dyplomatą azerbejdżańskim a generałem Sulkiewiczem leżało w ich różnym stosunku do byłego imperium oraz jego turkijsko-muzułmańskich narodów i sięgało słynnego Wszechrosyjskiego Zjazdu Muzułmanów, który się odbył w maju 1917 roku w Moskwie. Na owym Zjeździe zagadnienie przyszłego ustroju politycznego i formy rządów w Rosji wywołało zażartą dyskusję między przedstawicielami różnych delegacji narodowych. [...]

W swoim liście-raporcie Jusif Wezir tak opisywał owe rozbieżności: „Generał nadal trzymał się swego »zjednoczeniowego« poglądu [chodzi o zjednoczenie wszystkich muzułmanów Rosji] i mówił o federacyjnym związku z Rosją. Zrobiłem uwagę, że jeśli generał ze swoją niepowołaną jeszcze *Ligą Obrony Muzułmanów Rosji* będzie wypowiadał się także w imieniu Azerbejdżanu, to jako oficjalny przedstawiciel Republiki będę zmuszony zaprotestować. Na tym nasza rozmowa się zakończyła".

Zrozumiałe, że generał Sulkiewicz, zmierzając do stopniowego odrodzenia państwowości tatarskiej w tak trudnym i wrażliwym regionie, jakim był Krym, musiał w stosunku do Rosji wykonywać pewne polityczne reweranse. Chodziło wszak o zneutralizowanie zarówno bolszewików, jak i nacjonali-

stów ukraińskich. Siły te naturalnie nie zamierzały w żadnym razie pogodzić się z istnieniem na Krymie państwa tatarskiego. W tej sytuacji do czasu wyjaśnienia się sytuacji politycznej i stosunku sił obietnica pozostania z Rosją w przyszłości w jakichś związkach federacyjnych mogła w pewnym stopniu łagodzić agresję północnego sąsiada.

Wymagała tego także konieczność polepszenia stosunków z rosyjską społecznością Krymu. W odróżnieniu od ludności tatarskiej, uznającej Sulkiewicza za głowę państwa, Rosjanie nie zamierzali się pogodzić ze sprawowaniem przezeń rządów. Wydawane w Symferopolu gazety, między innymi „Tawriczeskij gołos", „Towariszczeskij gołos", w każdym numerze wylewały na Sulkiewicza kubły pomyj i oszczerstw. Nieprzypadkowo też generał Denikin, lider „białych" Rosjan, w swoich wielotomowych pamiętnikach (*Oczerki russkoj smuty*) oskarżał Sulkiewicza, że „z politycznym i finansowym wsparciem Azerbejdżanu usiłował odrodzić były Chanat Krymski".

W sytuacji zderzania się rozmaitych sił politycznych i militarnych na całym terytorium byłego Imperium Rosyjskiego zachowanie niepodległości Krymu okazało się niemożliwe. Po opuszczeniu półwyspu przez Niemców w październiku 1918 roku kontrolę nad Krymem przejęła „biała" Armia Ochotnicza. Po czterech miesiącach istnienia nastał koniec rządu Sulkiewicza. Można się było tego spodziewać, bowiem mimo wszelkich wysiłków nie udało mu się stworzyć jakichkolwiek formacji zbrojnych zdolnych do obrony interesów nowego państwa. Do walki z bolszewikami generał zamierzał wykorzystać oddziały złożone z muzułmańskich żołnierzy i oficerów byłej armii carskiej przebywających w obozach jenieckich w Rosji i Europie. Ale państwa ententy odrzuciły jego propozycję. Tak więc po uporczywej i nierównej walce o zwrócenie ziemi przodków – Krymu – jej prawdziwym gospodarzom w listopadzie 1918 roku generał Sulkiewicz zmuszony został do opuszczenia półwyspu na zawsze.

Jak pisze współczesny historyk ukraiński Serhij Czennyk: „Był on prawdziwym mężem stanu, prawdziwym patriotą Krymu. Niestety, historia nie poświęciła mu zbyt wiele miejsca na swych kartach. Ale Maciej Sulkiewicz – generał rosyjskiej armii carskiej, muzułmanin z wyznania, Europejczyk z poglądów – na zawsze pozostał w kronikach Krymu jako pierwszy premier państwa, które nie zaistniało". Zdaniem tego autora „Sulkiewicz przy

wszystkich swych błędach, pomyłkach, a zapewne także pewnej naiwności, był prawdziwym patriotą Krymu i jego stosunek do problemów półwyspu, troska o pojednanie zamieszkujących go narodów może służyć za przykład także dla tych, którzy sprawują władzę obecnie [...]".

* * *

Zmuszony do opuszczenia Krymu, generał Sulkiewicz nie zrezygnował z urzeczywistniania swych idei i udał się do Azerbejdżanu, gdzie zamierzał kontynuować działalność. W maju 1918 roku w tej części Kaukazu Południowego ogłosiła niepodległość i suwerenność Demokratyczna Republika Azerbejdżanu. Od pierwszych dni istnienia nowa struktura państwowa koncentrowała wszystkie siły na budowaniu silnej Armii Narodowej, zdolnej do obrony kraju i narodu. [...]

Minister spraw wojskowych, generał lejtnant Samed bej Mehmandarow, cieszący się wielkim autorytetem wśród żołnierzy i oficerów oraz jego zastępca – generał Ali aga Szychliński, „bóg artylerii" w dawnej armii carskiej – przywiązywali ogromną wagę do ściągnięcia do służby w siłach zbrojnych Azerbejdżanu tych oficerów i specjalistów wojskowych, których już dobrze znali ze wspólnej służby i którym ufali. Ich pomysłem było też – po upadku rządu Krymu – zaproszenie do Baku generała Macieja Sulkiewicza, znanego ze wspólnych bojów o Port Arthur w roku 1905 i z frontów pierwszej wojny światowej, aby zaproponować mu jedno z najważniejszych stanowisk w Armii Narodowej.

Rozkazem ministra Mehmandarowa z 26 marca 1919 roku, wydanym w Giandży, w strukturze Sztabu Sił Zbrojnych Azerbejdżanu wprowadzono zmiany, a były dowódca 1 Korpusu Muzułmańskiego, generał lejtnant Muhammed bej Sulkiewicz z dniem 19 marca 1919 roku objął stanowisko szefa Sztabu Generalnego Armii Narodowej Azerbejdżanu.

Czemu nie Maciej a Muhammed? Tatarzy krymscy nazywali generała Sulkiewicza Sulejmanem Paszą (pod tym nazwiskiem występuje też w niektórych źródłach) w nawiązaniu do popularnej wśród miejscowej ludności legendy, głoszącej, iż z północnej krainy przybędzie na Krym jasnowłosy Tatar imieniem Sulejman i wyzwoli uciśnionych współplemieńców.

Maciej Sulkiewicz, będąc prawowiernym muzułmaninem, dumnym z przynależności do islamu i narodowości turkijskiej, zapewne odczuwał

dyskomfort z powodu tego, że jego imię i nazwisko różni się od tradycyjnych imion współbraci. Nazwisko „Sulkiewicz" w ciągu kilku stuleci zapisało się w świadomości polskich i litewskich Tatarów, więc taka zmiana byłaby nierozsądna. Inna sprawa z imieniem. Tak więc zaczynając służbę w armii azerbejdżańskiej przyjął okryte chwałą imię Proroka – Muhammed.

Ministerstwo Spraw Wojskowych Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu powstało kilka miesięcy po ogłoszeniu niepodległości – 1 listopada 1918 roku. W pierwszym gabinecie, który utrzymał się niecały miesiąc, ministrem był cywil, doktor C.P. Sułtanow, późniejszy generał-gubernator Karabachu. W następnym rządzie funkcję ministra spraw wojskowych sprawował premier Fatali chan Chojski, jego zastępcą został generał Samed bej Mehmandarow. Oczywiste, że wobec braku realnej armii te nominacje miały charakter deklaratywny i służyły raczej podkreślaniu istnienia wszystkich atrybutów państwa. Z drugiej strony dowództwo brytyjskich sił okupacyjnych długo nie zgadzało się na tworzenie prawdziwej armii młodej Republiki. Dlatego realne kroki w celu zbudowania armii podjęto nieco później. [...]

Dopiero pod koniec grudnia 1918 roku, podczas formowania się trzeciego gabinetu, armia powierzona została prawdziwym fachowcom: generałom Mehmandarowowi i Szychlińskiemu. 25 grudnia 1918 roku, w dniu objęcia stanowiska generał Mehmandarow podpisał apel *Do obywateli Azerbejdżanu*! W apelu tym czytamy: „W chwili obecnej przyjmuję na siebie obowiązek sformowania armii. Wszyscy obywatele naszego kraju, zarówno bogaci, jak i ubodzy, mają obowiązek pełnić służbę wojskową. I jeśli jakiś bogacz zostanie przez kogoś zwolniony z pełnienia służby wojskowej, to winowajcy poniosą surową karę. [...] Zwracam się do całej ludności naszego kraju z prośbą w imieniu naszej drogiej Ojczyzny, abyście w imię miłości do niej i w imię Waszych patriotycznych uczuć wspomogli mnie w formowaniu naszego wojska. I niechaj tych, którzy zapomną o swoim obowiązku wobec Ojczyzny, spotka potępienie ze strony krewnych i przyjaciół za ich zbrodniczy postępek, który oczywiście będzie karany zgodnie z prawem".

Trzeba było nie tylko przywrócić „święty symbol ideału – trójkolorowy sztandar" wedle obrazowego wyrażenia Rasulzadego, ale też dla ochrony tego symbolu stworzyć z niczego armię. W kraju, który zatracił tradycje bojowe przed kilkudziesięciu laty (władze carskie nie miały zaufania do młodzie-

ży azerbejdżańskiej, toteż nie powoływały jej do służby czynnej), wtrąconym w chaos i anarchię, w którym panowała nędza i choroby, Armia Narodowa powstawała z ogromnym trudem. W styczniu 1919 roku zastępca ministra spraw wewnętrznych generał Sadyg bej Agabekow wraz z członkami parlamentu wizytował wojska w Askeranie.

Nawiasem mówiąc, dziwnym zrządzeniem losu polski Tatar Maciej Sulkiewicz dokonał żywota w Azerbejdżanie, zaś Azerbejdżanin Sadyg bej Agabekow umarł w Polsce. Po upadku Republiki Agabekow udał się na emigrację i znalazł schronienie we Lwowie, gdzie zasłynął jako profesor orientalista Uniwersytetu Jana Kazimierza. [...]

* * *

Tak wyglądała sytuacja w wojsku. Takie były nadzieje i troski, realność i perspektywy sił zbrojnych w chwili, gdy generał Sulkiewicz został mianowany szefem Sztabu Generalnego. Nawiasem mówiąc, w Armii Narodowej działały wówczas dwa sztaby – Generalny i Główny. Pierwszy zajmował się kwestiami operacyjnymi, drugi wyszkoleniem armii. Naczelnikami owych sztabów byli odpowiednio: generał Sulkiewicz i generał Salimow. Jak pisze jeden z pierwszych dowódców, a później historyków Armii Narodowej, pułkownik I. Israfiłbekow w swoich *Wspomnieniach o armii azerbejdżańskiej*, obaj doświadczeni dowódcy pracowali solidarnie nad formowaniem pierwszych jednostek wojskowych.

Szef Sztabu Generalnego Maciej Sulkiewicz razem z Mehmandarowem i Szychlińskim wzięli na siebie odpowiedzialność za działania w sferze wojskowej. Od nich trzech zależała przyszłość sił zbrojnych Azerbejdżanu.

Wspomniany wyżej rozkaz ministra spraw wojskowych z 26 marca 1919 roku wprowadzał zmiany w strukturze Sztabu Generalnego. Od tej pory Sztab Generalny miał się zajmować koordynacją działań Sztabu Głównego i nowo utworzonego Głównego Zarządu Sztabu Generalnego oraz sprawowaniem nad nimi ogólnego kierownictwa. W związku z pełnionym stanowiskiem generał Sulkiewicz został także członkiem Rady Wojskowej.

Rozkaz nr 157 z 28 marca tego samego roku, podpisany w Giandży przez ministra spraw wojskowych i szefa Sztabu Generalnego, określał kompetencje nowych struktur. Wszystkie kwestie związane z przemieszczaniem

i dyslokacją oddziałów wojskowych przekazano generałowi Sulkiewiczowi. On też odpowiadał za sprawne przeprowadzanie poboru, szkolenia, wywiad i kontrwywiad wojskowy oraz łączność. Do Sztabu Generalnego ściągnięto doświadczonych dowódców, a wśród nich generała G. Salimowa, generała I. Wekiłowa, pułkownika W. Kargalateli, podpułkownika W. Klementjewa.

Jednym z pierwszych ważnych dokumentów przygotowanych przez Sulkiewicza jako szefa Sztabu Generalnego była nota informacyjna dotycząca budżetu Ministerstwa Spraw Wojskowych na 1919 rok, podpisana przez ministra Mehmandarowa i Sulkiewicza. Dokument ten został przedstawiony parlamentowi i rządowi. Oprócz analizy stanu sił zbrojnych Azerbejdżanu i jego sąsiadów z Kaukazu Południowego, poddawał pod dyskusję niektóre istotne zagadnienia strategiczne związane z tworzeniem armii i wojskową polityką kraju.

W nocie wskazywano, że Rosja carska uważała Iran za sąsiada słabego, a Morze Kaspijskie za basen wewnętrzny, dlatego siły zbrojne Imperium Rosyjskiego były skoncentrowane na granicy z Imperium Osmańskim. Dlatego też po rozpadzie carskiej Rosji, a potem także Sejmu Zakaukaskiego[79] graniczące z Turcją Gruzja i Armenia weszły w posiadanie znacznych ilości broni i amunicji oraz zapasów żywności zgromadzonych w ufortyfikowanych miastach Batumi i Kars.

Oprócz tego w dyspozycji dwóch sąsiednich republik znalazły się liczne magazyny wojskowe w Tyflisie i Giumri, zakłady artyleryjskie byłej Armii Kaukaskiej w Tyflisie, Kutaisi, Batumi, Giumri, Karsie i Sarykamyszu, lazarety i koszary w przyzwoitym stanie, magazyny intendentury oraz bazy remontowe. Szosy strategiczne i linie kolejowe Gruzji i Armenii były znacznie lepszej jakości niż w Azerbejdżanie, chociaż wiele z nich zbudowano kosztem Azerbejdżanu, jego bogactw naturalnych i zasobów ludzkich. Później reżim sowiecki stosował wobec Azerbejdżanu taką samą jak carat politykę eksploatacji.

Tworzenie armii wymagało wielkich nakładów. Minister spraw wojskowych i szef Sztabu Generalnego zwracali uwagę rządu na tę kwestię, pisząc

[79] Sejm Zakaukaski – struktura powołana 10 lutego 1918 r. przez byłe prowincje kaukaskie Imperium Rosyjskiego – Azerbejdżan, Gruzję i Armenię. 22 kwietnia Sejm proklamował niepodległą Zakaukaską Federacyjną Republikę Demokratyczną, która jednak rozpadła się już 26 maja 1918 r.

w swej nocie: „Konieczne jest duże zaangażowanie finansowe państwa w celu zapewnienia armii koszar, magazynów, warsztatów, co pozwoli osiągnąć wojskom gotowość bojową niezbędną do obrony niepodległości kraju, bowiem żadnych agresywnych zamiarów nasza młoda Republika nie ma. Wobec dewastacji środków transportu, odcięcia od rynków Rosji oraz obniżenia kursu rubla, nie można nawet w przybliżeniu określić cen wielu artykułów". [...]

Jak widać, elita wojskowa Azerbejdżanu – w tym i generał Sulkiewicz – nie chciała wykorzystywać trudnej sytuacji i podporządkować wszystkich zasobów siłom zbrojnym. Przeciwnie, elita troszczyła się o to, by także inne dziedziny życia państwowego zaopatrywano proporcjonalnie, aby mogły się harmonijnie rozwijać. Wojskowi mogli pod tym względem stanowić pouczający przykład dla innych urzędów i instytucji młodego państwa. Charakterystyczna jest wypowiedź ministra spraw wojskowych Mehmandarowa z 25 lutego 1919 roku, gdy występując przed członkami parlamentu z wyjaśnieniami dotyczącymi tworzenia armii, dał im oficerskie słowo honoru, że będzie prowadził bezwzględną walkę z tymi, którzy „kasę państwową Azerbejdżanu traktują jak dojną krowę, zaś armię jako miejsce robienia interesów".

Generał Sulkiewicz został mianowany szefem Sztabu Generalnego w bardzo gorącym czasie – tuż przed przemieszczeniem armii z Giandży do Baku. Do niego należało rozwiązywanie wszystkich kwestii wynikających z tej sytuacji. Szczególnie ważne było zaostrzenie środków ostrożności w przeddzień przesunięcia armii do Baku, zapobieżenie możliwym prowokacjom i spiskom, wykrywanie i likwidacja organizacji dywersyjnych.

W liście wysłanym z Giandży 31 marca 1919 roku do generała Agabekowa, ministra spraw wewnętrznych, Sulkiewicz informował, że obarczono go odpowiedzialnością za zorganizowanie kontrwywiadu. Jednocześnie zawiadamiał o wysłaniu do Baku oficera do specjalnych poruczeń z Ministerstwa Spraw Wojskowych, rotmistrza Jusupowa, w celu wykonania niezbędnych posunięć. Już wcześniej generał Mehmandarow telegramem powiadomił ministra spraw wewnętrznych Hasmamedowa o istnieniu siatki dywersyjnej podejrzewanej o działalność wrogą państwu azerbejdżańskiemu. [...]

Przewidując możliwe prowokacje w związku z przenosinami Ministerstwa Spraw Wojskowych do stolicy i aby im zapobiec na czas, generał Sulkiewicz uważał za niezbędne powołanie kontrwywiadu przy Ministerstwie Spraw

Wojskowych oraz w wydziale śledczym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Jego zdaniem, ta w najwyższym stopniu odpowiedzialna praca, mogła być powierzona tylko szczególnie zaufanym oficerom-muzułmanom. Sulkiewicz w liście do Agabekowa stwierdzał stanowczo: „Nie dopuszczam powierzania takich zadań z gruntu nam wrogim Rosjanom lub Ormianom. Myślę, że pan podziela mój pogląd na tę sprawę, co jest niezbędne, by należycie wykonać tak ważne dla Ojczyzny zadanie. Tego rodzaju akcja wymaga bezgranicznego oddania interesom Republiki, czego nie kupi się za żadne pieniądze".

Sprawne włączenie się w rozpracowanie afery szpiegowskiej przez gubernatora Baku R. Achundowa spowodowało, że w krótkim czasie unieszkodliwiono grupę, która szykowała prowokacje przeciw kręgom rządowym Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu.

* * *

Wiosną roku 1919 w sytuacji militarno-politycznej Azerbejdżanu nastąpiły gwałtowne zmiany. W Górskim Karabachu i w strefie Mugań-Lenkarańskiej narastały ruchy separatystyczne. W Baku zaktywizowały się siły antyrządowe, przede wszystkim bolszewicy. Armia Ochotnicza Denikina, mimo wyznaczenia linii demarkacyjnych przez brytyjskie siły okupacyjne, zbliżała się do granic Azerbejdżanu. Górska Republika Kaukazu Północnego, spełniająca rolę strefy buforowej między Rosją i Azerbejdżanem, została zajęta przez białogwardzistów. Oczywiste więc, że w tak trudnej sytuacji naród wszystkie nadzieje wiązał z powstającą armią.

Kierownictwo wojskowe podejmowało wszelkie możliwe kroki, by znaleźć wyjście. Z rekomendacji parlamentu 9 czerwca 1919 roku powołano Państwowy Komitet Obrony, w którego skład weszli: premier N. Jusifbejli, przewodniczący parlamentu G. Agajew, minister spraw wojskowych S. Mehmandarow, minister spraw zagranicznych M. Dżafarow i szef Sztabu Generalnego M. Sulkiewicz. 11 czerwca Komitet ogłosił stan wojenny na całym terytorium kraju. W sąsiedniej Gruzji, która znalazła się w równie groźnej i ryzykownej sytuacji, podjęto decyzję o zjednoczeniu potencjałów polityczno-dyplomatycznych i militarnych obu republik. W rezultacie negocjacji 16 czerwca 1919 roku Azerbejdżan i Gruzja zawarły sojusz wojskowo-obronny. Traktat ten w imieniu rządu Azerbejdżanu podpisali M. Dżafarow, S. Meh-

mandarow i M. Sulkiewicz, a ze strony Gruzji minister spraw zagranicznych J. Gegeczkori, minister spraw wewnętrznych i obrony Noe Ramiszwili oraz członek Rady Wojskowej generał N. Odeszelidze. Już dziesięć dni później, 27 czerwca, na uroczystym posiedzeniu parlament Republiki Azerbejdżanu ratyfikował ten traktat. Zasadnicza jego treść polegała na umowie, iż w przypadku, gdy jednej ze stron lub obu naraz zagrozi utrata niepodległości lub integralności terytorialnej, obie strony będą wspólnie wykorzystywać siły zbrojne i środki militarne. Azerbejdżan i Gruzja wszelkie spory graniczne między sobą będą rozwiązywać wyłącznie poprzez negocjacje lub poddając się decyzjom sądu arbitrażowego. Pakt zawarty na okres trzech lat miał charakter ściśle obronny i nie był skierowany przeciw jakimkolwiek innym państwom. Pozostawiał też trzeciej republice kaukaskiej – Armenii – możliwość przystąpienia do sojuszu w ciągu dwóch tygodni.

Jako żołnierz i polityk zarazem generał Sulkiewicz doskonale rozumiał wagę powstałego bloku wojskowego i stosunków strategicznych pomiędzy Azerbejdżanem i Gruzją dla zachowania niepodległości państw Kaukazu Południowego oraz zapewnienia stabilności w tym regionie. Pełniąc funkcję szefa Sztabu Generalnego, bywał kilkakrotnie w Gruzji i razem z generałem Muradem Girejem Tlechasem uczestniczył w negocjacjach na temat zakupu od Gruzinów sprzętu wojskowego – ciężkiej artylerii i armat górskich. [...]

Oczywiste jest, że szef Sztabu Generalnego generał Sulkiewicz aktywnie uczestniczył w przygotowaniu operacji wojskowych w najbardziej niespokojnych regionach Azerbejdżanu: w powiatach graniczących z Armenią, Nachczywanie, Górskim Karabachu oraz na stepach Mugania. 12 sierpnia 1919 roku oddziały armii azerbejdżańskiej pod dowództwem generała Habiba beja Salimowa wkroczyły do Lenkaranu.

Przygotowania do tej operacji trwały od pierwszych dni lipca. W raporcie dowództwa armii – S. Mehmandarowa i M. Sulkiewicza z 7 lipca 1919 roku skierowanym do premiera N. Jusifbejlego, a dotyczącym narastania rosyjsko-ormiańskiego separatyzmu na Muganiu, uprzedzano, że nie wolno pozostawić bez kontroli Chaczmasu, a groźba separatyzmu ormiańskiego zawisła też nad Karabachem i Giandżabasarem. I właśnie w tych dniach „białe" wojska Denikina przejawiały rosnącą aktywność. W tej sytuacji generałowie uznali za stosowne przesunąć termin operacji o miesiąc.

Oddziały Armii Narodowej pod dowództwem generała Salimowa odległość 230 wiorst z Giadżigabułu do Lenkaranu pokonały w ciągu dwóch tygodni i godnie wykonały powierzone im zadanie. Część separatystów mugańskich pod wodzą białogwardyjskiego pułkownika Iljaszewicza (około 400-osobowy oddział złożony głównie z Ormian) natychmiast poddało się wojskom rządowym i złożyło broń. Inny oddział, utworzony z przesiedleńców rosyjskich i byłych żołnierzy carskich wojsk pogranicznych, pod wpływem bolszewików nie poddał się i wycofał się w Step Mugański. Przeprowadzono z buntownikami negocjacje, w wyniku których zgodzili się na kapitulację, oddali broń ciężką – armaty i karabiny maszynowe – domagali się jednak zachowania karabinów „dla obrony przed ewentualną napaścią muzułmanów".

Przed wkroczeniem wojsk rządowych 23 lipca 1919 roku minister spraw wojskowych Mehmandarow zwrócił się do ludności powiatu lenkarańskiego z apelem, w którym obiecał, że azerbejdżańskie władze oficjalnie zezwolą na posiadanie lekkiej broni palnej obywatelom zdyscyplinowanym i szanującym prawo. Jednakże po tym, jak radośnie witane przez większość ludności wojska rządowe wkroczyły do Lenkaranu, 14 sierpnia minister wysłał do generała Salimowa telegram, w którym żądał natychmiastowego rozbrojenia wszystkich tamtejszych Rosjan bez wyjątku, odebrania im wszelkiej broni palnej i białej oraz przekazanie jej do Zarządu Artyleryjskiego Ministerstwa Spraw Wojskowych w Baku. Osoby, które okazałyby opór, odmawiały zdania broni, czy ukrywające ją, miały stanąć przed wojskowym trybunałem polowym.

Wychowany i działający w duchu tradycji rycerskich generał Salimow uważał za swój obowiązek uprzedzić kierownictwo wojskowe, że ten rozkaz jest bez wątpienia sprzeczny z duchem apelu z 23 lipca. Jego zdaniem, niedotrzymanie obietnicy mogło zdyskredytować ministra, a zatem i rząd w oczach rosyjskich obywateli kraju. Dlatego Salimow prosił o zgodę na działanie odpowiadające sytuacji (pismo wysłane zostało z miasta Saljan 15 sierpnia 1919 roku).

Wobec tak istotnej różnicy zdań, szef Sztabu Generalnego bez wahania poparł stanowisko ministra spraw wojskowych. W telegramie z 17 sierpnia Sulkiewicz wyjaśnia Salimowowi powagę sytuacji: „Ochronę ludności rosyjskiej przed napaściami zbrojnymi musi wziąć na siebie administracja, a nie sami

mieszkańcy, których zachowanie jest bardzo dwuznaczne, a po ostatniej rezolucji zjazdu okręgowego – wręcz wyzywające". Inaczej mówiąc, szef Sztabu Generalnego był zwolennikiem zastosowania surowych praw czasu wojny wobec wszystkich sił – niezależnie od ich składu narodowościowego i przynależności politycznej – które nie chciały się podporządkować rządowi centralnemu. Jeśli wziąć pod uwagę, że Państwowy Komitet Obrony już 11 czerwca 1919 roku ogłosił wprowadzenie stanu wojennego na całym terytorium Azerbejdżanu, buntownicy z Lenkaranu zgodnie z prawem powinni zostać postawieni przed wojskowym trybunałem polowym i surowo ukarani. [...]

Także wobec separatystów z Górskiego Karabachu generał Sulkiewicz stał na twardej i pryncypialnej pozycji. W ciągu 1919 roku w Nachczywanie i Karabachu jednostki wojskowe i drużyny ochotnicze zadały Ormianom odczuwalne ciosy. Utworzona w Nachczywanie Republika Azerska utrzymywała kontrolę nad tym terytorium. Natomiast ormiańska ludność Karabachu trzeźwo oceniwszy sytuację, na swym kolejnym zjeździe 22 sierpnia 1919 roku uznała za rozsądniejsze pozostanie w składzie Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu. Byłoby jednak szczytem lekkomyślności uznać, że po tym oświadczeniu konflikt azerbejdżańsko-ormiański w tym regionie został ostatecznie zażegnany. Generał Sulkiewicz bardzo szybko przeniknął naturę Ormian, dlatego też wzywał towarzyszy broni, aby nie dali się zwieść okresowemu spokojowi, by zachowali czujność i zwalczali przeciwnika jego własną bronią.

7 września 1919 roku generał Sulkiewicz wysłał do generała-gubernatora Karabachu, Sułtanowa list opatrzony nadrukami „poufne" i „do rąk własnych", w którym pisał: „Zachowanie spokoju w Karabachu było i będzie naszą stałą troską w razie wybuchu walk z Armią Ochotniczą i jej naturalną i stałą sojuszniczką – Armenią. W obecnej sytuacji Armenia nie jest dla nas groźna, ale ten korzystny układ nie będzie trwał długo i musimy być przygotowani na najgorsze. Ormianie nie pogodzą się z utratą Karabachu na zawsze i musimy być przygotowani, że będą chcieli wykorzystać każdą możliwość, by odebrać to, co stracili. Wszystko to wymaga od nas, po ogłoszeniu mobilizacji, pozostawienia garnizonów w Chankendi, a w przyszłości także w Giorusie, aby miały oko na Ormian".

Jako zawodowy wojskowy, generał Sulkiewicz rozumiał, że do czasu całkowitego pokonania oporu ormiańskich separatystów Górski Karabach

będzie stale stwarzał Azerbejdżanowi problemy i że w przypadku wybuchu powstań trzeba będzie dla ich stłumienia ściągać oddziały wojskowe z regionów, gdzie są one bardziej potrzebne. Szukając sposobów zaradzenia tej sytuacji Sulkiewicz pisał dalej: „Istnieje jednak możliwość, by nie tylko nie osłabiać wojsk frontowych w celu ochrony Karabachu, ale i wydobyć z niego na front materiał ludzki, przy pozostawieniu garnizonów wystarczających do utrzymania porządku w regionie generalnego gubernatorstwa Karabachu". Według Sulkiewicza, w tym celu należało stworzyć piesze i konne oddziały ochotnicze z ludności miejscowej, szczególnie z Kurdów, wyróżniających się odwagą i umiejętnościami bojowymi. Zdaniem generała, spośród obywateli w wieku od dwudziestu do czterdziestu lat należało sformować cztery bataliony, wykorzystując je do ochrony skupisk ludności, obserwowania wiosek ormiańskich, a w razie konieczności również do udziału w operacjach bojowych. Wedle szefa Sztabu Generalnego, przy realizacji tego planu warto wykorzystać doświadczenia Imperium Osmańskiego z końca XIX wieku, kiedy dla ochrony przed ormiańskimi zbrojnymi dywersantami powołano oddziały samoobrony – formację wojskową „Chamidija". W tym liście widoczne jest zainteresowanie Sulkiewicza ideą wojskowo-patriotycznego wychowania ludności Karabachu, by wzmacniając ducha bojowego i wiarę we własne siły uczyć ją, jak zapewnić sobie bezpieczeństwo, nie licząc na pomoc armii. [...]

***

Latem i jesienią 1919 roku główne niebezpieczeństwo zagrażało Azerbejdżanowi z północy. Nie ze strony bolszewików, lecz Armii Ochotniczej Denikina. Zarówno trwająca w Wersalu konferencja pokojowa, jak i dowództwo brytyjskich wojsk okupacyjnych na Kaukazie popierały generała Denikina i wzywały Azerbejdżan do współpracy z nim, argumentując, że Denikin walczy z bolszewicką zarazą. [...]

Oba te zagrożenia wpływały na rosnące znaczenie armii w życiu kraju. Dwa miesiące przed owym wystąpieniem w parlamencie premier otrzymał obszerny raport podpisany przez Mehandarowa i Sulkiewicza, dotyczący podjęcia działań niezbędnych dla zapobieżenia nadciągającemu niebezpieczeństwu. W raporcie tym podkreślono, że w celu zapewnienia państwu obrony konieczne są energiczne i zdecydowane działania. Wskazywano, iż

wytyczenie i okresowe kontrolowanie przez okupacyjne wojska brytyjskie linii demarkacyjnej w żadnym razie nie powinno budzić złudnego poczucia bezpieczeństwa. [...]

Państwowy Komitet Obrony, którego członkiem był także Sulkiewicz, stosował różne środki administracyjno-organizacyjne, aby właściwie wykorzystać patriotyczne nastroje ludności. 10 lipca Komitet przyjął uchwałę o zorganizowaniu przeszkolenia wojskowego niepodlegającej mobilizacji części ludności Baku i okolicznych rejonów. Przeprowadzenie tego przedsięwzięcia powierzono Jusifowi Zija Tałybzademu (rodzonemu bratu wybitnego pisarza i pedagoga Abdułły Szaiga), który w późniejszym okresie wraz z Nuru Paszą walczył przeciw bolszewikom w Azji Centralnej, gdzie też poległ. [...]

13 września tego roku minister spraw wojskowych i szef Sztabu Generalnego podpisali rozkaz o nadaniu Bakijskiemu Rejonowi Ufortyfikowanemu statusu Twierdzy I Kategorii. Wyznaczono także granice Rejonu Ufortyfikowanego: na północy – Kyzyłburun, na południu – Aliat. Do dyspozycji komendanta twierdzy przekazano kilka jednostek wojskowych, całą flotę i port w Baku oraz artylerię przybrzeżną. Sztandar twierdzy umieszczono na mierzei bakijskiej w pobliżu radiostacji rządowej.

Miesiąc wcześniej generał Sulkiewicz przedstawił ministrowi spraw wojskowych na piśmie swoje propozycje i opinie dotyczące obrony Baku od strony morza. W tej trudnej sytuacji obrona granic morskich miała ogromne znaczenie. Armia Ochotnicza Denikina zagrażała stolicy Azerbejdżanu z Pietrowska (obecnie Machaczkała, stolica Dagestanu), a bolszewicy z drugiej strony Morza Kaspijskiego i z Astrachania. Z powodu słabej ochrony morskich granic Republiki nagminnie pleniła się praktyka nielegalnego wywozu bakijskiej ropy naftowej przez Astrachań do bolszewickiej Rosji. Baku było całkowicie odsłonięte od strony morza i szef Sztabu Generalnego wskazywał, że wrogowie mogą w każdej chwili znaleźć się nie tylko na przedmieściach stolicy, ale i wysadzić desant w samym jej centrum.

Aby zneutralizować zagrożenie od strony Morza Kaspijskiego, generał Sulkiewicz proponował wprowadzenie stałego i konsekwentnego patrolowania wybrzeża, zorganizowanie osłony artyleryjskiej miasta od strony morza i utworzenie policji wodnej. W meldunku tym Sulkiewicz dokładnie opisał, jak należy te propozycje zrealizować w praktyce.

Jako szef Sztabu Generalnego, Sulkiewicz zajmował się nie tylko zagadnieniami wojskowo-taktycznymi. Jednocześnie kontrolował takie działania, jak doprowadzenie do używalności linii kolejowych i szos, ustanowienie niezawodnej łączności telegraficznej między Baku i ważnymi miejscowościami kraju, zgromadzenie zapasów żywności na wypadek wojny, sprawne przeprowadzenie akcji mobilizacyjnej, organizowanie formacji ochotniczych i partyzanckich.

Z własnej inicjatywy generał Sulkiewicz zajął się też opracowaniem wzorów uniformów dla różnych rodzajów wojsk i szkół wojskowych, projektowaniem sztandarów oraz innych symboli wojskowych, takich jak naszywki i odznaki mundurowe. W specjalnym rozkazie poświęconym tej tematyce wskazywał, że przy opracowywaniu atrybutów wojskowych należy się odwoływać do dawnych tradycji turkijsko-muzułmańskich. W Giandży we wrześniu 1919 roku z udziałem Sulkiewicza odbyło się otwarcie uczelni kolejarzy wojskowych dla stu dwudziestu kursantów.

Raport z 4 grudnia 1919 roku attaché wojskowego przy ambasadzie Azerbejdżanu w Gruzji, pułkownika Alijewa, jest świadectwem dążeń szefa Sztabu Generalnego i kierownictwa Armii Narodowej do ułożenia kontaktów z siłami zbrojnymi innych państw. Pułkownik Alijew melduje Sulkiewiczowi o rozmowach odbytych z szefem włoskiej misji na Kaukazie, pułkownikiem Gabbą, podkreślając, iż w celu zwrócenia uwagi Włoch na żywotne kwestie Azerbejdżanu, należy przede wszystkim zabezpieczyć ich interesy ekonomiczne – mowa, oczywiście, o azerbejdżańskiej ropie naftowej!

Kolejną sferą zainteresowań szefa Sztabu Generalnego była konieczność racjonalnego zorganizowania wojny informacyjnej. Odpowiadając na pytania Sulkiewicza w tej kwestii, pułkownik Alijew pisał, co następuje: „W przeżywanej przez nas obecnie sytuacji bardzo istotne jest informowanie cudzoziemców na odpowiednio wysokim poziomie, w sposób przemyślany i produktywny, przede wszystkim dlatego, że na tym froncie Ormianie działają nadzwyczaj energicznie, a z naszej strony – co stwierdzam ze smutkiem – tego nie ma. Zwracają na to uwagę sami cudzoziemcy".

W październiku 1919 roku, gdy zagrożenie ze strony denikinowców wyglądało bardzo realnie, generał Sulkiewicz przekazał specjalną instrukcję komendantowi Bakijskiego Rejonu Ufortyfikowanego, generałowi Salimowowi, z poleceniem przygotowania się do zatopienia pozostających jeszcze w po-

siadaniu Azerbejdżanu okrętów byłej carskiej Floty Kaspijskiej. W owych pełnych napięcia dniach minister spraw wojskowych i szef Sztabu Generalnego zwrócili się do premiera z propozycją połączenia funkcji komendanta Bakijskiego Rejonu Ufortyfikowanego i generała-gubernatora Baku w jednym ręku, gdyż w każdej chwili może pojawić się konieczność podejmowania natychmiastowych decyzji o charakterze wojskowo-organizacyjnym.

Aktywność przejawiona przez przywódców politycznych Azerbejdżanu z jednej strony (w tym intensywne przygotowania armii narodowej), z drugiej zaś umocnienie się pozycji bolszewików w Rosji zmusiły Denikina do rezygnacji z agresywnych planów wobec Kaukazu Południowego. Republika Azerbejdżańska zyskała bardzo krótką, lecz niezbędną chwilę wytchnienia. Generał Sulkiewicz, który zasłynął jako jeden z organizatorów oporu wobec denikinowców, zajął się teraz innymi sprawami, stanął między innymi na czele komisji międzyresortowej przejmującej wyposażenie wojskowe, które Armia Ochotnicza, wycofując się w panice, porzuciła na granicach Azerbejdżanu.

* * *

Pomiędzy Azerbejdżanem i Polską, które w tym samym czasie po rozpadzie carskiej Rosji uzyskały niepodległość, zaczęły się nawiązywać intensywne kontakty, czemu sprzyjało istnienie licznej diaspory polskiej w Baku. Znaczącą rolę w ustanowieniu wzajemnych stosunków pomiędzy obydwoma państwami odegrali Tatarzy polscy, wśród nich generał Maciej Sulkiewicz.

W latach 1918–1919 pojawiło się wiele czynników sprzyjających zbliżeniu Azerbejdżanu i Polski, a w końcu uczynieniu z nich sojuszników. Azerbejdżan ogłosił niepodległość 28 maja 1918 roku, Polska uczyniła to pół roku później, 11 listopada. Oba narody ponad wiek przeżyły w składzie Imperium Rosyjskiego i w momencie odzyskania niepodległości natknęły się na analogiczne problemy: i Baku, i Warszawa musiały podjąć walkę i z wielkoruskim szowinizmem, i z bolszewicką zarazą. Azerbejdżan i Polska stały się więc naturalnymi i historycznymi sojusznikami.

W Parlamencie Azerbejdżanu, który rozpoczął swą działalność 7 grudnia 1918 roku, reprezentowana była także mniejszość polska. Członkiem parlamentu wybrany został lider miejscowej społeczności polskiej Stanisław Wąsowicz. Jego syn, W. Wąsowicz przez pewien czas reprezentował państwo pol-

skie w Baku, pełniąc funkcję konsula RP. 1 października 1919 roku w stolicy Azerbejdżanu odbyło się oficjalne otwarcie Ambasady Polski, na której czele stanął S. Rylski.

Polska była jednym z pierwszych państw, w których otwarto przedstawicielstwa Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu. Jak już wspominaliśmy, J. Czemenzemenli został przedstawicielem dyplomatycznym swojego kraju na Ukrainie, na Krymie i w Polsce. [...]

Delegaci Azerbejdżanu na wersalską konferencję pokojową nawiązali ścisłe kontakty z delegacją polską, „najbardziej nieustępliwą i oporną", jak to określił Richard M. Watt w książce *Gorzka chwała. Polska i jej los 1918–1939*. W listach pisanych z Paryża szef delegacji azerbejdżańskiej A. Topczibaszew informował, że wielokrotnie spotykał się z dyplomatami polskimi. Z listów tych wiemy, że Topczibaszew nawiązał bliską znajomość z przewodniczącym polskiej delegacji, premierem Polski, słynnym pianistą Ignacym Paderewskim, który wydał przyjęcie na cześć azerbejdżańskich kolegów. Dyplomaci obu krajów często wymieniali się opiniami na różne tematy.

MSZ Republiki Azerbejdżanu ze swej strony wykonało w tym kierunku kilka ważnych posunięć. Pod koniec 1919 roku minister spraw zagranicznych Fatali chan Chojski przeprowadził rozmowy z przedstawicielem dyplomatycznym Polski na Kaukazie, Wacławem Ostrowskim. Nieco później, 20 stycznia 1920 roku, wysłał Topczibaszewowi instrukcje, w których Polska zaliczona została do państw ważnych dla Baku – czemu poświęcono tam osobny rozdział. Minister pisał, że wizyta polskiego dyplomaty w Tyflisie i Baku ponownie wprowadza do porządku dziennego kwestię zawarcia sojuszu politycznego przez kraje, które wywalczyły sobie niepodległość po rozpadzie Imperium Rosyjskiego.

Zdaniem Chojskiego do takiego sojuszu mogłyby wejść państwa mające analogiczne problemy, na przykład Finlandia, Łotwa, Litwa, Estonia, Polska, Gruzja i Azerbejdżan. W przyszłości do sojuszu mogłyby przystąpić kraje sąsiadujące z Polską, zwłaszcza Rumunia. [...]

Mimo ciężkich prób, jakich doświadczały zarówno Polska, jak i Azerbejdżan w latach 1918–1920, stosunki między tymi dwoma państwami budowane były na zasadzie równoprawności i zgodności interesów. Podobnie jak obecnie, Polska upatrywała w Azerbejdżanie i Gruzji swych podstawowych sojuszników na Kaukazie.

Jak wspomnieliśmy, 28 grudnia 1919 roku przedstawiciel dyplomatyczny Polski na Kaukaz, Wacław Ostrowski, przybył z wizytą oficjalną do Baku. Według informacji rządowej gazety „Azerbejdżan", polskiego gościa witali na dworcu zastępca ministra spraw zagranicznych M. Tekiński, szef Sztabu Generalnego M. Sulkiewicz, polski przedstawiciel konsularny S. Rylski oraz przedstawiciele Rady Organizacji Polskich, Domu Polskiego, polskich organizacji kulturalno-oświatowych i dobroczynnych. Dostojnego gościa witała też kompania honorowa. W ciągu dwudniowego pobytu w Baku Ostrowski został przyjęty przez premiera Fataliego chana Chojskiego oraz ministra spraw zagranicznych M. Dżafarowa i odbył z nimi rozmowy, w których prócz bieżących tematów politycznych poruszano także kwestie dotyczące perspektyw dwustronnych stosunków obu młodych republik. Podczas wizyty w parlamencie został przywitany oklaskami i wziął udział w posiedzeniu jako gość honorowy, odbył też rozmowy z przewodniczącym zgromadzenia G. Agajewem. [...]

Znalazłszy się na granicy azerbejdżańsko-gruzińskiej, polski gość wysłał z miasta Agstafa telegram na adres szefa rządu, w którym pisał: „Opuszczając terytorium Republiki Azerbejdżanu wyrażam Waszej Ekscelencji serdeczną wdzięczność za gościnne przyjęcie, jakie spotkało mnie ze strony Waszego Rządu i pragnę zapewnić o poczuciu solidarności między Polską a Azerbejdżanem, życząc umocnienia i rozkwitu Waszego Państwa". W drugim telegramie, wysłanym z Tyflisu 30 grudnia Ostrowski z okazji zbliżającego się Nowego Roku, życzył premierowi i rządowi Azerbejdżanu sukcesów w niełatwej walce o niepodległość.

Szczególne zainteresowanie budzi wizyta delegacji polskiej, która odbyła się w dożywającej swych ostatnich wolnych dni Demokratycznej Republice Azerbejdżanu, gdyż w określony sposób odbiła się ona także na losach generała Macieja Sulkiewicza. Specjalna misja polska z pełnomocnym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej Tytusem Filipowiczem[80] na czele

[80] Tytus Filipowicz (1873–1953) – wybitny działacz polityczny, bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego, z którym działał już w konspiracyjnej PPS. Na polecenie Naczelnika Państwa udał się w kwietniu 1920 r. jako Minister Pełnomocny i szef Misji Specjalnej na Kaukaz Południowy do Gruzji i Azerbejdżanu. W Tbilisi udało mu się zawrzeć formalny traktat wojskowy między Polską i Gruzją. Podczas jego pobytu w Baku i rozmów z władzami Azerbejdżanu, kraj ten został zajęty przez Armię Czerwoną. Filipowicz spędził w sowieckim więzieniu kilka miesięcy, wrócił do Polski przez Moskwę.

w ramach podróży po republikach kaukaskich przybyła w sobotę 24 kwietnia 1920 roku do Baku. Mimo niezwykle napiętej sytuacji delegacja polska spotkała się z uroczystym i gościnnym przyjęciem.

Na odświętnie udekorowanym dworcu w obecności kompanii honorowej delegację polską witali: zastępca ministra spraw zagranicznych M. Tekiński, generał-gubernator Baku M. Tlechas, szef Sztabu Generalnego M. Sulkiewicz, ambasador Gruzji G. Alszybaja oraz przedstawiciele miejscowej społeczności polskiej. Odegrano hymny państwowe Polski i Azerbejdżanu (jak wiadomo, hymn niepodległej Demokratycznej Republiki Azerbejdżanu zabrzmiał wówczas po raz ostatni!), po czym goście udali się do hotelu MSZ (zadziwiające, że w drugim zaledwie roku istnienia Republiki w Baku już w taki sposób przyjmowano dyplomatów).

Nie zachowały się, niestety, żadne informacje o spotkaniach i rozmowach członków specjalnej misji polskiej w dniach 26–27 kwietnia, gdyż w nocy z 27 na 28 kwietnia w wyniku agresji zbrojnej dokonanej przez sowiecką XI Armię rząd narodowy Azerbejdżanu został obalony. Bolszewicy przechwycili władzę i, nie tracąc czasu, zaczęli wdrażać swą tradycyjną politykę terroru, aresztując wielu członków rządu i parlamentu, oficerów Armii Narodowej, a także delegację dyplomatów polskich. Zaraz po przewrocie w ręce bolszewików wpadli też generałowie Tlechas i Sulkiewicz. Dziwnym kaprysem losu swe ostatnie dni generał Sulkiewicz spędził w Więzieniu Baiłowskim w towarzystwie swych rodaków...

Bolszewicy rozstrzelali generała Tlechasa 29 maja 1920 roku po pospiesznie przeprowadzonym pokazowym „procesie". Frontowego dowódcę oskarżono o zabójstwo bolszewika Alego Bajramowa. „Raz jeszcze powtarzam, że nie brałem udziału w tak podłym uczynku, jak zabójstwo Bajramowa. Zawsze i wszędzie służyłem z honorem i nigdy nie zezwalałem na działalność przestępczą" – oświadczył generał przewodniczącemu bolszewickiego trybunału wojskowego W. Nanejliszwilemu. Proces odbywał się w dniach 21–29 maja 1920 roku w budynku Teatru Maiłowskiego (obecnie Teatr Opery i Baletu). „Jeśli zapytacie, kto według mnie, był wrogiem, odpowiem, że ochotnicy [Armia Ochotnicza Denikina], którzy godzili w wolność Azerbejdżanu. Gdyby do Baku wkroczyli nie bolszewicy, a wojsko Denikina, ja byłbym rozstrzelany jako pierwszy. Nigdy nie uczestniczyłem

w działaniach politycznych. Moim celem było utworzenie Armii Narodowej i zapobieżenie rzezi".

Ale wyrok był przygotowany zawczasu i generał Murad Girej Tlechas jako jeden z pierwszych poniósł śmierć z rąk nowych bolszewickich władz Azerbejdżanu. [...]

Mieczysław Pudziński, miejscowy Polak, aresztowany razem ze swoimi rodakami szef departamentu MSZ Azerbejdżanu, w liście z 20 lutego 1932 roku skierowanym do historyka Leona Kryczyńskiego, wydawcy „Rocznika Tatarskiego", opisał ostatnie dni generała Sulkiewicza: „28 kwietnia 1920 roku bolszewicy przechwycili władzę. Zostałem aresztowany razem z członkami misji polskiej. Po kilku dniach przewieziono nas do Czeka. Wkrótce przywieziono tu również generała Sulkiewicza. Nastawiony był pesymistycznie, uważając, że zostanie rozstrzelany. Generał oczekiwał na swój czas spokojny i opanowany. Często z nim rozmawiałem, gdyż wszystkich nas trzymano w jednym pomieszczeniu. Początkowo spaliśmy na podłodze, podkładając pod głowy gazety w charakterze poduszki, później zrobiono dla nas prycze. Kilka tygodni później rano, gdy jeszcze było ciemno, czekiści cicho obudzili kilka osób i kazali im zebrać swoje rzeczy. Obudziliśmy się wszyscy. Czekiści popędzali, nie mówiąc, dokąd zabierają więźniów. Generał Sulkiewicz zdążył uścisnąć dłonie kilku z nas. Żegnając się, był pewien, że go rozstrzelają. Pocieszaliśmy go, sami nie wiedząc, co to wszystko oznacza. Generał trzymał się z godnością i dzielnie, kilka dni później przeczytaliśmy w gazetach informację Czeka o rozstrzelaniu kilku osób oskarżonych o „działalność kontrrewolucyjną". Był wśród nich generał Sulkiewicz. O ile pamiętam, w sprawie generała nie było ani śledztwa, ani sądu".

O ostatnich chwilach Macieja Sulkiewicza mowa jest także w artykule Mehmeda Emina Rasulzadego, opublikowanym w pierwszym wydaniu „Rocznika Tatarskiego": „Po raz pierwszy ujawniam publicznie opowieść mojego brata [ciotecznego], członka parlamentu Mehmeda Alego beja, świadka bohaterskiej śmierci nieustraszonego generała Sulkiewicza. Mehmed Ali bej tak o tym opowiadał: Generałowi kazano iść z czekistami. Zrozumieliśmy, że nadeszła jego ostatnia godzina i prowadzą go *w raschod* – na śmierć. Zapanowała grobowa cisza, nie śmieliśmy mu spojrzeć w oczy nie znajdując słów nadziei i pocieszenia. Uprzedził nas sam generał, który spokojnym głosem

wyrzekł pamiętne słowa: *Jestem rad, że zginę jako oficer armii muzułmańskiej. Żegnajcie!* To zdarzenie pokazało nam, jacy naprawdę byli Tatarzy polscy". [...]

Warto tylko dodać, że jednym z „rewolucjonistów" przybyłych do Azerbejdżanu z „historyczną misją", mordujących bojowników o wolność swego kraju – w ich liczbie także polskiego Tatara Macieja Sulkiewicza – był dowódca sowieckiej XI Armii, Polak z pochodzenia, M. Lewandowski. Ironią losu, on też padł ofiarą niesprawiedliwości: w 1937 roku wyrokiem czekistowskiej „trójki" pod standardowymi oskarżeniami został stracony tak samo, jak niegdyś razem ze swoimi towarzyszami uśmiercił generała Sulkiewicza.

Pierwszy szef Sztabu Generalnego Armii Narodowej Azerbejdżanu generał lejtnant Maciej Muhammed bej Sulkiewicz z wyroku Czeka bez śledztwa i procesu został rozstrzelany 15 lipca 1920 roku.

Ciekawostką jest, że niecały miesiąc po rozstrzelaniu Sulkiewicza do Baku przybył jeszcze jeden generał polsko-tatarskiego pochodzenia. Był to Iskander Osmanowicz Talkowski (1858–1921). W odróżnieniu od swego znakomitego ziomka (Talkowski i Sulkiewicz urodzili się na Wileńszczyźnie) w burzliwych latach rewolucji bolszewickiej szybko przystał do sowietów. Został członkiem Komitetu Wykonawczego Muzułmańskiej Rady Wojskowej Okręgu Piotrogradzkiego, komendantem Pierwszych Kazańskich Kursów Wojskowych (w latach 1919–1920), na początku sierpnia 1920 roku mianowano go kierownikiem Azerbejdżańskiej Zbiorczej Szkoły Wojskowej. Jego ostatnim stanowiskiem była funkcja naczelnika archiwum sztabu, ponurej sławy, sowieckiej XI Armii. Umarł i został pochowany w Baku.

W przypadku generała Talkowskiego za ojca odpowiedział syn. W roku 1942 został bezprawnie rozstrzelany Iskander Talkowski, legendarny kapitan armii carskiej, którego zdecydowane działanie spowodowało reakcję Lenina w sprawie zwrócenia muzułmanom „Koranu Osmana", później komdyw Armii Czerwonej.

Powiedzmy na koniec kilka słów o życiu osobistym generała Sulkiewicza. Niektóre źródła przedstawiają dyrektorkę bakijskiej muzułmańskiej szkoły dla dziewcząt (otwartej w 1901 roku z inicjatywy i na koszt nafciarza i znanego mecenasa G. Tagijewa), Mariam *hanum* Sulkiewicz jako żonę Macieja Sulkiewicza. To jednak nie odpowiada prawdzie. Osoba nosząca to samo na-

zwisko najprawdopodobniej była krewniaczką generała. Z zachowanych dokumentów wynika, że generał był żonaty ze szlachcianką rosyjską wyznania luterańskiego Jekatieriną Zacharowną z domu Barsukową, dwukrotnie rozwiedzioną – w pierwszym małżeństwie nosiła nazwisko Zakalina, w drugim Holm. Dzieci nie mieli.

* * *

Pierwsze trzy miesiące rządów bolszewickich stały się najtragiczniejszym okresem współczesnej militarnej historii Azerbejdżanu. W tym czasie oprócz generała Sulkiewicza stracono generałów: Habiba beja Salimowa, Murada Gireja Tlechasa, Abdulhamida Gajtabasziego (najmłodszego z generałów Armii Narodowej, w chwili śmierci miał trzydzieści pięć lat), Alijara beja Gaszumbekowa, Dawida beja Jedigarowa, Ibrahima agę Usubowa, księcia Mameda Mirzę Gadżara, księcia Emira Kazym Mirzę Gadżara, księcia Fejzułłę Mirzę Gadżara, Chalila beja Tałyszchanowa; pułkowników Danijała beja Gałładżewa, Rustama beja Szychlińskiego i wielu innych. Wszyscy oni byli zawodowymi wojskowymi o wybitnych zasługach bojowych.

Jedyną ich winą było to, że godnie służyli swemu narodowi i wierni byli idei niepodległości Azerbejdżanu. Ponieśli śmierć w imię swego patriotyzmu i honoru oficerskiego. [...]

Dowodzi tego również tragiczny los, jaki przypadł w udziale synowi bratniego tatarskiego narodu, generałowi Maciejowi Sulkiewiczowi, który oddał życie za Azerbejdżan.

Wilajat Gulijew
Maciej Sulkiewicz. Polak, generał Armii Narodowej Azerbejdżanu
tłum. Jerzy Lubach, Warszawa 2017, s. 28–68

Spis treści

Tatar, muzułmanin, Europejczyk 5
Sulejman Sulkiewicz (Maciej – Matwiej – Aleksandrowicz Sulkiewicz) . . . 9
Generał Maciej Sulkiewicz (1865–1920) 11
Maciej Aleksandrowicz Sulkiewicz 21
Sulkiewicz Maciej Aleksandrowicz 23
Sulkiewicz Maciej (Sulejman) Aleksandrowicz 25
Tatarska duma: Maciej Sulejman Sulkiewicz na Krymie 27
Premier krymskiego rządu 31
Wielcy żołnierze Tatarii: generał lejtnant Sulejman Sulkiewicz 35
Mamed bek Sulkiewicz: pierwszy generał armii DRA z wyższym wykształceniem 39
Maciej Sulkiewicz. Biografia, działalność wojskowo-naukowa i społeczna 45
Dowódca i polityk Sulejman Sulkiewicz 71
Generał Maciej Sulkiewicz 75
Liga Sulkiewicza. Litewscy Tatarzy u władzy na Krymie 95
Generał Sulejman Sulkiewicz i Krymski Rząd Krajowy w roku 1918 99
Maciej Sulkiewicz (1865–1920) 103
Rosyjski generał Sulejman Sulkiewicz 109
Generał Maciej Sulkiewicz 117

Zapraszamy do lektury książek i czasopism
wydawanych przez
Najwyższe Kolegium Muzułmańskie MZR w RP

Biblioteka tatarska on-line
www.bibliotekatatarska.pl

Biblioteka muzułmańska on-line
www.bibliotekamuzulmanska.pl